

Міністерство освіти і науки України
Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти»
Громадська організація «Ла Страда-Україна»
Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ)

ПРОТИДІЯ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД

Київ 2019

Міністерство освіти і науки України
Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти»
Громадська організація «Ла Страда-Україна»
Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ)

ПРОТИДІЯ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД

Методичний посібник

Київ 2019

Автори та авторки:

Андреєнкова В.Л., Батіна Я.С., Безвершенко А.Е., Бурдун С.І., Бут І.А., Верба О.О., Войцях Т.В., Головаш М.А., Головня М.Б., Губарева О.В., Демченко О.В., Єгорова Н.М., Журба Т.О., Зьомка Н.О., Калашник О.А., Кашуба О.І., Колосова Л.Д., Козьменко І.В., Корнєєва О.Л., Корякіна Т.В., Лунченко Н.В., Мальцева В.О., Мацішина С.В., Мельничук В.О., Мельничук О.К., Науменко В.В., Поперека В.О., Селіванова Т.В., Сосновенко Н.В., Хаджийська Л.О., Черпаха К.В., Шиняєва О.М.

Рецензенти:

Байдик Віта Володимирівна, старший викладач кафедри педагогіки та психології Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидат психологічних наук, медіаторка;

Матвійчук Марина Миколаївна, викладач кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки Черкаського національного університету імені Б.Хмельницького, кандидат педагогічних наук, медіатор

Схвалено для використання в закладах освіти Науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Міністерства освіти і науки України (протокол №4 від 30.09.2019р.)

П83 Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник. / Андреєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. – К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. – 132 с.

ISBN 978-966-137-122-3

Даний методичний посібник є продовженням системного підходу до розбудови безпечного освітнього середовища із залученням працівників закладів освіти та безпосередньо здобувачів освіти, а саме – дітей і молоді.

Як організувати системну роботу з протидії насильства та булінгу в закладі освіти? Як діагностувати наявність булінгу в освітньому середовищі? Який, алгоритм дій у разі його виявленні? До кого звертатись по допомогу? Які практичні інструменти має знати кожен та кожна на випадок, якщо стає учасником булінгу під час освітнього процесу? Які практичні інструменти створення безпечного середовища в закладі освіти? Відповіді на ці та інші питання можна буде знайти в цьому посібнику.

Для педагогічних та соціальних працівників, батьків здобувачів освіти, студентів вищих навчальних закладів педагогічного та соціального профілю, фахівців громадських організацій, широкого кола громадськості.

Громадська організація «Ла Страда-Україна»

Київ, 03113, а/с 26,

Тел./факс: +38 (044) 205 36 95

E-mail: info@la-strada.org.ua

www.la-strada.org.ua, www.facebook.com/lastradaukraine

Національна дитяча «гаряча лінія» (дзвінки безкоштовні)

0 800 500 225 або 116 111 (з мобільного)

<https://www.facebook.com/childhotline.ukraine/>

Національна «гаряча лінія» з попередження домашнього насильства,

торгівлі людьми та гендерної дискримінації (дзвінки безкоштовні)

0 800 500 335 або 116 123 (з мобільного)

Онлайн-консультації за адресою: info@la-strada.org.ua

Відеоролик «Діти про Національну дитячу «гарячу лінію»»

для кожної дитини

Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні

Email: kiev@unicef.org Вебсайт: www.unicef.org/ukraine

Facebook: UNICEFUkraine Instagram: UNICEF_Ukraine Twitter: UNICEF_UA

Видання підготовлене в рамках проекту «Створення безнасильницького середовища» у 14 закладах освіти, які приймали участь у моделюванні Безпечної та дружньої до дитини школи (БДДШ) у Донецькій та Луганській областях. Цю публікацію було створено за фінансової підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ). Зміст публікацій є виключно відповідальністю ГО «Ла Страда-Україна» і не обов'язково відображає погляди ЮНІСЕФ.

ISBN 978-966-137-122-3

УДК 373.015.3:159.922.7]:316.613.434-057.874](477)(07)

© Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, 2019

© ГО «Ла Страда-Україна», 2019

© Андреєнкова В.Л., Батіна Я.С., Безвершенко А.Е. та ін., 2019

Зміст

Вступ. Калашник О.А.	5
Розділ 1. Розробки занять з протидії булінгу для учасників освітнього процесу закладів освіти.....	7
Пояснювальна записка. Андрєєнкова В.Л., Калашник О.А., Лунченко Н.В.	7
Інтегроване заняття для вихованців середньої групи дошкільного закладу освіти «Ми – дружні хлопці та дівчата». Бут І.А., Поперека В.О., Вербка О.О.....	11
Заняття для вихованців старшого дошкільного віку «Школа друзів та подруг». Бут І.А.	13
Заняття для вихованців старшого дошкільного віку «Кого можна назвати другом або подругою?». Бут І.А.....	14
Заняття для учнів та учениць 1-го класу Нової української школи «Повага до себе та інших людей». Губарева О.В., Селіванова Т.В., Хаджийська Л.О., Мацишина С.В., Колосова Л.Д.	16
Заняття для учнів та учениць 1-2-х класів «Читання з передбаченням» за казкою Ірен Роздобудько «Дикі образи дикобраза». Головня М.Б.	19
Заняття для учнів та учениць 2-4 класів «Запобігання насильству серед дітей. Правила безпечної поведінки». Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О.	21
Інтерактивне заняття для учнів та учениць 2-4 класів «Стоп булінг». Головня М.Б.	24
Заняття для учнів та учениць 2-4 класу «Робота над казкою Г.К. Андерсена «Гідке каченя». Головня М.Б.	27
Заняття для учнів та учениць 5-11 класів «Запобігання насильству над дітьми». Андрєєнкова В.Л.	29
Інтерактивне заняття для учнів та учениць 5-7 класів «Протидія булінгу в дитячому середовищі». Сосновенко Н.В., Андрєєнкова В.Л.	34
Інтерактивне заняття для учнів та учениць 8-11 класів «Протидія булінгу в учнівському середовищі». Мельничук В.О., Сосновенко Н.В., Андрєєнкова В.Л.	39
Інтерактивне заняття для батьків здобувачів освіти «Протидія булінгу». Зьома Н.О., Андрєєнкова В.Л.	44
Тренінг для педагогічних працівників «Протидія булінгу в закладах освіти». Войцях Т.В., Андрєєнкова В.Л.	50
Інтерактивне заняття для персоналу закладу освіти «Протидія булінгу». Мельничук В.О., Сосновенко Н.В., Андрєєнкова В.Л.	57
Додатки до занять	59
Розділ 2. Створення системи протидії булінгу, що сприяє безпечному освітньому середовищу та участі дітей, враховуючи можливості шкільних служб порозуміння. З досвіду закладів освіти.....	88
Розділ 3. Законодавство України щодо протидії булінгу.....	112
Корисні посилання.....	126

Вступ

Булінг (цькування) – тривожна тенденція, особливо для сучасного дитячого і молодіжного середовища. За результатами дослідження, проведеного Фондом ООН Юнісеф у 2017 році, 67% дітей в Україні у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу впродовж останніх трьох місяців, а 24% дітей стали жертвами цього явища. Найбільш вразливими до булінгу є сором'язливі, зі зразковою поведінкою діти, а також діти, які, в силу різних життєвих обставин, «замкнуті в собі», закриті для спілкування. Найчастіше діти піддаються цькуванню з боку однолітків за свій зовнішній вигляд, переконання, поведінку, а також через різні життєві обставини тощо)¹. Результати опитування U-Report говорять про найрозповсюдженіші причини булінгу – ігнорування дорослими цькування (37%). Відповідно до статистики Національної дитячої «гарячої лінії» більше 25% дзвінків так чи інакше пов'язані з цькуванням.

В той же час, за даними останніх опитувань, майже чверть українських школярів вважають себе жертвами булінгу, а близько 40% із тих дітей, хто зіткнулися з випадками булінгу, ніколи не розповідають про це своїм батькам. При цьому, 44% із тих, хто спостерігав, як знущаються над їхніми однолітками, не реагували на такі факти через страх піддатися аналогічному знущанню².

У травні 2019 року Громадською організацією «Ла Страда-Україна» за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) було проанкетовано³ 1497 учнів та учениць, 826 батьків, 271 педагог закладів освіти Луганської та Донецької області, з метою визначення рівня розповсюдження проблеми насильства та цькування (булінгу) в дитячому середовищі⁴.

64,2% учнів та учениць вказали, що ніколи не зіштовхувались із проявами насильства або булінгу. На думку молоді найчастіше булерами можуть виступати хлопці (20,8 %), 27,6% вказали, що в такій ролі можуть бути діти, які мають лідерські якості, 19,8% – діти, фізично сильніші; 54,2% зазначили, що булером може бути будь-хто.

20,6% вказали, що найчастіше потерпають від булінгу дівчата; 71,1% – діти, які відрізняються від інших будь чим; 56,9% – які не мають сучасних гаджетів, одягу; 34,0% – фізично слабші.

26% вказали, що в їхньому закладі освіти трапляються випадки булінгу між хлопцями та дівчатами.

Педагоги та батьки вважають, що найефективнішими діями, які сприятимуть зниженню кількості випадків насильства в освітньому середовищі є проведення систематичних просвітницьких заходів з ненасильницької поведінки (61,7% – батьків, 89,7% – педагогів), впровадження якісних профілактичних програм (51,3% – батьків, 76,0% – педагогів), створення антибулінгової політики (51,0% – батьків, 80,8% – педагогів).

Сьогодні, в процесі реформування системи освіти, проблеми цькування і насильства в шкільному середовищі дуже часто стають перепорою для досягнення мети всебічного розвитку дитини. Допомога дорослих дуже потрібна дітям та молоді в будь-якому віці, особливо якщо дії кривдників можуть завдати серйозної шкоди фізичному та психічному здоров'ю.

Заклад освіти відіграє важливу роль у створенні умов для здобуття учнями та ученицями знань в безпечному освітньому середовищі, формуванні ставлень та навичок, які потрібні, щоб уникнути та запобігти проявам насильства, безконфліктного спілкування, ненасильницької поведінки.

Вирішальна роль у протидії насильству і булінгу належить педагогам. Проте впоратися з цією проблемою вони можуть тільки завдяки системному підходу та підтримки керівництва школи, батьків, представників місцевих органів влади та громадських організацій, а також із залученням та участі дітей та молоді.

¹ Режими доступу: <https://www.stopbullying.com.ua/>
<https://www.unicef.org/ukraine/>

² Пояснювала записка до проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу// Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64402

³ Анкету розроблено фахівцями Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України та ГО «Ла Страда-Україна»

⁴ Анкетування проводилось в рамках проекту «Створення безнасильницького середовища у 14 закладах освіти "Безпечних школах" у Донецькій та Луганській областях» який впроваджується ГО «Ла Страда-Україна» за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) та у співпраці з МОН України

Попередити прояви насильства в закладах освіти допомагає медіація однолітків та відновні практики через запровадження діяльності Служби порозуміння. Протягом 2018-2019 років в 62 закладах освіти Луганської і Донецької областей Національною медіаторською мережею ГО «Ла Страда-Україна» створено Служби порозуміння, які складаються зі 1100 медіаторів-ровесників. Дана робота є продовженням багаторічної співпраці ГО «Ла Страда-Україна» з Міністерством освіти і науки України та Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ).

Як організувати системну роботу з протидії насильства та булінгу в закладі освіти? Як діагностувати наявність булінгу в навчальному середовищі? Який алгоритм дій у разі його виявлення? До кого звертатись по допомогу? Які практичні інструменти має знати кожен та кожна на випадок, якщо стає учасником булінгу під час освітнього процесу? Які практичні інструменти створення безпечного середовища в закладі освіти? Відповіді на ці та інші питання можна буде знайти в цьому посібнику.

Видання спрямоване на виконання Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу».

Даний методичний посібник є продовженням системного підходу до розбудови безпечного освітнього середовища із залученням працівників закладів освіти та безпосередньо здобувачів освіти, а саме – дітей і молоді.

У першому розділі *“Розробки занять з протидії булінгу для учасників освітнього процесу закладів освіти”* авторським колективом узагальнено й систематизовано практичні розробки у сфері протидії булінгу. Матеріал представлено у формі інтерактивних та тренінгових занять для вихованців закладів дошкільної освіти; учнів та учениць 1-11 класів; педагогічних працівників закладів освіти; батьків вихованців/учнів та учениць; персоналу закладів освіти.

Окремий розділ посібника присвячений практичному алгоритму дій адміністрації та колективу освітнього закладу щодо створення системи протидії булінгу (цькуванню) з урахуванням можливостей шкільних служб порозуміння.

Третій розділ методичного посібника *“Законодавство України щодо протидії булінгу”* розкриває особливості вітчизняного законодавства з протидії булінгу. Окрема увага приділяється аналізу законодавчих актів у сфері освіти, які мають трактування поняття “булінг” та роль освітнього закладу в попередженні цього явища.

Посібник містить додатки, корисні посилання, які дозволять забезпечити додаткові можливості в освоєнні матеріалу.

Велика вдячність Міністерству освіти і науки України, членкіням і членам Національної тренерської мережі, Національної медіаторської мережі ГО «Ла Страда-Україна» за їхній внесок у створення та розвиток системи протидії насильству і булінгу в Україні.

Ольга Калашник,
президентка ГО «Ла Страда-Україна»

Розділ 1. Розробки занять з протидії булінгу для учасників освітнього процесу закладів освіти

Пояснювальна записка

Актуальність такого явища як булінг зумовила необхідність системного підходу в профілактиці насильства та булінгу у закладах освіти. Громадською організацією «Ла Страда-Україна» за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) у співпраці з Міністерством освіти і науки України в січні-червні 2019 року пілотувалась модель «Створення системи протидії булінгу в закладах освіти, що сприяє безпечному освітньому середовищу та участі дітей, враховуючи можливості шкільних служб порозуміння» в 14 закладах освіти, які беруть участь у пілотному проєкті «Безпечна і дружня до дитини школа»⁵ у Донецькій та Луганській областях (2 заклади дошкільної освіти та 12 загальноосвітні установи), орієнтована на вихованців закладів дошкільної освіти, учнів та учениць, їхніх батьків, педагогічних працівників та персоналу закладу освіти (далі – Система протидії булінгу). Для запровадження діяльності було проведено семінар для директорів даних закладів освіти та підготовлено 27 педагогів-тренерів з означеної тематики.

З метою створення цілісної системи в закладах освіти було проведено попередню внутрішню оцінку наявних ресурсів протидії булінгу, під час якої було проаналізовано:

- рівень людських (рівень підготовки педагогів, діяльність психологічної служби тощо), методичних (програми, посібники тощо), матеріальних ресурсів;
- локальні нормативно-правові документи (накази, плани робіт, посадові інструкції, Статут закладу освіти, наявні механізми/алгоритми/протоколи реагування на випадки булінгу (ідентифікація, виявлення, перенаправлення тощо);
- можливості участі дітей, органів самоврядування; наявна система зворотного зв'язку від дітей;
- можливості Шкільної служби порозуміння (попередження проявів насильства за допомогою медіації однолітків та відновних практик; зменшення соціальної напруженості міжособистісних взаємин у колективі; формування навичок безконфліктного спілкування та навичок виходу з конфліктних ситуацій мирним шляхом серед усіх учасників освітнього процесу тощо);
- ресурси освітнього процесу (уроки/заняття, міжпредметні зв'язки, заходи класних керівників/вихователів, позакласна робота, позашкільна робота тощо);
- ресурси громади (співпраця з батьками, громадськими організаціями, представниками поліції, соціальними службами та ін.).

Така оцінка дала змогу внести зміни та удосконалити наявні системи. Очікуваними результатами було: зміна знань, ставлень та поведінки у всіх учасників освітнього процесу⁶.

В рамках запровадження системи протидії булінгу в закладах освіти було проведено:

- Вхідне та вихідне анкетування учнів та учениць, батьків та педагогів, з метою визначення рівня розповсюдження проблеми насильства та цькування (булінгу) в дитячому середовищі⁷.
- Засідання фокус-групи педагогічних працівників із опрацювання системи протидії булінгу.

⁵ Безпечна і дружня до дитини школа (БДДШ) – навчальний заклад, який забезпечує всі необхідні умови для навчання, успішної соціалізації та гармонійного розвитку дітей і підлітків із наголосом на питаннях захисту життя і здоров'я.

Безпечна і дружня до дитини школа – це навчальний заклад, в якому з урахуванням усіх наскрізних питань забезпечується:

-Захисне та сприятливе для здоров'я і навчання фізичне середовище.

-Комфортне психосоціальне середовище.

-Навчання дітей і дорослих на засадах загальнолюдських цінностей і життєво важливих компетентностей.

-Ефективне шкільне управління, партнерство і участь.

⁶ Більш детально напрацьовані системи закладів освіти описано в 2 розділі даного посібника

⁷ Анкету розроблено та сертифіковано Українським науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи НАПН України. Текст анкети у додатках.

- Засідання фокус-групи з лідерами учнівського самоврядування та медіаторами Шкільної служби порозуміння, щодо розробки механізму участі дітей в системі протидії булінгу та системі зворотного зв'язку від дітей щодо випадків булінгу.
- Педагогами-тренерами проведено тренінги для класних керівників 1-11 класів, вихователів; лідерів учнівського самоврядування та медіаторів Шкільної служби порозуміння; лідерів батьківської громадськості з кожного класу/групи; персоналу закладу освіти.
- Класними керівниками разом з учнями-лідерами проведено інтерактивні заняття для учнів та учениць, з батьками-лідерами – для батьків.

Дана діяльність дала можливість проінформувати та залучити у процес всіх учасників освітнього процесу.

Однією зі складових Системи є проведення інтерактивних занять з учасниками освітнього процесу (орієнтованих на вихованців/учнів, їхніх батьків, педагогічних працівників та персонал закладу освіти).

Пропонуємо розробки **перших занять** з циклу занять з протидії булінгу, **метою та завданнями яких є**: надати знання про булінг як прояв насильства; протистояння булінгу; опрацювати механізм реагування та звернення в ситуації булінгу; сформувати розуміння неприпустимості проявів насильства та булінгу в освітньому середовищі; популяризувати ненасильницьку модель поведінки.

Для комплексності і системності підходу також необхідно враховувати правове поле, методичні рекомендації проведення заходів з протидії насильству.

Заняття розроблено з урахуванням ґендерного і недискримінаційного підходу та структуровані за певними обов'язковими для висвітлення темами/питаннями:

- Актуальність булінгу.
- Поняття «булінг», види та форми прояву; причини та наслідки (для потерпілої (жертви), кривдника (булера), спостерігачів).
- Хто може бути залученим до ситуації булінгу?
- Ідентифікація, самоідентифікація постраждалих від булінгу.
- Нормативно-правові документи, які регламентують протидію булінгу в закладах освіти.
- Механізм виявлення, реагування, перенаправлення та звернення в ситуації булінгу.
- Системна робота закладу освіти з протидії булінгу і залученість всіх учасників освітнього процесу. Місце та можливості всіх учасників освітнього процесу в цій системі.
- Наявні та можливі ресурси для підвищення обізнаності та попередження булінгу.

При розробці занять враховувалось:

- принцип участі дітей в протидії булінгу;
- можливості відновних практик (медіації, Кола) та Шкільних служб порозуміння, Національної дитячої «гарячої лінії» як інструменту для звернення дітей;
- наявні інформаційно-методичні, нормативно-правові ресурси з означеної тематики.

Заняття для вихованців закладів дошкільної освіти та учнів і учениць початкової школи акцентовані на розкриття морально-етичних цінностей, розвитку вміння вибудовувати доброзичливі стосунки, виховувати терпимість, толерантність, повагу до думок, почуттів, переконань інших. При застосуванні гасла «Давайте всі дружити», треба враховувати, що кожен/кожна вибирає друзів/подруг для себе. Ми не всі повинні бути друзями, але не повинні знущатися і ображати тих, хто не є нашими друзями або хто нам не подобається. *Дружба не захищає від насильства (насправді насильство часто трапляється і серед друзів і родичів). Ліки від насильства поважати одне одного!*

Рекомендуємо запропоновані в заняттях форми та методи роботи використовувати відповідно до особливостей цільової аудиторії, наявності часу тощо. На розгляд ведучих заняття можна розділити на тематичні частини та провести окремо.

Приклади розробок даних занять наведені нижче та передбачені для таких цільових груп:

- вихованці закладу дошкільної освіти;
- учні та учениці 1 класу;
- учні та учениці 2-4 класів;
- учні та учениці 5-7 класів;
- учні та учениці 8-11 класів;
- педагогічні працівники закладу освіти;
- батьки вихованців/учнів та учениць;

- персонал закладу освіти.

Тривалість занять для:

- вихованців/учнів та учениць залежить від їхнього віку та типу закладу освіти;
- батьків та персоналу закладу освіти розраховані по тривалості на 45-90 хвилин;
- педагогічних працівників закладу освіти можуть тривати 60-270 хвилин.

Заняття супроводжуються вправами-руханками⁸. Запропоновані вправи-руханки різноманітні за своїм складом і мають ігрову, виховну, розвиваючу функції.

Рекомендації для ведучого/ведучої під час проведення занять у закладах дошкільної освіти.

Заняття з вихованцями бажано проводити у першій половині дня. Форма організації заняття – фронтальна.

З метою забезпечення індивідуалізації освітнього процесу та диференційованого підходу важливо використання інтерактивних ігор, вправ та завдань різного ступеня складності. Використання ігор та постійна зміна видів дитячої діяльності під час заняття забезпечує підтримку зацікавленості дошкільників та зниження втомлюваності.

Тон розмови ведучого/ведучої повинен бути спокійним і впевненим.

При обговоренні казки, мультфільму чи малюнка ведучому/ведучій важливо надати можливості дітям висловитися задля врахування їхньої думки.

Рекомендації для ведучого/ведучої під час проведення занять у закладах загальної середньої освіти.

Для першого класу за освітньою програмою Нової української школи та 2-4 класів.

Для шестирічних дітей природно навчатися через гру. За 35 хвилин уроку їм дуже складно концентрувати увагу. Тому під час проведення уроків в 1-му класі використовуються різноманітні форми та методи роботи, які вчать критично мислити та не боятися висловлювати власну думку.

Важливо встановити й підтримати з дітьми добрі стосунки та довіру у спільній діяльності. Заохочення: «Ти старанно попрацював/попрацювала над завданням» або «Ідея цікава. Ти багато дізнався/дізналась про ... А що ще ти хочеш дізнатися?» – створюють позитивну атмосферу, дають хлопцям та дівчатам віру у власні сили та переконання, що вони є особливими та успішними.

Формування доброзичливого й толерантного ставлення до людей у першокласників проходить через кожний урок. Цьому сприяють ранкові зустрічі, об'єднання та робота в групах, спільні практичні заняття тощо.

Третій тематичний тиждень навчання першокласників має назву «Мої друзі», під час вивчення якого, на наш погляд, важливо значну увагу приділити питанням протидії булінгу.

Під час проведення заняття не вживайте складних термінів, пояснюйте, наводьте приклади, просіть про зворотний зв'язок, щоб переконатися, що діти вас розуміють.

Акцентуйте увагу на користі інформації, яка буде представлена протягом заняття.

Робіть паузи між інформаційними блоками, які ви подаєте, так легше сприймати інформацію. Стежте за реакцією учнів та учениць.

Хваліть дітей, дякуйте за кожну відповідь, за старанність, почуття гумору, допомогу вам у проведенні заняття тощо.

Рекомендації для ведучого/ведучої під час проведення занять у 5-11 класах.

Встановіть з учнями та ученицями правила роботи групи під час заняття.

Акцентуйте увагу на важливості інформації, яка буде представлена протягом заняття.

Мотивуйте учнів та учениць до активної участі за допомогою відкритих і закритих запитань.

⁸ Розміщено в додатку «Вправи-руханки»

Використовуйте різноманітні інтерактивні методи для залучення підлітків (роботу в малих групах, «мозковий штурм», обговорення, моделювання, демонстрацію, рольові ігри, розгляд історій тощо).

Надавайте відповіді на поставлені запитання.

Заняття супроводжуються інформаційно-методичними матеріалами.

Частина з яких розміщена в електронному вигляді (режим доступу: <https://drive.google.com/open?id=1EGgP7-pl9CNW6SQ-m0iG-3GKjqSVfSJM>), інша після розробок занять у додатках.

Ваші коментарі та пропозиції, будь ласка, надсилайте на електронну адресу: info@la-strada.org.ua

Інтегроване заняття для вихованців середньої групи дошкільного закладу освіти «Ми – дружні хлопці та дівчата»

Мета: формувати доброзичливе ставлення одне до одного; розвивати вміння проявляти свої емоції та почуття, виховувати взаємоповагу.

Загальна тривалість: 20-35 хв.

Обладнання та необхідні матеріали: мультфільми «Крихітка Єнот», «Просто так»; ноутбук, мультимедійний проектор.

План заняття

1. Вступне слово ведучого/ведучої
2. Перегляд та обговорення мультфільму «Крихітка Єнот». Обговорення
3. Читання казки «Квіточки». Обговорення
4. Вправа «Дзеркало»
5. Підведення підсумків. Вправа «Передай свою посмішку по колу»

Хід проведення:

1. Вступне слово ведучого/ведучої

Мета: привітати вихованців, ознайомити з метою заняття.

Час: 2 хв.

2. Перегляд мультфільму «Крихітка Єнот». Обговорення

Мета: показати вихованцям, як може змінитися ставлення до себе та оточуючих завдяки усмішці та добрим вчинкам.

Час: 10 хв.

Обладнання: ноутбук, мультимедійний проектор.

Ведучий/ведуча пропонує вихованцям переглянути мультфільм «Крихітка Єнот»⁹.

Запитання для обговорення:

- Про що розповідається в мультфільмі?
- Що допомогло потоваришувати, знайти спільну мову Єноту з героями мультфільму?
- Які вчинки ви вважаєте добрими?
- Як ви вважаєте, чому/чи може дружба починатися з усмішки?

До уваги ведучого/ведучої!

Під час проведення обговорення необхідно підвести вихованців до того, що усмішка – це можливість показати своє доброзичливе ставлення до інших і завдяки усмішці можна потоваришувати з іншими.

3. Читання казки «Квіточки». Обговорення

Мета: формувати ціннісне ставлення вихованців до іншої особистості, розвивати вміння вибудовувати доброзичливі стосунки, виховувати терпимість, толерантність, повагу до думок, почуттів, переконань інших.

Час: 5 хв.

Ведучий/ведуча. Пропонує дітям прослухати казку, яка називається «Квіточки».

В одній Чарівній країні на зеленому лузку росли собі чарівні квіти. А чому вони були чарівними? Тому що вмів розмовляти і гралися, мов діти. Квіточки були всі різні: і червоні, немов жар; і жовті, як

⁹ Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=djGa71cPvD4>

сонечко; і білі, мов хмаринки; і блакитні, як весняне небо. Жили вони дружно й весело, аж ось стала-ся одна подія.

Пробігала тим самим лушком із квітами маленька дівчинка Яринка та й загубила дзеркальце. Воно закотилося в травичку й зупинилося біля наших квіточок.

Першою дзеркальце помітила червона квітка. Зазирнула в нього, побачила себе та й запишалася. «Ой, яка я гарна, всі інші не такі, як я! Не буду з ними дружити!» – сказала квітка. Але й інші квіточки подивились у дзеркальце й подумали так само: я біла – найкраща, я жовта – найкраща, я блакитна – найкраща, а решта не такі, тому вони гірші. Почалися між квіточками суперечки, вони припинили гратися і стало сумно на лужку.

Тим часом Яринка прийшла на чарівну галявинку шукати загублене дзеркальце. Доки вона його шукала, то почала плести собі віночок. Взяла червоних квіточок, але віночок був, хоч і гарний, та все-таки в ньому бракувало кольорів. Тоді Яринка набрала різних квітів: і білих, і жовтих, і блакитних. Тож віночок вийшов барвистий, яскравий, дуже гарний.

Аж тут і дзеркальце знайшлося. Одягла Яринка віночок, глянула у дзеркальце, й усі квіточки побачили, яка то краса, коли різні квіти, різні барви збираються разом у веселий віночок. І зрозуміли квіточки: хоч усі вони різні, але однаково привабливі, однаково важливі для інших, та й перестали сваритися, і вже жодна квіточка не вважала іншу, не таку, як вона сама, гіршою за себе.

Запитання для обговорення:

- Чому квіточки посварились?
- Якщо хто-небудь чимось відрізняється від інших, то чи гірший він/вона?
- Що допомогло квіточкам знову подружитися?
- Чому віночок такий гарний?
- Що значить бути дружніми?

4. Вправа «Дзеркало»

Мета: вчитися по-різному висловлювати свої почуття, а також відчувати настрій інших.

Час: 2 хв.

Ведучий/ведуча.

Щоб розуміти одне одного, важливо вміти відчувати те, що відчуває ваш друг або подруга. Зараз ми з вами пограємо в гру «Дзеркало». Знайдіть собі товариша чи товаришку, станьте у пари та поверніться обличчям одне до одного. Один з вас – дзеркало, інший – показує різні емоції та почуття. Ті, хто «дзеркало» – повинні повторювати емоції та жести партнера/партнерки. Через 1 хвилину вихованці міняються місцями. Ті, хто були «дзеркалом», тепер показуватимуть емоції, і навпаки.

Запитання для обговорення:

- Які емоції ви частіше бачили у «дзеркалі»?
- Що «дзеркалам» сподобалось найбільше віддзеркалювати?
- Які емоції приємно вам бачити на обличчі друзів? А вашим друзям

5. Підведення підсумків. Вправа «Передай свою посмішку по колу»

Ведучий/ведуча.

Діти, я вам пропоную закінчити наше заняття посмішкою. Отже, візьміться, будь ласка, за руки і, повертаючись до сусіда чи сусідки, по черзі усміхніться.

Заняття для вихованців старшого дошкільного віку «Школа друзів та подруг»

Мета: формувати уявлення дітей про поняття дружби як про соціальну та моральну цінність, що передбачає щирість, довіру, взаємну симпатію, взаємодопомогу; практикувати визначати причинно-наслідкові зв'язки у вчинках засобами розв'язання проблемно-пошукових ситуацій; формувати вміння аргументовано доводити власну думку; визначати головні ознаки дружніх взаємин.

Загальна тривалість: 25-40 хв.

Обладнання та необхідні матеріали: картки з малюнками представників світу природи, текст оповідання В. Осєєвої «Синє листя», довга мотузка 1-1,5 м, кольорові паперові серветки, аркуші паперу, кольорові олівці, фломастери, ноутбук, мультимедійний проектор.

План заняття

1. Вступне слово
2. Гра «Школа Дружби»
3. Полілог «Хто такі справжні друзі?»
4. Гра дружньої взаємодії «Акваріум»
5. Творче завдання «Дружні долоньки»

Хід проведення:

1. Вступне слово ведучого/ведучої

Мета: привітати вихованців, ознайомити з метою заняття.

Час: 2 хв.

2. Гра «Школа Дружби»

Мета: вчити дітей будувати дружні стосунки, цінувати своїх друзів.

Час: 4 хв.

Необхідні матеріали: картки з малюнками представників світу природи, різних тварин (птахів, рибок, квітів, дерев та інших представників світу природи).

Ведучий/ведуча.

До уваги ведучого/ведучої!

Роздайте дітям картки з малюнками різних тварин (птахів, рибок, квітів, дерев та інших представників світу природи). Попередьте дітей, що вони не повинні показувати одне одному картки.

Діти, об'єднайтеся у коло.

Уявіть собі, що всі ви – вихованці Школи Дружби. У вас в руках є малюнки представників світу природи, різних тварин (птахів, рибок, квітів, дерев та інших представників світу природи). Вам необхідно, по черзі розповісти, що ви можете зробити для того чи іншого представника світу природи, щоб потоваришувати з ним. Усі інші відгадують, про кого з представників світу природи йдеться.

3. Полілог «Хто такі справжні друзі?»

Мета: сформулювати правила товаришування, вчити вихованців розуміти одне одного, прислухатися до думок інших, виховувати товариську, бажання допомогти, розкрити переваги добра над злом, щирості над хитрістю.

Час: 3 хв.

У форматі полілогу обговорити з дітьми запитання:

- Як потрібно ставитися до людей, щоб у тебе з'явилися друзі?
- Що підтримує дружбу і що небезпечно для дружніх стосунків?
- З якою людиною ви хотіли подружитися? Чому?

4. Гра дружньої взаємодії «Акваріум»

Мета: формувати уявлення про поняття дружби як соціальну та моральну цінність, що передбачає щирість, довіру, взаємну симпатію, взаємодопомогу.

Час: 2-3 хв.

Необхідні матеріали: кольорові паперові серветки, ноутбук, записи спокійної музики або звуки морських хвиль.

Ведучий/ведуча.

Діти, уявімо, що наша кімната – це великий акваріум. В ньому така тепла приємна вода, щоб могли плавати різнокольорові рибки. Ви тепер рибки, котрі повільно плывуть в акваріумі і з цікавістю все роздивляються. При цьому кожен має тримати на голові кольорову серветку. Рухатися треба так, щоб серветка не впала.

Рибка, в котрої серветка впаде, залишається на місці й не може плисти далі. Але їй може допомогти інша рибка (інша дитина може підняти з підлоги серветку та покласти її на голову дитині, яка її загубила).

А тепер настав час зібратися всі разом.

5. Творче завдання «Дружні долоньки»

Мета: виховати у дітей доброзичливість у ставленні одне до одного, товариськість у спілкуванні, взаємопорозуміння.

Час: 5 хв.

Необхідні матеріали: аркуші паперу, кольорові олівці, фломастери.

Ведучий/ведуча. Пропоную об'єднатися в пари. Візьміть аркуш паперу та кольорові олівці чи фломастери.

Варіант 1: обвести долоньку свою і долоньку товариша або товаришки по черзі. Потім обмінятися і розмалювати долоньки. Після виконання завдання обмінятися враженнями.

Варіант 2: зробити дерево з долоньок, намалювавши свою емоцію та емоцію товариша або товаришки.

Запитання для обговорення:

- Чи важливо мати друга або подругу? Чому?
- Як ви розумієтеприслів'я: «Дружба – велика сила»?

Використані джерела:

1. Навчально-методичний комплект до програми «Впевнений старт» (тема «Коло друзів». Режим доступу: <https://vstart.com.ua/pedagogam/t6/>.
2. Парціальна програма «Вчимося жити разом». Режим доступу: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/4_poch_shkola_vchit.pdf

Заняття для вихованців старшого дошкільного віку «Кого можна назвати другом або подругою?»

Мета: розвивати уявлення про дружбу; вчити дітей доброзичливо ставитися до дорослих та однолітків, виховувати дружні взаємовідносини, товариськість, сприяти запобіганню проявів булінгу.

Загальна тривалість: 25-40 хв.

Обладнання та необхідні матеріали: ноутбук, мультимедійний проектор, малюнки, картинки із зображення дружби, дружніх стосунків.

План заняття

1. Привітання, руханка «Сонечко»
2. Бесіда-роздум «Хто такі друзі? Хто такі товариші?»
3. Вправа «Привіт!»
4. Читання оповідання «Подружки». Обговорення
5. Вправа «Клубочок»

Хід проведення:

1. Привітання, руханка «Сонечко»

Мета: привітати вихованців, ознайомити з метою заняття.

Час: 2 хв.

Обладнання: ноутбук, мультимедійний проектор.

Ведучий/ведуча. *Доброго дня, діти! Я дуже рада вас бачити!*

Звучить руханка «Сонечко», діти виконують рухи відповідно до слів та за побаченим на екрані¹⁰.

Муз. Василь Лисенко, сл. Галина Лисенко

Сонечко, сонечко з неба усміхається.
Сонечко, сонечко до малят вітається.
Сонечко, сонечко на сопілці грає.
Сонечко, сонечко пісеньку співає.
Сонечко, сонечко наше золотеньке.
Світи, світи сонечко діточкам маленьким.
Сонечко, сонечко з неба усміхається.
Сонечко, сонечко до малят вітається.

2. Бесіда-роздум «Хто такі друзі? Хто такі товариші?»

Мета: дати розуміння поняттям «дружба», «друг/подруга», «товариш/товаришка».

Час: 3 хв.

Ведучий/ведуча. *Ми з вами поговоримо хто такі друзі та хто такі товариші.*

Запитання для бесіди

- Хто такі друзі? Якими вони мають бути?
- Хто такі товариші? Якими вони мають бути?
- А що краще, коли один друг або одна подруга чи багато друзів?

До уваги ведучого/ведучої!

Важливо підвести дітей до розуміння, що кожен/кожна вибирає друзів/подруг для себе. Ми не всі повинні бути друзями, але не повинні знущатися і ображати тих, хто не є нашими друзями або хто нам не подобається.

Дружба не захищає від насильства (насправді насильство часто трапляється і серед друзів і родичів). Ліки від насильства поважати одне одного!

3. Вправа «Привіт!»

Мета: вчити запам'ятовувати імена дітей, сприяти створенню комфортної атмосфери.

Час: 5 хв.

¹⁰ Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=9bJUYE0NTS8>

Ведучий/ведуча. *Давайте станемо в коло, тримаючись за руки. Я починаю гру і кажу: «Я посилаю привіт Максимкові». При цьому потискаю руку сусіду справа, у відповідь теж сусід лагідно потискає руку мені. І так продовжуємо по колу, доки привіт знову прийде до Максимка. (бажано, щоб кожна дитина отримала привіт).*

4. Читання оповідання «Подружки». Обговорення

Мета: розвивати вміння слухати, висловлювати свої думки з того чи іншого питання; сприяти усвідомленню цінності взаємоповаги у стосунках.

Час: 10 хв.

Ведучий/ведуча. *Пригадайте, які ви знаєте оповідання та вірші про дружбу.*

Послухайте, будь ласка, оповідання «Подруги». Слухайте уважно та готуйтеся відповідати на запитання.

Марічка, Даринка та Світланка – подружки. Зібрались подружки у Марічки. Разом грають, Марічка та Даринка кладуть ляльку спати, з кумедним зайцем йдуть гуляти. Позвала матуся Марічку додому, позвали і Світланку. Залишилася Даринка одна. Заболіли у Даринки зуби. Узнала про це Марічка, принесла Даринці мозаїку. Узнала про це Світланка, принесла барвінок і поставила Даринці у вазу. Стали Марічка, Даринка та Світланка гратися з мозаїкою. Гарні робили узори. Потім загадували загадки, так і забула про хворі зуби Даринка.

Запитання для обговорення:

- Кому з вас сподобалося оповідання? Чому?
- Чи можна назвати їх подругами? Чому?
- Як ще можна назвати оповідання?

5. Вправа «Клубочок»

Мета: розвивати вміння міжособистісної взаємодії у групі, співучасті, єдності, почуття підтримки.

Час: 5 хв.

Ведучий/ведуча.

Діти, давайте сядемо у коло. По колу будемо передавати клубочок ниток так, щоб поступово він розмотувався, і всі, хто вже тримав його, візьмуться за нитку. Передаючи клубок, побажаємо одне одному гарного настрою, скажемо побажання, ввічливі добрі слова. Коли клубочок повернеться знову до мене, усі натягнуть нитку, утворюючи коло. Потім закриємо очі, уявляючи, що складаємо одне ціле, що кожен з вас у колі важливий.

Заняття для учнів та учениць 1-го класу Нової української школи «Повага до себе та інших людей»

Мета: формувати уявлення про життя як найвищу цінність; обґрунтувати значення бережливого ставлення до себе та інших людей; вчити піклуватися одне про одного, розвивати довіру між дітьми, вчити протидії насмішкам, цькуванню; виховувати почуття власної гідності.

Загальна тривалість: 35 хв.

Обладнання та необхідні матеріали: правила класу, клубок ниток, декорації/лаштунки дитячого лялькового театру: ляльки, пінгвін, два горобчика, лев, лисиця, страус, малюнки пінгвіна, ілюстрації малюнків із зображенням дій, ноутбук, мультимедійний проектор, мультфільм «Їжачок».

План заняття

1. Привітання
2. Знайомство. Вправа «Лагідне ім'я»
3. Робота з оповіданням О.Кукуєвицької «Про пінгвіна Гуньку»

4. Вправа «Смайлики»
5. Руханка
6. Перегляд мультфільму «Їжачок»
7. Вправа «Поважай інших людей»
8. Підсумок заняття

Хід проведення:

1. Привітання

Мета: привітати учнів та учениць, ознайомити з метою заняття, правилами класу.

Час: 3 хв.

Необхідні матеріали: правила класу на рівні очей учнів та учениць у звичному місці.

2. Знайомство. Вправа «Легідне ім'я»

Мета: навчити взаємній повазі та позитивному ставленню одне до одного, сприяти формуванню цілісного колективу.

Час: 5 хв.

Ведучий/ведуча.

Давайте з вами станемо/сядемо у коло. Зараз ми будемо грати в гру «Чарівний клубочок», мета якої – поважно вітатися та слухати інших дітей, ділитись власним досвідом зі своїми товаришами. Ви будете по колу називати своїх сусідів легідним ім'ям та бажати їм гарного настрою. Вправа продовжується доки всі не назвуть імена своїх сусідів або сусідок.

3. Робота з оповіданням О. Кукуєвицької «Про пінгвіна Гуньку»

Мета: виховання протидії булінгу, а саме неприпустимості насмішок, цькування.

Час: 10 хв.

Необхідні матеріали: декорації/лаштунки дитячого лялькового театру: ляльки, пінгвін, два горобчики, лев, лисиця, страус.

До уваги ведучого/ведучої!

Театралізовану лялькову виставу показують підготовлені учні та учениці.

Якщо діти вже вміють читати, то казку рекомендуємо прочитати в особах.

Оповідання О.Кукуєвицької «Про пінгвіна Гуньку»¹¹

Гунька – маленький пінгвін, якого нещодавно привезли у зоопарк. Тут йому добре але горобці насміхаються.

(Горобці) – Що ж ти за птиця така, що літати не вмієш?

(Пінгвін) – Дійсно, чому я не літаю? Спитаю в лисиці: вона все знає.

(Лисиця) – Запитай краще про це лева. Він – цар звірів. Мудрий. Знайде, чим тебе втішити.

(Лев) – Відповідь зможеш знайти в таких же птахів, як сам. Спитай у страусів: вони теж не літають хоч і птахи.

(Страус) – Усі ми різні, але у кожного є свій талант. Ви, пінгвіни, добре плаваєте, ми, страуси, швидко бігаємо. Головне – вірити в себе й не соромитися бути самим собою.

¹¹ Підручник М.Д.Захарійчук «Українська мова. Буквар» для 1 класу (2 частина) с.7

Ведучий/ведуча. *Давайте обговоримо прочитане/побачене, висловимо свою думку.*

Запитання для обговорення:

- Хто з героїв казки вам сподобався? Чому?
- Яким був пінгвін Гунька?
- Чому насміхалися горобці?
- Як ви гадаєте, чи подобалось це пінгвіну?
- Що він відчував?
- У кого знайшов Гунька підтримку?
- Що порадив пінгвінові страус?
- Який висновок варто зробити пінгвінові?
- Чи сподобався вам вчинок горобців?
- А чи було таке, що над вами хтось насміхався? Якщо так, то до кого ви зверталися за допомогою?

Ведучий/ведуча проговорює з дітьми правила «Як не потрапити в ситуацію цькування»:

- *Поводьтесь зі всіма так, як хочете щоб поводитись з вами.*
- *Якщо вас ображають або поводяться з вами грубо, так як вам не подобається, то обов'язково звертайтеся до дорослих.*
- *Заступайтесь за тих, кого ображають.*
- *Якщо ви бачите, що когось з дітей ображають або поводяться грубо, то обов'язково звертайтеся до дорослих.*

4. Вправа «Смайлики»

Мета: навчити учнів та учениць визначати настрій за емоціями.

Час: 3 хв.

Необхідні матеріали: малюнки пінгвіна.¹²

Ведучий/ведуча. *Давайте з вами визначимо за малюнками:*

- *Чи однаковий у пінгвіна настрій на цих малюнках?*
- *Який настрій у пінгвіна на кожному з малюнків?*
- *Як змінився настрій у Гуньки після розмови зі Страусом?*

5. Руханка (див. додаток «Вправи-руханки»).

6. Перегляд мультфільму «Їжачок»¹³.

Мета: формувати вміння знаходити спільну мову з однокласниками, виховувати почуття взаємодопомоги.

Час: 5 хв.

Обладнання: ноутбук, мультимедійний проектор.

Запитання для обговорення:

- Яке ви побачили ставлення до їжачка?
- Чому до нього так ставилися?
- Чи справедливе було ставлення до їжачка? Чому?
- Чи розумно будувати відносини з оточуючими, ґрунтуючись тільки на їхній зовнішності?

Ведучий/ведуча. *Отже, кожна людина є особистістю. Необхідно сприймати всіх такими, якими вони є.*

7. Вправа «Поважай інших людей»

Мета: виховувати повагу, гідність, людяність.

Час: 5 хв.

Ведучий/ведуча. *Давайте об'єднаємося у пари. Кожна пара отримує завдання розіграти ситуацію:*

¹² Режим доступу: https://drive.google.com/drive/folders/10i7Fa_ZqrL1pVU6FBeS03pDbhCHYsoUP

¹³ Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=CRJJY6sX4Sk>

Маленький братик сумує, а я...
 У сестрички не виходить задачка, а я...
 Я сиджу в автобусі, а в цей час заходить дідусь, а я...
 Однокласник/або однокласниця впав/впала у калюжу, а я...
 Хтось ненароком став мені на ногу, а я...

8. Підсумок заняття.

Мета: підбити підсумки та обмінятися враженнями.

Час: 3 хв.

Ведучий/ведуча. В центр кола виходить по черзі один з учнів/та промовляє таку фразу, яка буде приємною для всіх. Наприклад: «Ми сьогодні дуже добре попрацювали», «Я бажаю вам щастя» і т.п.

Використані джерела:

1. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / Під заг. ред. Бібік Н. М. — К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. — 206 с.
2. М.Д.Захарійчук «Українська мова. Буквар» для 1 класу (2 частина)
3. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=CRJJY6sX4Sk>
4. Режим доступу: <https://svitdovkola.org>

Заняття для учнів та учениць 1-2-х класів «Читання з передбаченням» за казкою Ірен Роздобудько «Дикі образи дикообраза»

Мета: розвивати навички критичного мислення через прогнозування, порівняння, аналіз, оцінку подій; вчити виділяти головне в тексті, висловлювати судження; ознайомити з поняттям «образ», розвивати емпатію, співчуття, повагу до думок інших.

Загальна тривалість: 35 хв.

Необхідні матеріали: текст казки поділений на 5 частин та роздрукований на окремих аркушах.

План заняття

1. Привітання
2. Опрацювання 1-ої частини
3. Опрацювання 2-ої частини
4. Руханка
5. Опрацювання 3-ої частини
6. Опрацювання 4-ої частини
7. Руханка
8. Опрацювання 5-ої частини
9. Завершення заняття. Підведення підсумків

Хід проведення:

1. Привітання

Мета: привітати учнів та учениць, ознайомити з метою заняття.

Час: 1 хв.

До уваги ведучого/ведучої!

Текст казки потрібно поділити на 5 частин та роздрукувати на окремих аркушах. З назвою тексту учні та учениці знайомляться тільки після прочитання останньої частини та запитань до неї.

2. Опрацювання 1-ої частини

В одному прадавньому лісі жило маленьке звірятко – Невідомо-Хто. Воно мало таку ніжну й тонку шкіру, що на сонці крізь неї просвічувалося тремтливе серденько. Крапля дощу чи листок, що зривався з дерева й падав на Невідомо-Кого, завдавали йому неабияких прикрощів. І тому Невідомо-Хто весь час ховалося у своїй нірці під жмутком торішнього листа. Одного разу Невідомо-Хто вирішило піти на прогулянку.

Запитання до тексту:

- Про кого розповідається в першій частині казки?
- Яким було це звірятко і як його звали?
- Чому воно весь час ховалося в листях?
- Як ви думаєте, хто це за звірятко?

3. Опрацювання 2-ої частини

На межі лісу й поля воно побачило зграю мишей і зраділо: миші були дуже схожі на нього. Тільки мали хутрянні шубки й були страшенно прудкі. Невідомо-Хто втішилося, що зустріло друзів. Але миші хором сказали:

- Ти не з нашого племені. Ми не хочемо тебе знати!

Невідомо-Хто повернулося до своєї нірки й запорпалося носом у листя. Тієї ночі воно погано спало, увесь час крутилося уві сні, чухало спинку й попискувало. А коли настав ранок, Невідомо-Хто зі здивуванням помітило, що на ньому виросла... голка.

Запитання до тексту:

- Кого зустріло Невідомо-Хто?
- Чому звірятко зраділо, коли зустріло мишей?
- Як миші повели себе зі звірятком?
- Як ви думаєте, що відчуло звірятко?
- Чому Невідомо-Хто погано спало?
- Що сталося на ранок? А тепер ви можете сказати, що це за звірятко?

4. Руханка (дивись додаток «Вправи-руханки»).

5. Опрацювання 3-ої частини

- Ось хто я тепер – єдиноріг! – зраділо Невідомо-Хто й пішло до єдинорогів. Єдинороги були великі й суворі. Вони кресали копитами:

- Геть! Ти – не з нашого племені! Краще не потрапляй нам під ноги – розтопчемо!

І Невідомо-Хто знову заховалося у нірку. І знову погано спало... А під ранок біля тої голки з'явилася ще одна...

Запитання до тексту:

- Чи справдилися передбачення стосовно того, хто це?
- Чому єдинороги образили звірятко, не прийняли до себе?
- Чому Невідомо-Хто знов погано спало? Знайдіть підтвердження у тексті.
- Після прочитання трьох частин, як гадаєте, хто це звірятко?

6. Опрацювання 4-ої частини

- Тепер я – справжній олень! – подумало Невідомо-Хто і вирушило до оленів.

Але красені-олені навіть не почули, що до них хтось гукає! Наступної ночі біля тих двох голок виросла третя. Це було дуже схоже на корону.

- Я, мабуть, принц! – вирішило Невідомо-Хто й пішло шукати своє королівство. Але його гнали звідусіль. У звірів був свій цар – лев, у птахів – орел, у риб – кит. І всі сміялися із незграбного шукача трону. А після кожної ночі, впродовж якої Невідомо-Хто ображено сопіло і зітхало, з'являлися нові й нові голки. Зрештою, їх стало так багато, що Невідомо-Хто стало більшим за самого себе вдвічі. Йому було важко носити своє колюче й гостре вбрання, але тепер уже ніхто не наважувався образити його. Дуже вже грізно стирчали голки!

Запитання до тексту:

- Чому звірятка гнали звідусіль? Чому сміялися з нього?
- Як ви думаєте, що відчувало звірятко?
- Що ставалося з Невідомо-Ким після кожної ночі?
- Чому вже ніхто його не ображав?
- Після прочитання 4 частин, як гадаєте, хто ж головний герой казки?

7. Руханка (див. додаток «Вправи-руханки»)

8. Опрацювання 5-ої частини

...І тепер, коли у Дикобраза питають, чому він так одягнений, він сумно хитає головою і каже:

- О, це все –від диких образ...

Запитання до тексту:

- Хто ж це був? Чи справдилися ваші прогнози?
- Як ви думаєте, що відчуває людина, коли її ображають та не сприймають такою як вона є? Чи були випадки, коли вас ображали? Що ви відчували? Чи були ви свідком образ іншої людини? Що ви відчували?
- А інші живі істоти, наприклад домашні улюбленці, можуть ображатися?
- Як би ви назвали цю казку? А Ірен Роздобудько, автор цієї казки, дала назву «Дикі образи дикобраза».

9. Завершення заняття. Підведення підсумків

Мета: підвести підсумки та обмінятися враженнями.

Час: 3 хв.

До уваги ведучого/ведучої!

Завершення заняття проводиться у формі «відкритого мікрофону». Ведучий/ведуча по черзі передає мікрофон і учні та учениці відповідають на запитання: Як потрібно ставитися до інших?

Використані джерела:

Хрестоматія сучасної української дитячої літератури/укладач Тетяна Стус. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2016.-192 с.

Заняття для учнів та учениць 2-4 класів
«Запобігання насильству серед дітей.
Правила безпечної поведінки»

Мета: розвивати навички толерантного спілкування, відповідальної, безпечної поведінки, вміння пошуку шляхів виходу зі складної ситуації; формувати модель ненасильницької поведінки; виховувати почуття емпатії до дитини, яка зазнає насильства; надати відомості про те, куди можна звернутися у разі небезпеки.

Загальна тривалість: 45-60 хв.

Обладнання та необхідні матеріали: аркуші паперу А4, картки зеленого і червоного кольорів, інформаційні матеріали.

План заняття

1. Привітання
2. Знайомство. Вправа «Назви сусіда ім'ям»
3. Вправа «Ми – різні, ми – рівні»

4. Інтерактивна вправа «Можна – не можна»
5. Руханка
6. Вікторина «Правила дружньої поведінки»
7. Інформація «Куди можна звернутись у ситуації насильства, булінгу?»
8. Завершення заняття

Хід проведення:

1. Привітання

Мета: привітати учнів та учениць, ознайомити з метою заняття.

Час: 2 хв.

2. Знайомство. Вправа «Назви сусіда ім'ям»

Мета: вчити запам'ятовувати імена дітей, розвивати відчуття єдності, причетності до групи, пам'ять, увагу, мислення.

Час: 10 хв.

Ведучий/ведуча. *Давайте станемо колом (вправу також можна проводити сидячи). Зараз ми з вами будемо грати в гру, Ви будете по черзі звертатися до свого сусіда або сусідки. Але спочатку необхідно у них спитати на яке ім'я їм подобається, щоб до них зверталися? Вправа продовжується доки всі не назвуть імена своїх сусідів або сусідок.*

3. Вправа «Ми – різні, ми – рівні»

Мета: розкрити поняття «толерантність», виховувати спостережливість, уважність до інших людей, здатність бачити і розуміти відмінність іншої людини від себе, вчити встановлювати стосунки на доброзичливій основі; виховувати чуйність, взаємоповагу, людяність, терпимість і небайдужість; сприяти формуванню ціннісних установок на толерантне спілкування та навичок толерантної поведінки.

Час: 5 хв.

Необхідні матеріали: аркуші паперу А4.

Ведучий/ведуча. *Залишаймося в колі. Пропоную кожному/кожній з аркушу паперу обірвати фігурку чоловічка. Таким чином у вас мають вийти фігурки людей.*

Запитання для обговорення:

- Чому навчає ця вправа?
- Чи однакові ваші фігурки?
- Чи можемо сказати, що хтось виконав роботу неправильно?
- Чому аркуші відірвані по-різному?
- Чи можете ви сказати, що всі, хто відірвали аркуші інакше, ніж ви, є гіршими/кращими за вас?
- Чи буває так, що ви оцінюєте людину тільки з огляду на те, чи робить вона щось так само або не так само як ви?

4. Інтерактивна вправа «Можна – не можна»

Мета: розвивати навички формувати ненасильницьку поведінку, протидіяти цькуванню, розвивати вміння знаходити шляхи виходу зі складної ситуації.

Час: 10 хв.

Необхідні матеріали: картки червоного і зеленого кольорів.

Ведучий/ведуча. *Зараз пограємо з вами у гру «Можна - не можна». Я роздам вам картки червоного і зеленого кольорів. Я буду зачитувати ситуації, а вам необхідно визначитися та підняти відповідну картку. Червону картку, якщо йдеться про поганий вчинок, зелену, якщо – про добрий. Та прокоментувати ваш вибір.*

Ситуації:

- Однокласники разом сміються з жарту, який розповіла їхня товаришка.
- Однокласниці сміються зі свого друга, тому що він носить окуляри.

- Діти грають на перерві в командну гру і не пускають грати свою однокласницю.
- Учень приніс цукерки і ділиться ними зі своїми друзями.
- Однокласниця поширила неправдивий допис в соціальних мережах про товариша.
- Хлопчика дражнять через його одяг.

5. Руханка (дивись додаток «Вправи-руханки»).

6. Вікторина «Правила дружньої поведінки»

Мета: показати учням та ученицям, які бувають прояви насильства, формувати навички ненасильницької поведінки.

Час: 15 хв.

Ведучий/ведуча

Зачитує ситуації, які учні та учениці мають запропонувати вирішити мирним шляхом, без застосування сили.

Ситуації:

- Тебе штовхнули в коридорі на перерві. Твої дії?
- У тебе забирають особисту річ без дозволу. Твої дії?
- Тебе дражнять однокласники чи однокласниці. Як це припинити?
- Тебе примушують старшокласники або старшокласниці робити щось, чого ти не хочеш робити. Твої дії?
- Тобі погрожують по телефону. Твої дії?
- Ти є свідком ображення, приниження твого однокласника чи однокласниці або твого однолітка на вулиці. Твої дії?
- При тобі почалася сварка чи бійка. Твої дії?
- До кого ти звернешся за допомогою, якщо тебе ображають, тобі погрожують, тебе б'ють?

До уваги ведучого/ведучої!

Під час відповідей учнів та учениць на питання вікторини, ведучий/ведуча коментує відповіді та пропонує варіанти до кого вони можуть звернутися в даній ситуації.

7. Інформація «Куди можна звернутись у ситуації насильства, булінгу?»

Якщо ви опинились або стали свідками ситуації цькування, насильства, можете звернутися:

- у своєму закладі освіти – до соціального педагога, практичного психолога, класного керівника, медіатора, вчителя, медичного працівника, шкільного офіцера поліції;
- зверніться за порадою до батьків, до людини, з якою у вас довірливі стосунки (друг або подруга, родичі, вчителі);
- в поліції – до діlnичного офіцера поліції, працівників ювенальної превенції;
- до працівників служби у справах дітей державної адміністрації;
- неурядових громадських організацій;
- на Національну дитячу «гарячу лінію» за номерами 0 800 500 225 або 116 111 (безкоштовно) в межах України (з понеділка по п'ятницю з 12.00 до 16.00).

8. Завершення заняття

Ведучий/ведуча. Дякую вам та прошу подякувати одне одному оплесками за активну участь під час заняття.

Використані джерела:

1. Вчимося жити разом. Режим доступу: <http://lt.multycourse.com.ua/ua/>
2. Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу у дітей дошкільного віку та школярів «Безпечний простір». Режим доступу: <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11847/KRP2017.pdf?sequence=6>
3. Найбільший урок у світі «Навчатися у безпеці». Режим доступу: <https://www.ed-era.com/world2030/lesson3/>

4. Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект. Режим доступу: http://la-strada.org.ua/ucp_file.php?c=JqVljfoFBStqlCLmi1wsfbXKGCUY1e

Інтерактивне заняття для учнів та учениць 2-4 класів «Стоп булінг»

Мета: навчати дітей розпізнавати ситуації булінгу, запобігати ситуаціям булінгу, опрацювати правила, які допомагають діяти у разі булінгу, вирішувати конфлікти мирним шляхом, формувати розуміння булінгу як прояву насильства.

Загальна тривалість: 35-45 хв.

Обладнання та необхідні матеріали: клубок ниток, малюнки смайлів, з одного боку жовтий, з іншого червоний; серця вирізані з паперу, капелюх.

План заняття

1. Знайомство. Вправа «Клубок»
2. Гра «Лото»
3. Перегляд мультфільму «Камінь-ножиці-папір»
4. Вправа «Рука допомоги»
5. Заключна вправа «Відкриваємо серце одне одному»

Хід проведення:

1. Знайомство. Вправа «Клубок»

Мета: навчити взаємній повазі та позитивному ставленню одне до одного, сприяти формуванню цілісного колективу.

Час: 6 хв.

Необхідні матеріали: клубок ниток.

Варіант 1

Ведучий/ведуча.

Діти стоять в колі.

Клубок треба перекинути гравцю навпроти, не випускаючи нитку зі своїх рук (продемонструвати), назвати своє ім'я та сказати добре слово.

Запитання для обговорення:

- Чи було вам приємно, коли вам казали добрі слова? Чому?

- На вашу думку, що відчуває людина, яку постійно ображають, принижують?

Коли дитину постійно (систематично) цькують, принижують, таке явище називають «булінг» (від англ. bully – задирака, грубіян). Булінг – це прояв насильства, його може зазнати будь-яка дитина, але жодна не заслуговує на таке ставлення!

І сьогодні ми розглянемо як протистояти булінгу.

2. Гра «Лото»

Мета: навчити розпізнавати булінг.

Час: 15 хв.

Необхідні матеріали: смайли, з одного боку жовтий, з іншого червоний, картки з ситуаціями.

Ведучий/ведуча.

Чи знаєте ви, як розпізнати булінг? Булінг має такі прояви:

Фізичний: систематичні штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, стусани, ляпаса, «сканування» тіла, нанесення тілесних ушкоджень тощо.

Економічний: систематичне пошкодження чи знищення одягу та інших особистих речей жертви, вимагання грошей тощо.

Психологічний: систематичні принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, міміка обличчя, поширення образливих чуток, ізоляція, ігнорування, погрози, жарти, маніпуляції, шантаж тощо.

Кібербулінг: систематичне приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв (пересилка неоднозначних фото, обзивання по телефону, знімання на відео бійок чи інших принижень і викладання відео в мережу Інтернет, цькування через соціальні мережі).

А зараз ми пограємо у гру «Лото» і навчимося відрізнати булінг від непорозуміння. У кожного/кожної з вас є смайл, з одного боку жовтий, з іншого – червоний. Я буду зачитувати ситуації. Вам необхідно визначити чи це булінг, то показуєте червоний смайл, якщо непорозуміння, то жовтий.

Ситуації для гри:

1. Один з учнів поплескав по спині, вкотре причепивши листок з написом «Я-заучка».
2. Старшокласниця майже щодня біля їдальні відбирає в тебе гроші.
3. Друг намалював твій портрет і каже: «Дивись яка гарнюща». Тобі неприємно.
4. Ви з подругою йдете до класу. «Поспіши, копушо, бо запізнимось!»
5. Однокласник, дивлячись на твої штани, каже: «Де ти їх знайшла, на звалищі?». І так кожного дня.
6. Ти кумедно танцюєш, щоб розсмішити друзів. Вони сміються. Тобі теж смішно.
7. Ти обідаєш в шкільній їдальні. Підходить однокласниця і каже: «Тобі краще не їсти, товстун». Всі сміються.
8. Ти почала носити окуляри. Однокласник постійно дразнить: «Тепер ти чотириока!». Ти почуваєшся ображеною.
9. До тебе постійно підходить інша учениця і вимагає зробити щось, що тобі не подобається.
10. Після сварки інший учень вимагає, щоб ти залишився після уроків «розібратися у стосунках».
11. Однокласниця постійно забирає твої речі. Тебе це обурює.

Картки для гри «Лото»¹⁴**3. Перегляд мультфільму «Камінь-ножиці-папір»**

Мета: розглянути прояви булінгу та його види, формувати поведінку під час булінгу та як його уникати.

Час: 10 хв.

Обладнання: ноутбук, мультимедійний проектор.

Перегляд мультфільму «Камінь-ножиці-папір»¹⁵.

Запитання для обговорення:

- Як почувався папірець, коли вперше прийшов до школи?
- Що він відчув, коли зустрів інші папірці?
- Як його зустріли інші папірці?
- Хто допоміг папірцю?
- Що зробили ножиці?
- Як поводитись з камінчиком?
- Хто допоміг камінчику?
- Як ви думаєте, що відчував камінчик?
- Чому важливо захищати/допомагати іншим?
- Як в цієї історії проявляється булінг?

¹⁴ Режим доступу: https://drive.google.com/drive/folders/10i7Fa_ZqrL1pVU6FBeS03pDbhCHYsoUP

¹⁵ Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=w9f9mlhXAU9k>

Ведучий/ведуча.

Який висновок можна зробити з цієї історії? Підтримка та взаємодія дуже важливі для людини, яка зазнає булінгу. Головне правило – не залишатися байдужим.

4. Вправа «Рука допомоги»

Мета: ознайомити учнів та учениць з рекомендаціями для тих, хто потерпає від булінгу.

Час: 5 хв.

Необхідні матеріали: заздалегідь підготовленні долоньки, вирізані із паперу.

Ведучий/ведуча.

Допомогти дитині яка страждає від булінгу дуже просто – не підтримувати агресора чи агресорку. Якщо бачиш, що з когось насміхаються, покажи свою підтримку, допоможи вийти з цієї ситуації. Зараз ми з вами попрацюємо в групах. Перед вами лежать долоньки, потрібно написати на долоньках способи боротьби з булінгом, які ви можете запропонувати. Потім ваші варіанти ми обговоримо.

До уваги ведучого/ведучої!

Ведучий/ведуча коментує відповіді учнів та учениць.

Та опрацьовує рекомендації для тих, хто страждає від булінгу та до кого можна в такий ситуації звернутись.

Рекомендації для тих, хто страждає від булінгу:

- Це не твоя провина! Є багато причин, чому агресор або агресорка роблять це. Тому не переставай вірити в себе! Напиши на аркуші свої найкращі якості. Прочитай. Це ти!
- Знайди тих, з ким тобі комфортно спілкуватися. Нехай біля тебе буде більше людей зі спільними інтересами.
- Звернися за допомогою до дорослих, яким довіряєш.

Поговори про це зі своїм братом, сестрою, знайомими, близькими людьми.

Зателефонуй на Національну дитячу «гарячу лінію» за номером **0-800-500-225** (безкоштовно зі стаціонарних) або **116 111** (безкоштовно з мобільних), тебе обов'язково вислухають та допоможуть.

До кого звертатися у разі булінгу

За допомогою можеш звернутися:

- до поліції за номером «102»
- Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді
- дільничного офіцера поліції поліції
- шкільного офіцера поліції поліції
- служби у справах дітей
- працівників ювенальної превенції
- медичного закладу/медичного працівника
- громадських організацій, які працюють в сфері захисту прав та інтересів дітей.

5. Заключна вправа «Відкриваємо серце одне одному»

Мета: підбити підсумки заняття та обмінятися враженнями, створити позитивний настрій.

Час: 7 хв.

Необхідні матеріали: серця вирізані з паперу, капелюх.

Ведучий/ведуча. Зараз ви всі отримаєте сердечко, на якому маєте написати своє ім'я та яскраву позитивну рису свого характеру. Потім складаємо паперові серця в капелюх. По черзі потрібно дістати з капелюха серця, зачитати та віддати їх господарю чи господині.

Використані джерела:

1. Андрєєнкова В.Л., Левченко К.Б., Лунченко Н.В., Матвійчук М. М.–Комплектосвітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». – К.: – 2018. – 143 с. Режим доступу: https://la-strada.org.ua/ucp_mod_news_list_show_614.html
2. Воронцова Т.В., Пономаренко В.С. та інші. Вчимося жити разом. Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (початкова школа): – К.: Видавництво «Алатон», 2016. – 232, с.26-33, с.186.
3. Воронцова Т.В., Пономаренко В.С. та інші. Вчимося жити разом. Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна школа): – К.: Видавництво «Алатон», 2016. – 376, с.102-103, с. 262-265
4. Запобігання та протидія насильству. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ. – Київ. 2018.

Заняття для учнів та учениць 2-4 класу «Робота над казкою Г.К. Андерсена «Гидке каченя»

Мета: розвивати навички порівняння, аналізу, оцінки подій; вчити виділяти головне в тексті, висловлювати судження; ознайомити з поняттям «цькування», розвивати емпатію, співчуття, повагу до думок інших.

Загальна тривалість: 45 хв.

Необхідні матеріали: казка Г.К. Андерсена «Гидке каченя».

План заняття

1. Актуалізація опорних знань. Повідомлення теми і мети
2. Читання казки з передбаченням
3. Робота в парах. Зміна сюжету казки
4. Інформаційне повідомлення ведучого/ведучої
5. Підсумок заняття. Рефлексія

Хід проведення:

1. Актуалізація опорних знань. Повідомлення теми і мети.

Мета: привітати учнів та учениць, ознайомити з темою і метою заняття.

Час: 7 хв.

Ведучий/ведуча звертається до учнів та учениць:

- Чим кожний з вас відрізняється від іншого чи іншої?
- Які якості ви цінуєте найбільше в іншій людині?

Дуже важливо помічати в кожній людині гарні риси.

Сьогодні ми познайомимося з казкою, герой якої відрізнявся від інших. Що ж з ним сталося? Для цього ми будемо читати казку по частинах і спробуємо передбачати події, які відбуватимуться далі.

2. Читання казки з передбаченням.

Мета: познайомити учнів та учениць зі змістом казки Г.К. Андерсена «Гидке каченя», формувати неприйнятне ставлення до проявів цькування, розвивати повагу до думок інших.

Час: 25 хв.

Необхідні матеріали: казка Г.К. Андерсена «Гидке каченя».

Ведучий/ведуча.

Будь ласка, прочитайте казку (вголос або мовчки) з початку до слів «Нарешті, тріснуло велике яйце».

Запитання для обговорення:

- Чим відрізнялося яйце від інших?
- Як ставилася до цього мати-качка?
- Як ставилися оточуючі? («Ну, покажи мені яйце! Так і є! Це індіче! Залиш його краще та йди вчити своїх дітей плавати»)
- Як ви гадаєте, що буде далі?

Ведучий/ведуча.

Будь ласка, продовжуйте читати 2-гу частину казки до слів «Але бідне каченя, що останнім вилупилося з яйця і було таке погане – клювали, штовхали, глузували з нього і качки і кури».

Запитання для обговорення:

- Що казали члени качиної сім'ї про сіре пташеня? («Фу! Яке гидке одне каченя, ми його не потерпимо», «...воно ж таке велике та незграбне» та ін.)
- А насправді, чим воно відрізнялося?
- Хто захищав пташеня? («...воно хоч не красиве, але в нього хороша вдача, і плаває воно теж чудово».

Ведучий/ведуча.

Продовжуємо читати 3-тю частину казки до слів «Качки скубли його, кури клювали, а дівчина, яка годувала птахів, штовхала його ногою».

Запитання для обговорення:

- Як реагували всі мешканці двору на каченя? («Усі знали бідне каченя – навіть його брати та сестри сердились на нього і завжди казали: «Хоч би кішка тебе з'їла, гидку потвору!». І навіть мати казала: «Хоч би мої очі тебе не бачили!»).
- Як почувалося каченя після такого ставлення? («Бідне каченя не знало куди подітись. Його пригнічував власний гидкий вигляд і те, що воно було посміховиськом цілого пташиного двору»).
- Чи стикалися ви в особистому житті з випадками цькування? Якщо так, то коли? Чи були свідками приниження інших?
- Як гадаєте, які події відбуватимуться далі?

Ведучий/ведуча.

Читаємо 4-ту частину казки до слів «А ти вмієш вигинати спину, воркотіти та пускати іскри? – Ні. – Значить, ти не можеш мати свої думки, коли говорять розумні люди»

Запитання для обговорення:

- Яких ще образ зазнало пташеня? («Дикі гусачки називали його нечупарою», «...Ти такий потворний, що ще, чого доброго, матимеш у них великий успіх»).
- Чому ніхто не сприймав пташеня? (воно було іншим, не таким, як усі).
- Що думало пташеня про себе? («Я таке гидке, що навіть собака не схотів мене вкусити»).
- Чи є відмінність інших приводом для того, щоб ображати, цькувати, завдавати болю? Чому?

Ведучий/ведуча.

Далі читаємо текст казки до кінця.

Запитання для обговорення:

- Які складнощі спіткали пташеня перш ніж він став прекрасним лебедем? (Каченя мусило весь час плавати, щоб не дати воді замерзнути навколо себе. Морози були такі, що аж крига тріщала на ставку».
- Чим закінчується казка? (Перетворенням гидкого каченяти на прекрасного лебедя).

3. Робота в парах. Зміна сюжету казки

Мета: формувати вміння працювати в команді, висловлювати власні судження

Час: 10 хв.

Ведучий/ведуча.

Як мешканці двору та всі інші, хто зустрівся на шляху пташеняти, мали б до нього ставитися? Давайте змінимо сюжет казки з моменту народження пташеняти. Як би могли розвиватися події?

4. Інформаційне повідомлення ведучого/ведучої

Мета: дати визначення поняттю «булінг»; розказати учням/ученицям, куди/до кого звернутись, якщо вони опинились або стали свідками ситуації булінгу.

Час: 5 хв.

Ведучий/ведуча.

Такі випадки, в яких опинялося пташеня в казці, в реальному житті називають булінгом (цькуванням).

Булінг – проявляється в систематичному ставленні по відношенню до дитини через образливі слова, приниження, штовхання, псування майна та інші дії, які принижують.

Булінгу може зазнати будь-яка дитина, але жодна не заслуговує на таке ставлення!

Якщо вас цькують або ви стали свідком цькування, приниження інших, треба обов'язково сказати про це дорослим: вчителю/вчительці, батькам, шкільному психологу або іншій людині, якій довіряєте.

*Можна зателефонувати з запитаннями про булінг та іншими питаннями на Національну дитячу «гарячу лінію» за номером **0-800-500-225** (безкоштовно зі стаціонарних) або **116 111** (безкоштовно з мобільних), вас обов'язково вислухають та нададуть рекомендації.*

5. Підсумок заняття. Рефлексія

Мета: підбити підсумки заняття, обмінятись враженнями; сприяти позитивному завершенню заняття.

Час: 1 хв.

Ведучий/ведуча.

- Що ви дізналися на занятті?
- Який висновок зробили? Чи змінилося ваше ставлення до інших, не таких як усі? Чому?
- Пам'ятайте, що кожен та кожна з вас унікальний та унікальна особистість!

Використані джерела:

1. Запобігання та протидія насильству. Методичні рекомендації. Київ.-2018.
2. Казки [Текст] : для дошк. та мол. шк. віку / Г.К. Андерсен ; упоряд. О. Голубенко. – О. : Optimum, 2000. – 94 с.: іл. – (Чарівні казки).

Заняття для учнів та учениць 5-11 класів «Запобігання насильству над дітьми»

Мета: ознайомити з поняттям насильства та його видами; розвивати навички безпечної поведінки з метою попередження насильства.

Загальна тривалість: 45-90 хв.

Необхідні матеріали: аркуші паперу формату А4, листи ватману/фліпчарту, фломастери/маркери, мультимедійний проектор, ноутбук, роздатковий матеріал (додаток 1,2,3), роздатковий інформаційний матеріал.

План заняття

1. Привітання учнів та учениць
2. Обговорення «Поняття "насильство"»
3. Обговорення «Види, прояви, наслідки насильства»
4. Обговорення «Правила поведінки для уникнення насильства або в ситуації насильства»
5. Обговорення «Куди звернутись за допомогою?»
6. Прощання «Оплески»

Хід проведення:**1. Привітання учнів та учениць**

Мета: привітати учнів та учениць, ознайомити з метою заняття.

Час: 2 хв.

2. Обговорення «Поняття "насильство"»

Мета: опрацювати поняття «насильство».

Час: 5 хв.

Ведучий/ведуча. Чи знайомі Вам такі ситуації: бійка між однолітками; батьки дали ляпасу; доросла людина підвищила голос та накричала на дитину; вчитель/вчителька потягнув/потягнула за вухо; старший брат або сестра відібрав/відібрала кошти; дитина, яка жебракуює на вулиці та не має що їсти, одягнена не по погоді?

Як Ви вважаєте, що в таких ситуаціях застосовано до дитини? (Насильство та жорстоке поводження)

Ведучий/ведуча надають визначення поняття «насильство».

Насильство можна визначити як дію або бездіяльність однієї людини стосовно іншої, що завдає шкоди здоров'ю як фізичному, так і психічному, принижує почуття честі та гідності.

Запитання для обговорення:

- Які відчуття викликає у Вас слово «насильство»?
- Хто може потерпати від насильства? (Від насильства може потерпати будь-яка людина. Це можуть бути як жінки так і чоловіки, як хлопці так і дівчата.).
- Чому діти є вразливою категорією, яка потерпає від насильства? (Бо вони не завжди знають що таке насильство і як воно проявляється. Навіть думають, що така поведінка є нормальною. Тому їм буває важко зрозуміти, що до них проявляють насильство, або вони проявляють насильство щодо оточуючих. Часто хлопці і дівчата стають свідками проявів насильства між дорослими. Також діти потерпають від насильства тому, що не мають навичок мирно вирішувати конфлікти. Навіть маленькі конфлікти можуть призвести до насильства. Хлопці і дівчата часто не знають до кого звернутися за допомогою).
- Де може відбуватися насильство? (Насильство може відбуватися будь-де. Найчастіше насильство відбувається під час живого спілкування. Це може бути в закладі освіти, вдома, на вулиці, в колі друзів/однолітків тощо. Також воно може бути і в Інтернеті, де відбувається поширення пліток, особистих фото тощо. А ще «травити» можуть і через телефон: дзвінки з погрозами, смс та інше.)
- Якими є особливості насильства по відношенню до хлопчиків та дівчат? (Вважається, що для хлопців більш характерним є фізичне насильство. Начебто вони всі справи вирішують за допомогою кулаків. Для дівчат – психологічне. Бо вони можуть розпускати плітки та неправдиву інформацію стосовно одна одної. Але це всього лише стереотипи (хибні уявлення). Проте і хлопці і дівчата можуть потерпати від будь-якого насильства (наприклад – дівчата можуть вчиняти бійки, а хлопці – плітувати). Так само і хлопці і дівчата можуть бути кривдниками і кривдницями.

До уваги ведучого/ведучої!

Залежно від віку учнів та учениць, наявності часу пропонуємо проговорити більш детально запитання «Між ким може проявлятися домашнє насильство? Де може відбуватися: в закладі освіти? на вулиці? в колі друзів/подруг/однолітків?»

Ведучий/ведуча приймають відповіді учнів та учениць та продовжують заняття опрацюванням питання «Види, прояви, наслідки насильства».

3. Обговорення «Види, прояви, наслідки насильства»

Мета: дати знання про види, прояви та наслідки насильства.

Час: 25 хв.

Обладнання та необхідні матеріали: аркуші паперу формату А4, фломастери/маркери, мультимедійний проектор, ноутбук, роздатковий матеріал (додаток 1,2).

Ведучий/ведуча.

Виділяють такі види насильства, як психологічне, фізичне, сексуальне, економічне.

Як можна зрозуміти, що до дитини застосовується якийсь вид насильства?

Якщо до хлопця або дівчини застосовані:

словесні образи, погрози, приниження, переслідування, залякування тощо; образливі жести, брутальне ставлення, покарання, навіювання страху за допомогою розповідей, дій, жестів, поглядів, крики, жорстокість, вона завдає шкоди домашнім тваринам то це є **психологічне насильство**;

ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, биття, а також незаконне позбавлення волі або залишено в небезпеці тощо, то це прояви **фізичного насильства**;

умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборона працювати або навпаки примушування до праці тощо, то це прояви **економічного насильства**;

будь-які дії сексуального характеру в тому числі й в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи – це прояви **сексуального насильства**.

До уваги ведучого/ведучої!

Для обговорення можна використовувати презентацію РР «Запобігання насильству» або роздатковий матеріал (закладки, брошури тощо)

Ведучий/ведуча. Пропоную вам об'єднатися в 4 групи. Кожна група отримує історію з життя хлопців і дівчат (за зверненнями дітей на Національну дитячу «гарячу лінію»). Вам необхідно опрацювати історію, визначити:

1. вид насильства та перелічити за якими ознаками/проявами визначили вид насильства,
2. хто потерпає від насильства,
3. хто вчиняє насильство,
4. наслідки насильства для дитини, яка потерпає від насильства,
5. які можете дати рекомендації виходу з ситуації насильства.

Для виконання цього завдання відводиться 10 хвилин. Потім просимо вас представити результати вашої роботи (для кожної групи по 3 хвилини).

До уваги ведучого/ведучої!

Історії розміщено в додатку 1, запитання для опрацювання – в додатку 2 до цього заняття.

Якщо кількість учнів/учениць заняття більш 20 осіб, пропонуємо створити 6 груп. Тоді по 2 групи будуть працювати над однією історією, але презентує одна група, а інша доповнює. Пропонуємо для економії часу, ведучому/ведучій особисто читати історії перед презентаціями кожної групи. Залежно від віку учнів та учениць, ведучий/ведуча може скоротити запитання для опрацювання в групах, та надавати відповіді та коментарі самі.

4. Обговорення «Правила поведінки для уникнення насильства або в ситуації насильства»

Мета: опрацювати правила безпечної поведінки.

Час: 7 хв.

Необхідні матеріали: аркуші паперу формату А4, фломастери/маркери, роздатковий матеріал (додаток 3).

Ведучий/ведуча. Для того, щоб уникнути насильства або знати як діяти в ситуації насильства, необхідно дотримуватися правил безпеки. Пропонуємо вам попрацювати в парах та обрати із переліку запропонованих правил, ті, яких треба дотримуватися. Також, будь ласка, додайте ті правила, які ви вважаєте необхідними. На виконання цієї вправи у вас є 5 хвилин. Потім кожна пара ланцюжком назве одне правило.

До уваги ведучого/ведучої!

Для опрацювання кожній парі можна дати по декілька правил (за номерами).

5. Обговорення «Куди звернутись за допомогою?»

Мета: проінформувати учнів та учениць про роботу організацій, які можуть надати допомогу людині, яка страждає від насильства.

Час: 5 хв.

Необхідні матеріали: роздатковий інформаційний матеріал, листівки з актуальною місцевою інформацією до кого/куди можна звернутися в ситуації насильства.

Ведучий/ведуча. Зараз я надам вам інформацію, куди можна звернутись, якщо ви самі, хтось із ваших друзів/подруг, родичів чи знайомих страждає від насильства.

Серед служб, до яких можна звернутись у такому випадку, можна назвати:

- Правоохоронні органи
- Соціальні служби
- Служби у справах дітей
- Неурядові організації
- Телефони довіри та «гарячі лінії»
- Лікарні тощо.

До уваги ведучого/ведучої!

Бажано підготувати листівки кожному учню та кожній учениці або одну для розміщення в класному куточку з актуальною місцевою інформацією до кого/куди можна звернутися в ситуації насильства.

Надавайте інформацію про роботу Національної дитячої «гарячої лінії», телефон **0 800 500 225** або **116 111** (безкоштовно) в межах України (з понеділка по п'ятницю з 12.00 до 16.00). На «гарячій лінії» можна отримати інформаційні, психологічні та правові консультації щодо протидії жорсткому поводженню з дітьми, експлуатації дітей і захисту їх прав та інтересів.

6. Прощання «Оплески»

Мета: сприяти позитивному завершенню заняття.

Час: 1 хв.

Ведучий/ведуча. Дякую вам за роботу та подякуйте одне одному оплесками за активну участь під час заняття.

Якщо є інформаційні матеріали, ведучий/ведуча роздає їх.

Додаток 1**Історії**

(взяті зі звернень дітей на Національну дитячу «гарячу лінію»)

1. Доброго дня! Мене звати Діма. Мені 9 років. Хочу Вам дещо розповісти. У мене є ще 2 братика (молодші – 8 і 6 років). Ми усі страждаємо від насильства з боку мами. Вона з нас постійно знущається... Бере нас, наприклад, за вуха і піднімає догори, тримає, а потім ставить на підлогу. (Плаче). Знаєте як це боляче? А ще, бере тряпку для миття підлоги, миє унітаз, а потім затикає нам по черзі рот! Це просто жахливо! Допоможіть нам! Будь ласка!
2. Доброго дня! Мене звати Олена. Мені 15 років. Я не знаю, чи можна до вас звернутися з таким проханням, але я просто знаходжуся у безвихідній ситуації. Моя проблема полягає в тому, що мої батьки – алкоголіки. Вони геть усі гроші витрачають на горілку, виносять речі з дому. Я вже 2 дні нічого не їм, бо їсти нічого. У нас ще залишилася корова, але я боюся, що вони її продадуть та куплять горілку. Допоможіть мені! До яких органів можна звернутися за допомогою?
3. Доброго дня! Мене звати Льоня. Мені 8 років. Я зателефонував до вас, бо в мене щодня сваряться батьки і мої друзі, які порадили мені цей номер сказали, що ви допоможете. Я не знаю, яка причина сварок моїх батьків, але, все рівно, я це дуже тяжко переживаю. Коли вони починають підвищувати голос один на одного, я починаю плакати. В процесі сварки я намагався поговорити з батьками, але вони мене не чують. А ще в мене є маленька сестричка Ангелінка, яка теж постійно плаче, коли батьки сваряться. Їй 9 місяців. Як пояснити батькам, що я не хочу аби вони сварилися і дуже сильно їх обох люблю? А ще мені дуже шкода Ангелінку. (Дитина – свідок насильства (психологічне насильство над дитиною зі сторони батьків))
4. Доброго вечора! Мене звати Наталя. Я вам телефоную з Львівської області. Мені нещодавно виповнилося 14 років. Моє хобі – це спілкування в соціальних мережах. Десь місяць тому через соціальні мережі я познайомилася з чоловіком, якому 35 років. Спочатку я з ним охоче спілкувалася. Це тривало майже тиждень. Потім мені стало нудно і я відмовилася від спілкування з ним. Він цього не зрозумів і постійно мені пише, телефонує. Одного разу навіть чекав біля будинку. Це трапилось тому, що я всю особисту інформацію написала в соціальній мережі. Тепер мені дуже боляче. Що я можу зробити, аби він перестав мене переслідувати?

Додаток 2**Завдання групам**

Опрацюйте запропоновану історію та визначте:

1. Визначте вид насильства та перелічте за якими ознаками/проявами це визначили
2. Хто вчиняє насильство
3. Хто потерпає від насильства
4. Наслідки насильства для дитини, яка потерпає від насильства
5. Які можете дати рекомендації виходу з ситуації насильства

Ведучий/ведуча приймають відповіді учнів/учениць, коментують їх та доповнюють.

Додаток 3

Викресли твердження, правила безпеки, які є неправильними і залиш правильні, до яких потрібно прислухатись. Додай ще свої правила.

1. У пізній час не ходіть одні по вулиці.
2. Сідайте до незнайомих людей в машину.
3. Якщо вам здалося, що вам загрожує небезпека, не вживайте ніяких заходів, ви можете виглядати дивною людиною.

4. Майте при собі один із засобів безпеки: дезодорант, пилочку і т.д. Продумайте їх використання в разі здійснення акту насильства.
5. Продумайте свої дії в тому випадку, якщо вам здається, що акт насильства можливий.
6. Запам'ятайте: «Насильство вам ні за яких обставин не загрожує!»
7. Якщо почуваєтесь в небезпеці, тікайте.
8. На вас напали, кричіть, біжіть, привертайте до себе увагу. Дзвоніть в поліцію.
9. Впускайте в будинок незнайомих, удома вам нічого не загрожує.
10. Не впускайте в будинок незнайомих, особливо, якщо ви почуваєте себе неспокійно.
11. Не сідайте до ліфта з людьми, якщо почуваєтесь некомфортно або неспокійно, навіть якщо ви і бачили цю людину.
12. Ніколи, у жодному разі не розповідайте про факти насильства, тим більше не звертайтеся до будь-яких правоохоронних органів.
13. Продумайте свої дії в тому випадку, якщо акт насильства вже відбувався і може повторитися знову.
14. Розповідайте про насильство тим, кому ви довіряєте (друзям, родичам). Знайдіть таке місце, куди ви змогли б піти у випадку небезпеки.
15. Підготуйте документи (паспорт, свідоцтво про народження і т.д.), гроші та інші необхідні речі та покладіть їх в одне місце, так, щоб у небезпечний момент ви змогли б їх легко взяти і піти.
16. Якщо ситуація критична, то залишайте будинок негайно, навіть якщо вам не вдалося взяти необхідні речі.
17. Попрактикуйтесь у тому, як можна швидко й безпечно вийти з будинку. Визначте, які двері, вікна, ліфти або сходи підходять для цього щонайкраще.
18. Заздалегідь довідайтесь телефони місцевих служб, які можуть надати Вам необхідної підтримки (телефон поліції, телефон Національної дитячої «гарячої лінії» та інших структур).

Використанні джерела:

1. Знай та захищай свої права. Робочий зошит. - К., 2006. Режим доступу: http://la-st.rada.org.ua/ucsp_mod_library_view_235.h
2. Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». - К.: - 2018. - 143 с. Режим доступу: https://la-strada.org.ua/ucsp_mod_news_list_show_614.html
3. Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект - Навч.метод. посіб. / К: ФОП Стеценко В.В. - 2016 - 192 с. Режим доступу: http://la-strada.org.ua/ucsp_file.php?c=JqVljfoFBStqlCLmi1wsfbXKGCUY1e
4. Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівно-му/рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти - Навч.-метод.-посіб. - К:ФОП Нічога С.О. - 2018. - 174 с. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/porozuminnyala-stradametodposibniksayt.pdf>

Інтерактивне заняття для учнів та учениць 5-7 класів «Протидія булінгу в дитячому середовищі»

Мета: ознайомити з поняттями «булінг», «види та прояви булінгу», сформувати нульову толерантність до булінгу (неприпустимість проявів насильства та булінгу в дитячому середовищі), ознайомити з механізмом реагування та звернення у ситуації булінгу.

Загальна тривалість: 45-90 хв.

Обладнання та необхідні матеріали: мультимедійний проектор, ноутбук, презентація, коробка скріпок, «Казка про Скріпку», ватман, маркери, роздаткові матеріали «Поради як протидіяти булінгу», «Куди/до кого можна звернутися за допомогою в ситуації булінгу», «Діяльність Національної дитячої "гарячої лінії"», серія відеороликів Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) «Викресли булінг».

План заняття

1. Привітання учнів та учениць. Мета і завдання заняття
2. Казка про Скріпку
3. Ознайомлення з поняттям «булінг», «види булінгу»

4. Правила дитячого колективу для уникнення булінгу. Рекомендації "Куди/до кого звернутися за допомогою в ситуації булінгу?", "Як уникнути булінгу?"
5. Колективне обговорення напрацювань в групах
6. Висновки до заняття
7. Завершення заняття. Прощання «Оплески»

Хід проведення:

1. Привітання учнів та учениць. Мета і завдання заняття

Мета: привітати учнів та учениць, ознайомити з метою заняття.

Час: 2 хв.

Ведучий/ведуча. *Добрий день. Сьогодні ми з вами розглянемо поняття булінгу та його прояви в дитячому середовищі.*

2. Казка про Скріпку

Мета: формувати негативне ставлення до насмішок, цькування, розвивати толерантне ставлення до інших (неприпустимість проявів цькування в дитячому середовищі).

Час: 10 хв.

Необхідні матеріали: коробка канцелярських скріпок, «Казка про Скріпку» (додаток).

Ведучий/ведуча роздає всім учням та ученицям по одній канцелярській скріпці.

Зараз я вам розповім казку про Скріпку. Під час моєї розповіді вам необхідно буде слід за мною робити зі скріпки певні фігурки.

Наприкінці казки ведучий/ведуча проводить асоціацію стану Скріпки з впливом проявів цькування до дитини.

Запитання для обговорення:

- Можемо ми повернути Скріпку в попередній стан?
- Чому ні?
- Як вплинули прояви цькування на стан Скріпки?

3. Ознайомлення з поняттям «булінг», «види булінгу»

Мета: дати визначення поняттю «булінг», «сторони/учасники булінгу», розказати про його види, прояви, наслідки.

Обладнання: мультимедійний проектор, ноутбук, серія відеороликів Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) «Викресли булінг»¹⁶.

Час: 20 хв.

Ведучий/ведуча.

Нам подобається, коли нас люблять, поведяться з нами чемно, звертаються до нас на ім'я... А які відчуття у вас виникають, коли вас або когось з вашого оточення називають на прізвисько, принижують?

Запитання для обговорення:

- Чи спостерігали ви таку ситуацію, коли в дитячому колективі «обирається» дитина (так званий цап відбувайло), яка відрізняється від інших зовнішнім виглядом, поведінкою і цю дитину постійно зневажають та застосовують до нього/неї прізвиська, штовхають, чіпляються, псують особисті речі та інше?
- Які відчуття у вас викликає така ситуація?
- Як ви вважаєте почуває себе дитина, яку «обрали» цапом відбувайло?

¹⁶ Режим доступу: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLJ2-31j4oXT4Jvy6OWi9H4Mnsx8oYYZlg>

Ведучий/ведуча приймають відповіді учнів та учениць та підводять до висновку, що обговорена ситуація називається булінгом.

Ведучий/ведуча разом з учнями та ученицями опрацьовують **додаток «Булінг. Види та прояви булінгу»¹⁷**

Після опрацювання додатку, ведучий/ведуча пропонує переглянути відеоролики Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) «Викресли булінг» та обговорити запитання.

Запитання для обговорення:

- Які види булінгу ви побачили в роліках? За якими проявами ви це визначили?
- Хто є учасниками/сторонами булінгу?
- Які види булінгу, на вашу думку, більш поширені серед дітей? Чому?
- Хто може потрапити в ситуацію булінгу, стати «білою вороною»?
- Хто, на вашу думку, може «булінгувати» (бути «булером»)?
- Чому булінг вважається проявом насильства?
- Чи дотримується в ситуації булінгу найважливіший принцип прав людини/дитини «повага до особистості»?
- Які права дитини порушуються в ситуації булінгу?
- Чи порушуються в ситуації булінгу ще якісь правила?

Ведучий/ведуча уважно вислуховують усі відповіді учнів та учениць, коментують їх та у разі потреби доповнюють.

До уваги ведучого/ведучої!

При обговоренні можна використовувати інформаційні матеріали за посиланням: https://drive.google.com/drive/u/0/folders/10i7Fa_ZqrL1pVU6FBesO3pDbhCHYsoUP

4. Правила дитячого колективу для уникнення булінгу. Рекомендації «Куди/до кого звернутися за допомогою в ситуації булінгу?», «Як уникнути булінгу?»

Мета: виробити правила уникнення булінгу в дитячому колективі; сформувати знання про необхідність звернення за допомогою в ситуації булінгу; опрацювати рекомендації як справитися з булінгом; ознайомити з діяльністю Національної дитячої «гарячої лінії» (НДГЛ); сприяти формуванню уявлення про роботу НДГЛ як безпечного комфортного середовища для отримання послуг.

Час: 20 хв.

Обладнання та необхідні матеріали: мультимедійний проектор, ноутбук, ватман, маркери, роздаткові матеріали рекомендації «Як протидіяти булінгу», «Куди/до кого можна звернутися за допомогою в ситуації булінгу», «Діяльність Національної дитячої "гарячої лінії"».

Ведучий/ведуча. Для виконання наступної вправи, ви будете працювати в трьох групах протягом 10 хвилин.

Ведучий/ведуча об'єднують учнів та учениць у 3 групи (можна за рядами, якщо учні та учениці сидять за партами) та оголошує завдання (роздає прописані завдання кожній групі на аркушах формату А4).

I варіант виконання завдання в групах.

1 група. Скласти та прописати правила дитячого колективу для уникнення та протидії булінгу.

2 група. Написати рекомендації «Куди/до кого можна звернутися за допомогою в ситуації булінгу?»

3 група. Скласти та написати рекомендації «Як тобі протидіяти та уникнути булінгу?»

II варіант виконання завдання в групах.

Ведучий/ведуча пропонують кожній групі опрацювати запропонований матеріал за вказаними темами/запитаннями, доповнити та презентувати на загальній.

1 група. Правила дитячого колективу для уникнення та протидії булінгу.

¹⁷ Дивись додаток 2

2 група. Куди/до кого можна звернутися за допомогою в ситуації булінгу?

3 група. Рекомендації «Як тобі протидіяти та уникнути булінгу?»

На це завдання групам відводиться 10 хв. Потім ведучий/ведуча просить представника або представницю кожної групи ознайомити учнів/учениць з напрацюваннями групи. На презентації відводиться 10-15 хвилин.

До уваги ведучого/ведучої!

Для виконання цієї вправи, роздайте дітям матеріал додатків «Рекомендації, як протистояти булінгу», «До кого звернутися в ситуації булінгу?», «Діяльність Національної дитячої "гарячої лінії"».

Пропонуємо під час ознайомлення з правилами дитячого колективу для уникнення булінгу запропонувати учням/ученицям проголосувати за ці правила та розмістити в «класному куточку» щоб учні та учениці класу їх дотримувалися.

Необхідно наголосити, якщо дитина потрапила в ситуацію булінгу або стала свідком такої ситуації, важливо про це розповісти тим, кому дитина довіряє (педагогам, батькам, особам, яким довіряє). Допомогти дитині яка страждає від булінгу можна так – не підтримувати агресора/агресорку. Якщо бачиш, що з когось насміхаються, покажи свою підтримку, допоможи вийти з цієї ситуації.

Бажано підготувати листівки кожному з учасників або одну для розміщення в класному куточку з актуальною місцевою інформацією до кого/куди можна звернутися в ситуації булінгу.

5. Колективне обговорення напрацювань в групах

Мета: презентувати та обговорити напрацювання груп, обмінятися враженнями.

Час: 15 хв.

До уваги ведучого/ведучої!

Під час коментарів запитання «Куди/до кого можна звернутися за допомогою в ситуації булінгу»:

Акцентуйте увагу дітей на діяльності Національної дитячої «гарячої лінії». Якщо є така можливість, роздайте матеріали з номерами телефонів Національної дитячої «гарячої лінії».

Обговоріть запитання:

- Як ви бачите можливості медіаторів/медіаторок та Шкільної служби порозуміння (ШСП) у протидії булінгу?
- Можливі варіанти відповідей:
- Медіатор/медіаторка може ідентифікувати ситуацію булінгу; конфіденційно вислухати і перенаправити до відповідної особи/установи
- Проведення Кіл (профілактичних, тематичних тощо)
- Проведення просвітницько-інформаційної та профілактичної роботи (для учасників освітнього процесу)
- Проведення тематичних заходів (флешмоби/акції, розігрування ситуацій, тематичні тижні тощо)
- Розширити діяльність ШСП як структури учнівського самоврядування
- Створити експертну групу щодо проявів булінгу серед дітей тощо.

До уваги ведучого/ведучої! Необхідно зауважити учасникам та учасницям, що медіація в ситуації насильства та булінгу між кривдником/кривдницею та потерпілою особою не прово-

диться. Медіація – є інструментом профілактики наисльства та формуванням ненасильницької моделі поведінки.

Які, на вашу думку, ще є/можуть бути можливі шляхи звернення в закладі освіти в ситуації булінгу (скринькі довіри, електронна пошта тощо)?

6. Висновки до заняття

Мета: уточнити та закріпити інформацію, отриману під час заняття, обмінятись враженнями.

Час: 5-7 хв.

Ведучий/ведуча. Пропоную підвести підсумки заняття у форматі «запитання-відповідь» або у формі брейн-рингу.

Запитання для обговорення:

- Що таке булінг?
- Хто є сторонами булінгу?
- Хто може страждати від булінгу?
- Які є види булінгу?
- Що таке економічний булінг?
- Що таке фізичний булінг?
- Що таке психологічний булінг?
- Що таке кібербулінг?
- Хто такий булер?
- До кого звернутися в ситуації булінгу?
- Який номер телефону Національної дитячої «гарячої лінії»?
- Які ви можете дати рекомендації як протидіяти булінгу?
- Які ви можете дати рекомендації як уникнути булінгу?
- тощо

7. Завершення заняття. Прощання «Оплески»

Мета: сприяти позитивному завершенню заняття.

Час: 1 хв.

Ведучий/ведуча. Дякую вам за роботу та прошу подякувати одне одному оплесками за активну участь під час заняття.

Якщо є інформаційні матеріали, ведучий/ведуча роздає їх.

Додаток 4

Казка про Скріпку

Інструкція: під час розповіді ведучий/ведуча робить з канцелярської скріпки певні відповідні фігурки, а учні та учениці повторюють за ведучим/ведучою.

1. Жила-була дівчинка-скріпочка. Вона була дуже життєрадісна, весела, товариська дівчинка. (Просто скріпка)
2. Одного разу однокласники дали їй образливе прізвисько. І у неї виникло запитання «Чому?». (Знак питання)
3. Іншого разу вона знайшла свій портфель в шкільному туалеті і дуже засмутилася. (Нижня посмішка)
4. Після закінчення уроків Скріпочка вийшла погуляти на подвір'я, де інші дівчата почали чіплятися до неї, ображати та дали їй стусана. (Знак оклику) І Скріпочка подумала, що їй робити? Хто її захистить? (Знак питання)
5. Вона часто згадує той момент, коли її ніхто не ображав і хоче, щоб все було, як раніше.

Спробуйте зробити скріпочку такою, як вона була раніше.

Використані джерела:

1. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: метод. рек. / Н.П.Бочкор, Є.В. Дубровська, О.В.Залеська та ін. – Київ: МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 84 – .2014 с. Режим доступу: http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_showcategory_31.html
2. Серія роликів ЮНІСЕФ Викресли булінг. Режим доступу: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLJ2-31j4oXT4Jvy6OWi9H4Mnsx8oYYZlg>
3. Методичні рекомендації «Профілактика булінгу як соціального явища у шкільному середовищі». Режим доступу: <https://drive.google.com/drive/u/1/folders/17HrdJk2ctQ4KQAnmd3I1A3FKzE7LI9aE>
4. Програма тренінгових занять «СТОП-Булінг» орієнтована на профілактику насилля в шкільному середовищі. Режим доступу: <https://drive.google.com/drive/u/1/folders/17HrdJk2ctQ4KQAnmd3I1A3FKzE7LI9aE>
5. Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». – К.: – 2018. – 143 с. Режим доступу: https://la-strada.org.ua/ucp_mod_news_list_show_614.html
6. Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект - Навч.метод. посіб. / К: ФОП Стеценко В.В. - 2016 - 192 с. Режим доступу: http://la-strada.org.ua/ucp_file.php?c=JqVljfoFBStqlCLmi1wsfbXKGCUY1e
7. Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівно-му/рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти - Навч.-метод.-посіб - К: ФОП Нічога С.О. - 2018. - 174 с. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/porozuminnyala-stradametodposibniksayt.pdf>

Інтерактивне заняття для учнів та учениць 8-11 класів

«Протидія булінгу в учнівському середовищі»

Мета: ознайомити з поняттями «булінг», «види та прояви булінгу», формувати негативне ставлення до булінгу (неприпустимість проявів насильства та булінгу в дитячому середовищі), ознайомити з механізмом реагування та звернення у ситуації булінгу.

Загальна тривалість: 45-90 хв.

Обладнання та необхідні матеріали: плакат «Правила роботи», плакат «Дерево», липучі стікери у формі яблук, ручки, листи фліпчарту/формату А4 та фломастери, додатки «Булінг. Види та прояви булінгу», «Ситуації «Булінг в дитячому середовищі», «Наслідки булінгу», «До кого звернутися в ситуації булінгу?», «Діяльність Національної дитячої "гарячої лінії"», «Рекомендації, як протистояти булінгу», мультимедійний проектор, ноутбук, відеоролики Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) «Викресли булінг»; роздатковий матеріал з телефонами відповідних структур та служб, Національної дитячої «гарячої лінії», скринька, ватман, ручки.

План заняття

1. Привітання учнів та учениць
2. Вправа «Знайомство»
3. Вправа «Правила роботи»
4. Вправа «Мої очікування»
5. Ознайомлення з поняттям булінгу, його видами та наслідками
6. Практичне опрацювання ситуацій «Булінг в дитячому середовищі»
7. Перегляд відеороликів «Викресли булінг»
8. Обговорення «Куди/до кого можна звернутись, якщо опинились, чи стали свідками булінгу?»
9. Обговорення «Правила дитячого колективу для уникнення булінгу»
10. Вправа «Скринька безпеки»
11. Підбиття підсумків
12. Прощання «Оплески»

Хід проведення:**1. Привітання учнів та учениць.**

Мета: привітати учнів та учениць, ознайомити з метою заняття.

Час: 2 хв.

Ведучий/ведуча. Доброго дня! Сьогодні ми поговоримо про прояви насильства, які систематично застосовуються до однієї дитини в учнівському середовищі. Це явище називають булінгом. Розглянемо почуття жертви булінгу, поведінку агресора/агросорки (булера) та свідків цієї ситуації. І найголовніше, разом знайдемо шляхи допомоги постраждалій дитині та спробуємо убезпечити себе, щоб не зіграти одну з ролей у булінгу. І важливо розуміти, що в ситуації булінгу може опинитися будь-хто.

2. Вправа «Знайомство» (проводиться за наявності часу)

Мета: підвищити рівень згуртованості, створити сприятливу атмосферу.

Час: 10 хв.

Ведучий/ведуча. Пропоную познайомитися в такий спосіб. Кожен/кожна по черзі називає своє ім'я та одну позитивну рису характеру, яка вас найкраще презентує. Риса має бути названа на будь-яку букву з імені.

3. Вправа «Правила роботи» (проводиться за наявності часу)

Мета: організувати групу та створити можливості ефективної роботи.

Час: 5 хв.

Необхідні матеріали: плакат «Правила роботи».

Ведучий/ведуча. Для того, щоб наша робота була ефективною пропоную прийняти наступні правила, яких ми будемо дотримуватися впродовж нашого заняття.

До уваги ведучого/ведучої!

Можуть бути запропоновані такі правила роботи групи:

1. Говорити від свого імені
2. Бути доброзичливими і активними
3. «Піднята рука»
4. Один говорить – всі слухають
5. «Тут і тепер»
6. Обговорювати дію, а не особу
7. «Вільна нога»
8. Конфіденційність тощо

4. Вправа «Мої очікування» (проводиться за наявності часу)

Мета: формувати власну мету діяльності, мотивацію та усвідомлення власної відповідальності за досягнення певних результатів.

Час: 5 хв.

Необхідні матеріали: плакат «Дерево», липучі стікери у формі яблук, ручки.

Ведучий/ведуча. Наша наступна вправа так і називається «Мої очікування». Пропоную вам на «яблучках», які ви знайдете у себе на спинках стільців, написати, а потім озвучити, що ви очікуєте від нашого заняття і прикріпити їх до нашого дерева.

5. Ознайомлення з поняттям булінгу, його видами та наслідками

Мета: дати визначення поняттю «булінг» та розповісти про його види.

Час: 7 хв.

Необхідні матеріали: листи фліпчарту/формату А4 та фломастери, додаток «Булінг. Види та прояви булінгу».

Ведучий/ведуча. Нам подобається, коли нас люблять, поводяться з нами чемно, звертаються до нас на ім'я... А які відчуття у вас виникають, коли вас або когось з вашого оточення називають на прізвисько, принижують?

Запитання для обговорення:

- Чи спостерігали ви таку ситуацію, коли в дитячому колективі «обирається» дитина, яка відрізняється від інших зовнішнім виглядом, поведінкою і цю дитину постійно зневажають та застосовують до нього/неї прізвиська, штовхають, чіпляються, псують особисті речі та інше?
- Які відчуття у вас викликає така ситуація?
- Як ви вважаєте себе почуває така дитина?

Ведучий/ведуча приймають відповіді учнів та учениць і підводять до висновку, що обговорена ситуація називається булінгом.

Ведучий/ведуча разом з учнями та ученицями опрацьовують **додаток «Булінг. Види та прояви булінгу»¹⁸**

Ведучий/ведуча. Наслідки булінгу можуть бути різноманітні. Їх жертви зазнають чимало страждань. Це і зниження самооцінки, поганий сон та апетит, тривожність, вживання алкоголю, паління, думки про самогубство та інші.

До уваги ведучого/ведучої!

Для обговорення запитання «Наслідки булінгу» використовуйте інформаційну листівку «Булінг – це не жарт».¹⁹

6. Практичне опрацювання ситуацій «Булінг в дитячому середовищі»

Мета: виробити навички безпечної поведінки у конкретній ситуації, пошук шляхів захисту у ситуації булінгу.

Час: 20 хв.

Необхідні матеріали: додатки «Ситуації «Булінг в дитячому середовищі»²⁰, «Булінг. Види та прояви булінгу», «Наслідки булінгу».

Ведучий/ведуча. Пропоную вам об'єднатися у групи. Кожна група отримує ситуацію з життя дітей, зі звернень на Національну дитячу «гарячу лінію».

Завдання групам

Опрацюйте запропоновану ситуацію та визначте:

1. Вид булінгу. За якими проявами ви це визначили?
2. Хто є учасниками/сторонами булінгу?
3. Які можуть бути наслідки булінгу для дитини?
4. Як можна розпізнати, що ця ситуація є булінгом?
5. Які емоції чи переживання ви відчували до дітей, які опинилися у ситуаціях булінгу?
6. Чи були труднощі при виконанні завдання? Якщо так, то в чому саме?

Потім прошу вас представити результати вашої роботи.

До уваги ведучого/ведучої!

Ситуації розміщено в додатку «Ситуації "Булінг в дитячому середовищі"». Якщо кількість учнів та учениць заняття більше 20 осіб, пропонуємо створити 6 груп. Тоді по 2 групи будуть працювати над однією історією, але презентує одна група, а інша – доповнює.

Залежновід віку учнів та учениць, ведучий/ведуча можуть скоротити запитання для опрацювання в групах та надавати відповіді та коментарі самі.

¹⁸ Див. Додаток 2

¹⁹ https://drive.google.com/drive/u/0/folders/10i7Fa_ZqrL1pVU6FBeS03pDbhCHYsoUP

²⁰ Ведучий/ведуча обирають самостійно ситуації для опрацювання, враховуючи особливості учнів та учениць

Ведучий/ведуча. Отже, як бачимо, явище булінгу є поширеним, але в наших силах його зупинити і не лишатися осторонь. Адже слід пам'ятати, що сьогодні ти – спостерігач або спостерігачка, а завтра – можеш бути жертвою чи булером.

7. Перегляд відеороликів «Викресли булінг».

Мета: опрацювати питання «Як можна протистояти булінгу?»

Час: 10 хв.

Обладнання: мультимедійний проектор, ноутбук, відеоролики «Викресли булінг»²¹.

Запитання для обговорення:

- Які відчуття у вас викликає переглянута ситуація?
- Чи стикалися ви з такими проявами в своєму житті?
- Які прояви булінгу ви побачили?
- Хто є учасниками/сторонами булінгу?
- Як змінилася стратегія поведінки учасників булінгу?
- Яким чином можливо створити ситуацію успіху для подолання булінгу?

8. Обговорення «Куди/до кого можна звернутись, якщо опинились, чи стали свідками булінгу?»

Мета: розказати учням та ученицям, куди/до кого можна звернутись, якщо опинились, чи стали свідками булінгу.

Час: 10 хв.

Необхідні матеріали: роздатковий матеріал з телефонами відповідних структур та служб, Національної дитячої «гарячої лінії», додатки «До кого звернутися в ситуації булінгу?», «Діяльність Національної дитячої "гарячої лінії"».

Ведучий/ведуча. Якщо ви опинились або стали свідками ситуації булінгу, можете звернутися:

- у своєму закладі освіти – до соціального педагога, практичного психолога, класного керівника, медіатора або медіаторки, вчителя, медичного працівника, шкільного офіцера поліції;
- в поліції – до дільничного офіцера поліції, працівників ювенальної превенції;
- до працівників служби у справах дітей;
- неурядових громадських організацій;
- зверніться за порадою до батьків, до людини, з якою у вас довірливі стосунки (друзі, родичі, вчителі).

Якщо ви зіткнулися з ситуацією булінгу, то для отримання інформаційних, психологічних, правових консультацій ви можете безкоштовно звернутися на Національну дитячу «гарячу лінію» за номерами 0 800 500 225 або 116 111 (безкоштовно) в межах України.

До уваги ведучого/ведучої!

Бажано підготувати роздаткові матеріали з актуальною інформацією до кого/куди можна звернутися в ситуації булінгу та роздати кожному/кожній учню/учениці.

Під час коментарів запитання «Куди/до кого можна звернутися за допомогою в ситуації булінгу»:

Акцентуйте увагу дітей на діяльності Національної дитячої «гарячої лінії». Якщо є така можливість, роздайте матеріали з номерами телефонів Національної дитячої «гарячої лінії».

Обговоріть запитання:

- Як ви бачите можливості медіаторів/медіаторок та Шкільної служби порозуміння у протидії булінгу?
- Можливі варіанти відповідей:
- Медіатор/медіаторка може ідентифікувати ситуацію булінгу; конфіденційно вислухати і перенаправити до відповідної особи/установи
- Проведення Кіл (профілактичних, тематичних тощо)

²¹ Режим доступу: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLJ2-31j4oXT4Jvy60Wi9H4Mnsx8oYYZlg>

- Проведення просвітницько-інформаційної та профілактичної роботи (для учасників освітнього процесу)
- Проведення тематичних заходів (флешмоби/акції, розігрування ситуацій, тематичні тижні тощо)
- Розширити діяльність ШСП як структури учнівського самоврядування
- Створити експертну групу щодо проявів булінгу серед дітей тощо.

До уваги ведучого/ведучої! Необхідно зауважити учасникам та учасницям, що медіація в ситуації насильства та булінгу між кривдником/кривдницею та потерпілою особою не проводиться. Медіація – є інструментом профілактики насильства та формуванням ненасильницької моделі поведінки.

Які, на вашу думку, ще є/можуть бути шляхи звернення в закладі освіти в ситуації булінгу (скриньки довіри, електронна пошта тощо)?

9. Обговорення «Правила колективу для уникнення булінгу»

Мета: виробити правила уникнення булінгу в дитячому колективі.

Час: 10 хв.

Необхідні матеріали: листи фліпчарту/формату А4 та фломастери, «Поради як протидіяти булінгу».

Ведучий/ведуча. Об'єднаємося у 3 групи та розробить по 5 правил уникнення булінгу в класному/дитячому колективі та напишіть їх на листах.

Потім представник або представниця однієї з груп ознайомить решту учнів та учениць із правилами, які розробила група.

Ведучий/ведуча також можуть доповнити презентації учнів та учениць.

До уваги ведучого/ведучої!

Важливо з пропозицій дітей, скласти єдині правила дитячого колективу для уникнення булінгу, прийняти їх колективно та розмістити у класному куточку.

10. Вправа «Скринька безпеки»

Мета: формувати в учнів та учениць навички відповідальної та безпечної поведінки, спонукати підлітків до пошуку шляхів захисту у небезпечних для них ситуаціях.

Час: 10 хв.

Необхідні матеріали: відривні стікери, скринька, ватман, фломастери або ручки.

Ведучий/ведуча. Завдання вправи полягає у тому, щоб кожен з вас подумав і написав:

1. Як захистити себе від булінгу.

2. Що повинна робити дитина у ситуації булінгу.

Оголосивши свої рекомендації, записані на аркуші паперу, кинути їх у спільну «скриньку безпеки».

Ведучий/ведуча записує на ватмані всі, запропоновані дітьми, варіанти.

11. Підбиття підсумків

Мета: узагальнити, підбити підсумки та обмінятися враженнями.

Час: 5 хв.

Ведучий/ведуча. Наше заняття закінчилося. А зараз прошу сказати: «Що вам найбільше запам'яталося?», «Що зможете в разі потреби застосувати в житті?», «Чи збулися ваші очікування?».

12. Прощання «Оплески»

Мета: сприяти позитивному завершенню заняття.

Час: 1 хв.

Ведучий/ведуча. Дякую вам за роботу та прошу подякувати одне одному оплесками за активну участь під час заняття.

Якщо є інформаційні матеріали, ведучий/ведуча роздає їх учням та ученицям.

Використані джерела:

1. Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». – К.: – 2018. – 143 с. Режим доступу: https://la-strada.org.ua/ucsp_mod_news_list_show_614.html
2. Методичні рекомендації «Профілактика булінгу як соціального явища у шкільному середовищі».
3. Програма тренінгових занять «СТОП-Булінг» орієнтована на профілактику насилля в шкільному середовищі. Режим доступу: <https://drive.google.com/drive/u/1/folders/17HrdJk2ctQ4KQAnmd3I1A3FKzE7LI9aE>
4. Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект - Навч.метод. посіб. / К: ФОП Стеценко В.В. - 2016 - 192 с. Режим доступу: http://la-strada.org.ua/ucsp_file.php?c=JqVljfoFBStqlCLmi1wsfbXKGCUY1e
5. Серія роликів ЮНІСЕФ Викресли булінг.
Режим доступу: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLJ2-31j4oXT4Jvy60Wi9H4Mnsx8oYYZlg>
Режим доступу: <https://drive.google.com/drive/u/1/folders/17HrdJk2ctQ4KQAnmd3I1A3FKzE7LI9aE>
6. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: метод. рек. / Н.П.Бочкор, Є.В. Дубровська, О.В.Залеська та ін. – Київ: МЖПЦ«Ла Страда-Україна», 84 – .2014 с. Режим доступу: http://la-strada.org.ua/ucsp_mod_library_showcategory_31.html
7. Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівно-му/рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти - Навч.-метод.-посіб - К: ФОП Нічора С.О. - 2018. - 174 с. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/porozuminnyala-stradametodposibniksayt.pdf>

Інтерактивне заняття для батьків здобувачів освіти «Протидія булінгу»

Мета: надати інформацію про булінг, як прояв насильства; показати системну роботу і залученість усіх учасників освітнього процесу до протидії булінгу; узагальнити розуміння про місце та можливості батьків та родини в системі протидії булінгу.

Загальна тривалість: 90 хв.

Обладнання та необхідні матеріали: фліпчарт, маркери, плакат «Правила роботи», ручки, стікери, плакат «Береги», ноутбук, мультимедійний проектор, папір для роботи в групах, папір для фліпчарту, додатки, «Булінг. Види та прояви булінгу», «Ситуації «Булінг в дитячому середовищі», «Наслідки булінгу», «До кого звернутися в ситуації булінгу?», «Діяльність Національної дитячої "гарячої лінії"», «Рекомендації, як протистояти булінгу», фліпчарт, інформаційні матеріали.

План заняття

1. Привітання, знайомство
2. Правила роботи групи
3. Повідомлення теми та мети
4. Вправа «Очікування»
5. Актуальність теми протидії булінгу
6. Булінг, види булінгу, форми прояву та наслідки
7. Булінг у дитячому середовищі. Суб'єкти взаємодії щодо протидії булінгу та механізм перенаправлення
8. Нормативно-правові акти з протидії булінгу. Відповідальність за булінг
9. Підбиття підсумків. Вправа «Очікування» (закінчення)
10. Вправа «Оплески»

Хід проведення:**1. Привітання, знайомство**

Мета: представити себе, привітати учасників та учасниць заходу, створити доброзичливу атмосферу.

Час: 7 хв.

Ведучий/ведуча. Добрий день! Дякую, що ви знайшли час для спілкування. На початку нашої зустрічі пропоную кожному по колу назвати своє ім'я та продовжити речення: «Я відчуваю себе комфортно, коли...»

2. Правила роботи групи

Мета: напрацювати правила роботи для ефективного спілкування.

Час: 3 хв.

Необхідні матеріали: фліпчарт, маркери, плакат «Правила роботи».

Ведучий/ведуча. Ми дізнались, коли комфортно відчуває себе кожний та кожна із нас. Пропоную напрацювати правила нашої групи, які допоможуть нам не тільки комфортно себе почувати на тренінгу, а й дадуть можливість ефективно спілкуватись.

3. Повідомлення теми та мети

Мета: повідомити тему і мету тренінгу

Час: 2 хв.

Ведучий/ведуча. Сьогодні ми з вами обговоримо важливу тему – тему насильства та жорстокості серед дітей. З'ясуємо, що саме називають булінгом, які його види та форми прояву. Поговоримо про роль та місце всіх учасників освітнього процесу в системі роботи з питань протидії булінгу. І, разом знайдемо шляхи допомоги постраждалому або постраждалій та напрацюємо збірник порад для батьків з питань протидії булінгу.

4. Вправа «Очікування»

Мета: визначення очікувань учасників та учасниць

Час: 5 хв.

Необхідні матеріали: ручки, стікери, плакат «Береги».

Ведучий/ведуча. На стікерах, вирізаних у формі корабликів, запишіть свої очікування від тренінгу. Потім, виголошуючи свої очікування, приклейте їх на плакаті «Береги», де з двох боків моря зображені береги – «Берег надії» та «Берег реалізованих сподівань».

5. Актуальність протидії булінгу

Мета: показати актуальність проблеми через надання статистики.

Час: 5 хв.

Ми прагнемо, аби наші діти були здоровими та щасливими, щоб процес їх соціалізації відбувався якомога якісніше й безпечніше. І для цього ми маємо забезпечити дотримання прав; формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками; створити атмосферу безпеки в дитячому та молодіжному колективі, забезпечити процес конструктивної комунікації учнівської молоді з оточуючими. Проте часті явища булінгу та високий рівень конфліктності серед дітей не дозволяє повною мірою досягти поставлених цілей.

Згідно з інформацією Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), з булінгом у колі однолітків в Україні стикалися близько 67% дітей. Також, за даними останніх опитувань, майже чверть українських школярів та школярок вважають себе жертвами булінгу, а близько 40% з тих дітей, хто зіткнулися з випадками булінгу, ніколи не розповідають про це своїм батькам. Також зазначено, що 44% з тих, хто

спостерігав, як знущуються над їхніми однолітками, не реагували на такі факти через страх піддатися аналогічному знуццю. У травні 2018 року за підтримки ЮНІСЕФ, медіаторами Національної медіаторської мережі було проведено опитування 6780 дітей (55,2% – хлопці, 44,8 – дівчата) в закладах освіти Луганської і Донецької області. Тільки 13,5% респондентів вказали, що конфлікти між учнями взагалі ніколи не виникають; в 36,4 % конфлікти призвели до бійки, тілесних ушкоджень, а в 52,5 – до образ, приниження, цькування. Також у лютому 2019 року було опитано 895 батьків дітей та 307 педагогів закладів освіти. 54% респондентів відмітили рост насильства в дитячому середовищі за останні 5 років.

На думку опитаної української молоді, булінг існує через те, що дорослі ігнорують це питання. Кожному другому батьки відмовили в спілкуванні. Задумайтесь, шановні батьки, 17 хвилин у день – світова статистика спілкування батьків з дитиною.

Діти не знають, що робити. Діти не знають, до кого звернутись у випадку насильства. Їх залишили з проблемою насильства наодинці.

Діти, які зростають у середовищі насильства, сприймають його за норму. Тому, що їм немає з чим порівнювати. Саме тому вони беззахисні. У сприйнятті таких дітей вдарити, штовхнути, примусити – це невід'ємна частина світу і поводження з ними.

Зважаючи на актуальність проблеми протидії насильству Верховна рада України прийняла закон, який визначає поняття булінгу і передбачає адміністративну відповідальність за нього. Наша спільна мета – це формування у дітей здатності протистояти булінгу, вміння реагувати на випадки булінгу, навичок ненасильницької поведінки.

Булінг – це порушення прав дитини та прояв насильства.

Необхідність захисту прав дитини виникає у будь-якому випадку, коли відбувається порушення її прав. Незалежно від того, чи усвідомлює це сама дитина.

6. Булінг, види булінгу, форми прояву та наслідки.

Мета: опрацювати поняття «булінг», види, наслідки, сторони/учасники булінгу, суб'єкти булінгу.

Час: 45 хв.

Обладнання та необхідні матеріали: стікери, ноутбук, мультимедійний проектор, маркери, папір для роботи в групах, додаток «Булінг. Види та прояви булінгу».

Ведучий/ведуча. Форма насильства у вигляді травлі, бойкоту, насмішок, дезінформації, псування особистих речей, фізичної розправи – має назву булінг (від англ. Bully – хуліган, залякувати). Булінг є проявом насильства.

У Законі України «Про освіту» ст.1 п.3. дано визначення булінгу:

«Булінг (цькування), тобто діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, які вчиняються щодо малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою щодо інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого».

Типовими ознаками булінгу (цькування) є:

- систематичність (повторюваність) діяння;
- наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);
- дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого.
- розрізняють види булінгу:
 - фізичний булінг,
 - економічний булінг,
 - психологічний булінг,
 - сексуальний булінг,
 - кібербулінг.

Вправа «Вгадай прояв булінгу», робота в 5 групах.**Завдання:**

Кожній групі протягом 10-15 хв. необхідно опрацювати додаток «Види та прояви булінгу» та за допомогою схематичних малюнків, намалювати (без підписів) на листі фліпчарту прояви, відповідно: 1 група – фізичного булінгу, 2 група – економічного булінгу, 3 група – психологічного булінгу, 4 група – сексуального, 5 група – кібербулінгу.

Потім кожна група презентує, а інші учасники та учасниці повинні відгадати відповідний прояв булінгу.

Ведучий/ведуча коментує відповіді. Після презентацій проводиться колективне обговорення.

До уваги ведучого/ведучої!

В процесі обговорення важливо привести учасників та учасниць до висновку, що усі сторони ситуації булінгу мають багато ідентичних емоцій, почуттів, потреб і мотивів. Адже кожен або кожна із них у певний час може опинитися у тій чи іншій ролі, наприклад через бажання помсти, чи почуття страху, чи через байдужість тощо. Пережитий у дитинстві травматичний досвід впливає на подальшу поведінку особи у дорослому житті. На думку багатьох психологів, відтворити унікальний типовий портрет булера (кривдника або кривдниці), жертви та спостерігача, неможливо – вони матимуть спільні риси. Разом з тим, необхідно орієнтуватися у ознаках (фізичних, поведінкових, емоційних), які можуть свідчити, що дитина чи дорослий перебувають або залучені до ситуації булінгу та/чи насильства.

Під час обговорення можна використати дані дослідження норвезького психолога Д. Ольвеуса.

Типові риси учнів, схильних ставати булерами (за норвезьким психологом Д. Ольвеусом):

- відчують сильну потребу панувати й підпорядковувати собі інших учнів або учениць, переслідуючи власні цілі;
- імпульсивні; часто зухвалі та агресивні в ставленні до дорослих (передусім батьків і вчителів);
- не виявляють співчуття до своїх жертв;
- зазвичай фізично сильніші за інших.

Типові риси потерпілих (жертви булінгу):

- полохливі, вразливі, замкнуті, соромливі; часто тривожні, невпевнені в собі, мають низьку самооцінку; схильні до депресії;
- часто не мають жодного близького друга або близьку подругу та успішніше спілкуються з дорослими, ніж із однокласниками;
- можуть бути фізично слабшими за своїх ровесників.

Типові риси спостерігачів:

- відчуття провини;
- відчуття власного безсилля.

Ці риси є водночас і причиною, і наслідком булінгу.

Деякі психологи фіксують увагу не стільки на індивідуальних властивостях дитини, скільки на її **місці в групі**. Ті діти, які активно не включені в групові процеси, тримаються осібно, менш товариські, як правило, є аутсайдерами і їх (інколи більш обдарованих і талановитих) не люблять у групі. У таких випадках знаходиться хтось, хто бере на себе роль виконавця групової волі. У результаті виникає булінг.

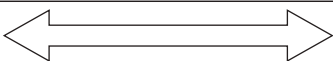
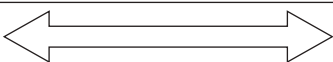
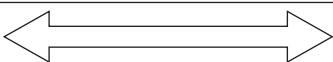
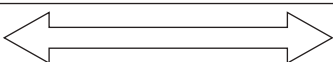
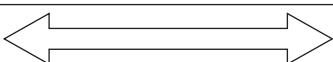
Які риси притаманні учасникам/сторонам булінгу?

До уваги ведучого/ведучої!

За наявності часу можна провести вправу «Портрет булера та жертви булінгу». Для цього треба об'єднати учасників у дві групи та за допомогою колажу. Запропонувати скласти «портрет», а потім презентувати.

Ведучий/ведуча уважно вислуховує усі відповіді учасників та учасниць, коментує їх та в разі потреби доповнює. При обговоренні запитань, необхідно підвести групу до розуміння, що стати «білою вороною» хлопці та дівчата можуть за статевими, віковими, етнічними, культурними ознаками, віросповіданням, ознаками відсутності/наявності інвалідності тощо.

Ведучий/ведуча. Коментує та аналізує разом з учасниками та учасницями заняття «карту суб'єктів випадків булінгу в закладі освіти», а саме на яких рівнях взаємостосунків та які особи можуть бути залучені до ситуацій булінгу у закладах освіти.

Особи	Рівні залучення (кривдник/кривдниця, потерпіла особа, - спостерігачі)	Особи
Здобувачі освіти (діти)		Здобувачі освіти (діти)
Здобувачі освіти (діти)		Педагогічні працівники
Здобувачі освіти (діти)		Батьки
Здобувачі освіти (діти)		Персонал закладу освіти
Здобувачі освіти (діти)		Інші особи, які залучені до освітнього процесу

До уваги ведучого/ведучої!

Ведучий/ведуча робить висновок, що в **закладі освіти в ситуації булінгу центральним суб'єктом є дитина.**

Тобто:

- діти можуть потрапляти в ситуацію булінгу (бути постраждалими) від інших дітей, педагогічних працівників, обслуговуючого персоналу, батьків здобувачів освіти, інших осіб, тобто всіх учасників освітнього процесу;
- діти можуть виступати в ролі кривдника по відношенню до інших дітей, педагогічних працівників, обслуговуючого персоналу, батьків здобувачів освіти, інших осіб, тобто всіх учасників освітнього процесу.

Норми Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування)» не регулюють відносини між педагогічними працівниками, персоналом закладу освіти, батьками здобувачів освіти, іншими особами.

Відносини між педагогічними працівниками, персоналом закладу освіти, батьками здобувачів освіти, іншими особами тощо регламентуються іншими відповідними нормативно-правовими актами.

7. Булінг у дитячому середовищі. Суб'єкти взаємодії щодо протидії булінгу та механізм перенаправлення.

Мета: опрацювати на практиці види, прояви та наслідки булінгу, ознайомити учасників та учасниць з порадами, як ідентифікувати дитину, яка потрапила в ситуацію булінгу, як їй допомогти; куди/до кого звернутись, якщо вони дізнались або стали свідками ситуації булінгу.

Час: 30 хв.

Необхідні матеріали: додатки «Булінг. Види та прояви булінгу», «Рекомендації, як протистояти булінгу», «До кого звернутися в ситуації булінгу?», «Ситуації "Булінг в дитячому середовищі"».

Ведучий/ведуча. Об'єднаємося у 4-5 груп за допомогою руханки «Броунівський рух» (див. в додатку: Вправи-руханки). Кожна група отримує історію з життя хлопчиків та дівчат (додаток «Ситуації «Булінг в дитячому середовищі»»).

Необхідно визначити:

Вид булінгу. За якими проявами ви це визначили? _____

Хто є учасниками/сторонами булінгу? _____

Які можуть бути наслідки булінгу для дитини? _____

Що необхідно робити, щоб не потрапити у ситуацію булінгу _____

Куди/до кого можливо звернутись _____

Після виконання завдання кожна група представляє результати роботи (по 3 хвилини для кожної групи).

Ведучий/ведуча приймає відповіді учасників та учасниць, коментує їх та доповнює.

Запитання для обговорення:

Чому булінг вважається проявом насильства?

До яких наслідків може привести булінг?

Як вони бачать можливості медіаторів і медіаторок та Шкільної служби порозуміння у протидії булінгу²²?

Які на думку батьків, ще є/можуть бути можливі шляхи звернення в закладі освіти в ситуації булінгу (скринькі довіри, електронна пошта тощо)?

8. Нормативно-правові акти з протидії булінгу. Відповідальність за булінг.

Мета: ознайомити учасників та учасниць з нормативно-правовими актами з питань протидії булінгу, узагальнити поняття «учасники освітнього процесу»; куди/до кого звернутись, якщо вони дізнались або стали свідками ситуації булінгу; проінформувати про систему протидії булінгу в даному закладі освіти.

Час: 10 хв.

Необхідні матеріали: маркери, фліпчарт, роздаткові матеріали.

Ведучий/ведуча надає інформацію і пропонує учасникам та учасницям опрацювати індивідуально інформаційний матеріал.²³

Будь ласка, опрацюйте індивідуально інформаційні матеріали «Хто і як відповідатиме за булінг?»²⁴ та пропоную, переглянувши інформацію, знайти відповіді на запитання.

Запитання для обговорення:

Які типові ознаки булінгу?

Якщо дізнались або стали свідками ситуації булінгу, до кого можете звернутися?

Яка передбачена відповідальність за скоєння булінгу або бездіяльність щодо протидії булінгу?

Ведучий/ведуча після колективного обговорення інформує учасників та учасниць заняття **про систему протидії булінгу в даному закладі освіти, наявні та можливі ресурси для підвищення**

²² Коментар до цього запитання надано в розробці «Протидія булінгу» для учнів та учениць 5-7 класів даного посібника

²³ Більше інформації з питання «Нормативно-правові акти щодо протидії насильству та булінгу» надано в розділі 3 даного посібника

²⁴ Режим доступу <https://drive.google.com/open?id=1EGgP7-pl9CNW6SQ-m0iG-3GKjqSVfSJM>

обізнаності та попередження булінгу. Акцентує увагу на важливості залученості всіх учасників освітнього процесу. Місце та можливості всіх учасників освітнього процесу в цій системі.

9. Підбиття підсумків. Вправа «Очікування» (закінчення)

Мета: підвести до усвідомлення учасниками та учасницями того, якою мірою реалізовані їхні очікування щодо заняття.

Час: 5 хв.

Ведучий/ведуча. Залежно від того, наскільки справдились ваші сподівання та очікування щодо тренінгу, переклейте свої стікери-«кораблі» ближче до берега «реалізованих сподівань».

10. Вправа «Оплески»

Мета: створити позитивну атмосферу.

Час: 1 хв.

Ведучий/ведуча. Пропоную подякувати за роботу спочатку сусіду або сусідці зліва, потім – сусіду або сусідці справа, потім усій групі.

Тренінг для педагогічних працівників «Протидія булінгу в закладах освіти»

Мета: надати інформацію про булінг як прояв насильства; показати системну роботу і залученість усіх учасників освітнього процесу до протидії булінгу; узагальнити розуміння про місце та можливості педагогів у системі протидії булінгу.

Час: 270 хв.

Обладнання та необхідні матеріали: ноутбук, мультимедійний проектор, фліпчарт, папір для фліпчарту, маркери, робочі матеріали учасника та учасниці, стікери, скотч.

Заняття 1

План заняття 1

1. Привітання учасників та учасниць тренінгу. Мета і завдання тренінгу
2. Знайомство. Очікування
3. Актуальність протидії булінгу
4. Булінг: поняття, види та форми прояву
5. Булінг у дитячому середовищі. Суб'єкти взаємодії щодо протидії булінгу та механізм перенаправлення
6. Ідентифікація, самоідентифікація
7. Нормативно-правові акти щодо протидії булінгу
8. Система протидії булінгу в закладі освіти. Вправа «Вертушка»
9. Методичне забезпечення протидії булінгу. Наявні та можливі ресурси для особистого навчання
10. Обговорення завдання для самостійного опрацювання. Завершальна рефлексія

Хід проведення:

1. Привітання учасників та учасниць тренінгу. Мета і завдання тренінгу

Мета: привітати учасників та учасниць тренінгу; оголосити мету і завдання; прийняти правила роботи групи.

Час: 10 хв.

Обладнання: мультимедійний проектор, ноутбук.

Ведучий/ведуча оголошує мету і завдання тренінгу.

Колективне прийняття правил роботи в групі, «мозковий штурм».

За допомогою «мозкового штурму» ведучий/ведуча записує на листі фліпчарту запропоновані правила, яких потрібно дотримуватися для ефективної взаємодії в групі.

До уваги ведучого/ведучої!

- Обговорити необхідність та корисність кожного правила.
- Записувати правила необхідно без нумерації (щоб уникнути пріоритетності).
- Після прийняття правил, лист розмістити на стіні таким чином, щоб група мала змогу бачити правила упродовж всього тренінгу.
- Необхідно зауважити, що група в разі потреби може вносити доповнення до переліку правил.

Можуть бути запропоновані такі правила:

- Активність
- Добровільність
- Толерантність
- Конфіденційність
- Дотримання регламенту
- Мобільна тиша
- Піднята рука тощо

2. Знайомство. Очікування

Мета: познайомити учасників та учасниць, визначити очікування від тренінгу, створити невимушену доброзичливу атмосферу.

Час: 15 хв.

Необхідні матеріали: стікери, фліпчарт, аркуші фліпчарту.

Ведучий/ведуча. *Пропоную познайомитися. Для цього учаснику або учасниці, що сидить праворуч, необхідно назвати своє ім'я та будь-яку притаманну йому або їй рису характеру на першу літеру свого ім'я (наприклад, «Я – Роман, романтичний. Я – Аліна, активна»).*

Після завершення кола знайомства ведучий/ведуча пропонує учасникам та учасницям записати свої три очікування на стікері, озвучити їх та наліпити на аркуш фліпчарту «Очікування».

Ведучий/ведуча узагальнюють озвучені учасниками та учасницями очікування, звертають увагу на фліпчарт з написом «Парковка» та пояснюють його призначення.

До уваги ведучого/ведучої!

Бажано заздалегідь розмістити на стіні лист фліпчарту з написом «Парковка» та наклеїти на нього декілька стікерів. Також, запропонувати учасникам та учасницям записувати на них запитання, які у них виникатимуть під час тренінгу.

3. Актуальність протидії булінгу²⁵

Мета: обговорити з учасниками та учасницями тренінгу актуальність протидії насильству і булінгу в освітньому середовищі.

Час: 5 хв.

Обладнання: мультимедійний проектор, ноутбук.

4. Булінг: поняття, види та форми прояву²⁶

Мета: опрацювати поняття «булінг», види та форми прояву булінгу.

Час: 30 хв.

²⁵ Інформацію для висвітлення даного питання розміщено в занятті для батьків здобувачів освіти даного посібника

²⁶ Див. Додаток 2

Необхідні матеріали: стікери, ноутбук, проектор, робочі матеріали учасника та учасниці тренінгу (додаток «Булінг. Види та прояви булінгу»).

5. Булінг у дитячому середовищі. Суб'єкти взаємодії щодо протидії булінгу та механізм перенаправлення²⁷

Мета: опрацювати на практиці види, прояви та наслідки булінгу, ознайомити учасників та учасниць з рекомендаціями як ідентифікувати дитину, яка потрапила у ситуацію булінгу, як їй допомогти; куди/до кого звернутись, якщо вони дізнались або стали свідками ситуації булінгу.

Час: 30 хв.

Необхідні матеріали: додатки «Булінг. Види та прояви булінгу», «Рекомендації, як протистояти булінгу», «До кого звернутися в ситуації булінгу?», «Ситуації "Булінг в дитячому середовищі"».

Ведучий/ведуча.

Запитання для обговорення:

- Чому булінг вважається проявом насильства?
- До яких наслідків може привести булінг?

6. Ідентифікація, самоідентифікація.

Мета: навчити учасників та учасниць тренінгу ідентифікувати (самоідентифікувати) типові риси осіб, що перебувають або залучені до ситуації булінгу.

Час: 30 хв.

Необхідні матеріали: фліпчарт, аркуші фліпчарту, маркери, додатки «Булінг. Види та прояви булінгу», «Рекомендації, як протистояти булінгу», інформаційні матеріали²⁸

Ведучий/ведуча об'єднує учасників та учасниць у 6 груп.

Завдання групам: протягом 7-10 хв. створіть «типові портрети» учасників або учасниць ситуації булінгу, а саме проаналізуйте типові особистісні риси, поведінкові прояви, потреби, думки, емоції та почуття, які можуть допомогти ідентифікувати (самоідентифікувати):

- 1 група – дитини-булера
- 2 група – дорослого-булера щодо дитини
- 3 група – дитини-жертви булінгу
- 4 група – дорослого-жертви булінгу від дитини
- 5 група – дитини-спостерігача у ситуації булінгу
- 6 група – дорослого-спостерігача у ситуації булінгу.

Групи презентують свої напрацювання. Ведучий/ведуча уважно слухає, аналізує і узагальнює презентації груп, в разі потреби доповнює.

Запитання для обговорення:

- Що є спільного та відмінного у створених «типових портретах»?
- Чи відрізняються «портрети» дітей-учасників ситуації булінгу від «портретів» дорослих? Якщо так, то чим? Якщо ні, то чим це пояснюється?
- Чи є визначені «типові портрети» унікальними тільки для однієї із сторін ситуації булінгу? Чим це пояснюється?
- Які висновки можна зробити про емоційний стан, потреби та мотиви учасників або учасниць ситуації булінгу?

7. Нормативно-правові акти щодо протидії насильству та булінгу

Мета: опрацювати нормативно-правові документи щодо протидії насильству та булінгу.

Час: 20 хв.

²⁷ Більше інформації з питання «Нормативно-правові акти щодо протидії насильству та булінгу» надано в розділі 3 даного посібника

²⁸ Див. Додаток 2, Додаток 4

Обладнання та необхідні матеріали: ноутбук, мультимедійний проектор, додатки.

Ведучий/ведуча. 18 грудня 2018 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу». Одне із основних завдань цього закону – сприяти впровадженню антибулінгових методик в освітньому середовищі, а також протидіяти цькуванню й захищати осіб, які постраждали внаслідок булінгу. Норма Закону вносить зміни до низки нормативно-правових актів України. Колективне опрацювання інфографіки «Хто і як відповідає за булінг в Україні».

Ведучий/ведуча інформує учасників та учасниць тренінгу про основні нормативно-правові акти щодо протидії насильству та булінгу²⁹.

До уваги ведучого/ведучої!

Основні нормативно-правові документи щодо протидії булінгу

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»

Кодекс України про адміністративні правопорушення. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 року 2657-VIII. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19/print>

Лист Міністерства освіти і науки України 1/11-881 від 29.01.2019 «Рекомендації для закладів освіти щодо застосування норм Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 року 2657-VIII. Режим доступу: http://www.soipro.edu.ua/images/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2019/02/04/novost2/1_11-881%201.pdf

Ведучий/ведуча об'єднує учасників та учасниць у 4 групи.

Завдання групам: протягом 15 хв. опрацювати витягиз нормативно-правових документів щодо протидії булінгу в освітньому середовищі та скласти візуальну схему, потім презентувати свої напрацювання.

- 1 група – Суб'єкти протидії булінгу в закладі освіти
- 2 група – Відповідальність за вчинення булінгу або бездіяльність реагування
- 3 група – Алгоритм реагування на випадки булінгу
- 4 група – Комплексний підхід у сфері протидії та запобігання булінгу.

До уваги ведучого/ведучої!

У **групах опрацьовується** Лист Міністерства освіти і науки України 1/11-881 від 29.01.2019 «Рекомендації для закладів освіти щодо застосування норм Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 року 2657-VIII».

Також використовуються відповідні інформаційні матеріали³⁰

Ведучий/ведуча. Під час освітнього процесу реалізацію права на захист від усіх форм насильства забезпечує заклад освіти відповідного типу (дошкільної, загальної середньої (у т.ч. інтернатного типу), позашкільної, професійної (професійно-технічної), вищої освіти). Відповідно до Закону «Про освіту» одним із принципів освітньої діяльності в Україні є формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками. Це означає, що всі заклади освіти повинні керуватись цим принципом та проводити відповідну роботу як з педагогічним колективом, так і з учнями та ученицями.

²⁹ Коментар до цього запитання надано в розробці «Протидія булінгу» для учнів та учениць 5-7 класів даного посібника

³⁰ Режим доступу: <https://drive.google.com/open?id=1EGgP7-pl9CNW65Q-m0iG-3GKjq5VfSJM>

8. Система протидії насильству та булінгу у закладі освіти. Вправа «Вертушка»

Мета: Опрацювати можливі варіанти створення системи протидії насильству та булінгу, що сприяє безпечному освітньому середовищу та участі дітей, враховуючи можливості шкільних служб порозуміння.

Час: 35-40 хв.

Необхідні матеріали: фліпчарт, аркуші фліпчарту, маркери.

Ведучий/ведуча об'єднує учасників та учасниць у 5 груп.

Хід вправи «Вертушка». Питання для опрацювання записуються на окремому аркуші фліпчарта. Під час вправи кожна група має опрацювати кожне питання. На початку вправи кожна група отримує лист з відповідним запитанням. І має 5-7 хвилин на відповідь. Потім за командою ведучого/ведучої групи обмінюються листами з запитаннями, і продовжують писати свої відповіді на отримане запитання. І так, поки кожна група не опрацює кожне запитання.

Завдання групам:

- 1 група – Що мають знати/вміти учні/педагоги/батьки/обслуговуючий персонал про булінг, щоб не допустити його та як реагувати на випадки?
- 2 група – Які внутрішні документи мають бути розроблено/доопрацьовано/внесено зміни в закладі освіти?
- 3 група – Які є можливості виховної роботи? (річний план роботи; тематика годин спілкування, гуртки тощо),
- 4 група – Які є можливості навчального процесу (факультативи, предмети, міжпредметні зв'язки тощо)
- 5 група – Які є можливості органів самоврядування, з урахуванням можливостей Шкільної служби порозуміння³¹?

Презентація напрацювань груп.

Ведучий/ведуча в разі потреби вносить доповнення та узагальнює презентації груп.

Після презентацій груп, ведучий/ведуча пропонує обговорити колективно питання «Роль, завдання і можливості класного керівника або класної керівниці у системі протидії насильству та булінгу в освітньому середовищі» (можна поставити запитання «Які я маю методичні матеріали та інструментарій для підвищення рівня компетентності у здійсненні протидії булінгу?», «Чого мені варто уникати в професійній діяльності, щоб застерегти дітей та себе від ситуацій булінгу чи насильства?» тощо).

9. Методичне забезпечення протидії булінгу. Наявні та можливі ресурси для особистого навчання

Мета: актуалізувати особистісні ресурси та професійний потенціал учасників та учасниць як суб'єктів протидії насильству та булінгу у закладі освіти; сприяти усвідомленню власних потреб у особистісному та професійному розвитку для реалізації завдань щодо протидії булінгу в освітньому середовищі.

Час: 20 хв.

Ведучий/ведуча презентує наявні методичні ресурси³²

Колективне обговорення

10. Обговорення завдання для самостійного опрацювання. Завершальна рефлексія

Мета: налаштувати учасників та учасниць на самостійну роботу, зняти емоційну і фізичну напруженість, завершити заняття.

Час: 10 хв.

Необхідні матеріали: номери вправ для жеребкування; надруковані вправи із заходів для батьків й учнів та учениць для розподілу між міні-групами (2-4 особи) учасників та учасниць.

³¹ Коментар до цього запитання надано в розробці «Протидія булінгу» для учнів та учениць 5-7 класів даного посібника

³² Матеріал розміщено в додатку «Корисні посилання»

Ведучий/ведуча. Пропоную обрати наосліп смужки паперу, на яких на звороті написані номери та об'єднатися за однаковими номерами. Кожна міні-група отримає роздруковану вправу із заходів для батьків або учнів та учениць, інструкції щодо опрацювання структури занять для дітей різних вікових категорій та завдання підготувати і провести вправу на наступному занятті з іншими учасниками тренінгу.

До уваги ведучого/ведучої!

Необхідно ознайомити учасників та учасниць з алгоритмом представлення та обговорення результатів самостійної роботи на наступному занятті.

Алгоритм представлення та обговорення результатів самостійної роботи.

1. Учасники та учасниці міні-групи ознайомлюють учасників та учасниць тренінгу зі структурою занять для дітей (відповідно до кожної вікової категорії)/заняття для батьків.
2. Учасники та учасниці міні-групи представляють особливості проведення занять для дітей (відповідно до кожної вікової категорії)/заняття для батьків.
3. Учасники та учасниці міні-групи проводять відповідну вправу.
4. Отримання ефективного зворотного зв'язку від учасників та учасниць тренінгу (2-3 особи) та ведучого/ведучої.
5. Загальне обговорення ризиків у проведенні занять для дітей відповідної вікової категорії/заняття для батьків та шляхів їх попередження або усунення; вимог до ведучого/ведучої заняття; методики проведення заходу для дітей/для батьків.

Ведучий/ведуча. На завершення заняття пропоную учасникам та учасницям стати у коло, взятися за руки, підігнути ліву ногу та, стрибаючи на правій нозі, усім разом, голосно тричі сказати одночасно побажання одне одному «Щоб усім нам повезло!». І поаплодувати одне одному.

Заняття 2

План заняття 2

1. Привітання. Актуалізація угоди групи
2. Методика проведення заходу для дітей
3. Методика проведення заходу для батьків
4. Підбиття підсумків. Рефлексія

Хід проведення:

1. Привітання. Актуалізація угоди групи

Мета: актуалізувати угоду групи; налаштувати учасників та учасниць на роботу в групі.

Час: 5 хв.

Необхідні матеріали: Угода групи.

Ведучий/ведуча. Давайте з вами привітаємося незвичним способом, а саме: я привітаюся по імені з учасником/учасницею, який/яка сидить зліва від мене. Цей учасник або учасниця називає ім'я сусіда або сусідки зліва і вітається. І т.д. по колу, доки привітання повернеться до мене.

2. Методика проведення заходу для дітей

Мета: опрацювати загальну структуру занять для дітей; сформувати уміння і готовність проведення заходу з питань протидії булінгу для дітей різних вікових категорій.

Час: 35 хв.

Необхідні матеріали: відповідно до заняття, яке будуть проводити учасники та учасниці міні-груп.

Алгоритм представлення та обговорення результатів самостійної роботи.

1. Учасники та учасниці міні-групи ознайомлюють учасників та учасниць тренінгу із структурою занять для дітей (відповідно до кожної вікової категорії).
2. Учасники та учасниці міні-групи представляють особливості проведення занять для дітей (відповідно до кожної вікової категорії).
3. Учасники та учасниці міні-групи проводять відповідну вправу.
4. Отримання ефективного зворотного зв'язку від учасників та учасниць тренінгу (2-3 особи) та ведучого/ведучої.
5. Загальне обговорення ризиків у проведенні занять для дітей відповідної вікової категорії та шляхів їх попередження або усунення; вимог до ведучого/ведучої заняття; методики проведення заходу для дітей.

3. Методика проведення заходу для батьків

Мета: опрацювати загальну структуру та сформулювати вміння і готовність проведення заходу з питань протидії булінгу для батьків.

Час: 35 хв.

Необхідні матеріали: відповідно до заняття, яке будуть проводити учасники та учасниці міні-груп.

Алгоритм представлення та обговорення результатів самостійної роботи.

1. Учасники та учасниці міні-групи ознайомлюють учасників та учасниць тренінгу із структурою занять для батьків.
2. Учасники та учасниці міні-групи представляють особливості проведення занять для батьків.
3. Учасники та учасниці міні-групи проводять відповідну вправу.
4. Отримання ефективного зворотного зв'язку від учасників та учасниць тренінгу (2-3 особи) та ведучого/ведучої.
5. Загальне обговорення ризиків у проведенні занять для батьків та шляхів їх попередження або усунення; вимог до ведучого/ведучої заняття; методики проведення заходу для батьків.

4. Підбиття підсумків. Рефлексія

Мета: підбити підсумки тренінгу; зняти емоційну і фізичну напруженість.

Час: 15 хв.

Необхідні матеріали: м'яка іграшка.

Ведучий/ведуча. Пропоную згадати свої очікування та проаналізувати, чи справдилися вони і якщо ні, то в чому саме. Отже, по колу по черзі будемо називати своє ім'я, висловлюватися про стан реалізації своїх очікувань і потім продовжувати речення: «Найцінніше/найважливіше, з чим я йду з тренінгу – це.....» та дякувати усім за співпрацю.

Після завершення кола рефлексії ведучий/ведуча пропонує поаплодувати одне одному.

Використані джерела:

1. Коли вашу дитину цькують. Посібник для батьків : [Електронний ресурс] / Спеціальний проект з протидії булінгу в школі «Стоп шкільний терор» («Безпечна школа»). – Київ : Український інститут дослідження екстремізму та Інформаційне агентство «Главком». – Режим доступу: <https://glavcom.ua/spesprojects/stopbullying/koli-vashu-ditinu-ckuyut-posibnik-dlya-batkiv-452001.html>
2. Конституція України : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
4. Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». – К. – 2018. – 140 с.
5. Кримінальний кодекс України: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : [Електронний ресурс] / Закон України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19/print>

7. Про запобігання і протидію домашньому насильству: [Електронний ресурс] / Закон України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
8. Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект. – [навч.-метод. посібник] / – К.: ФОП Стеценко В.В. – 2016. – 192 с.
9. Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівно-му/рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти : [навчально-методичний посібник]. – К.: ФОП Нічога С.О. – 2018. – 174 с.
10. Стоп шкільний терор. Особливості цькування у дитячому віці. Профілактика та протистояння булінгу. – Київ : Український інститут дослідження екстремізму, 2017. — 84 с.

Інтерактивне заняття для персоналу закладу освіти «Протидія булінгу»

Мета: надати інформацію про булінг, як прояв насильства; опанувати важливість системної роботи і залученість всіх учасників освітнього процесу до протидії булінгу; визначити роль та можливості обслуговуючого персоналу в системі протидії булінгу.

Загальна тривалість: 45-60 хв.

Обладнання та необхідні матеріали: фліпчарт, маркери, стікери, ноутбук, мультимедійний проектор, папір для роботи в групах, додаток «Булінг. Види та прояви булінгу», «Наслідки булінгу», «Рекомендації, як протистояти булінгу», «До кого звернутися?», «Ситуації "Булінг в дитячому середовищі"», роздаткові матеріали.

План заняття

1. Привітання, знайомство
2. Повідомлення теми та мети заняття
3. Актуальність проблеми. Необхідність протидії
4. Булінг, види булінгу, форми прояву та наслідки
5. Булінг у дитячому середовищі. Суб'єкти взаємодії щодо протидії булінгу та механізм перенаправлення. Наслідки булінгу. Алгоритм дії в ситуації булінгу
6. Нормативно-правові акти з протидії булінгу. Хто і як відповідатиме за булінг?
7. Підбиття підсумків.

Хід проведення:

1. Привітання, знайомство

Мета: представити себе, привітати учасників та учасниць, створити доброзичливу атмосферу.

Час: 5 хв.

Ведучий/ведуча. Добрий день, шановні учасники та учасниці. Даваймо згадаємо імена одне одного та дізнаємось щось цікаве про кожного. Для цього треба назвати своє ім'я та продовжити речення: «Я почуваю себе комфортно, коли...»

2. Повідомлення теми та мети заняття

Мета: повідомити тему та мету заняття.

Час: 2 хв.

Ведучий/ведуча. Сьогодні ми з вами обговоримо важливу тему – тему насильства та жорстокого поводження в дитячому середовищі. З'ясуємо, що саме називають булінгом, які його види та форми прояву. Поговоримо про роль та місце всіх учасників освітнього процесу в системі роботи з питань протидії булінгу.

3. Актуальність проблеми. Необхідність протидії³³

³³ Матеріал до цього питання надано в розробці для батьків даного посібника

Мета: показати актуальність проблеми через надання статистики, потреба в протидії

Час: 5 хв.

4. Булінг, види булінгу, форми прояву та наслідки³⁴

Мета: опрацювати поняття «булінг», види булінгу, наслідки.

Час: 20 хв.

Обладнання та необхідні матеріали: стікери, ноутбук, мультимедійний проектор, маркери, папір для роботи в групах, додаток «Булінг. Види та прояви булінгу».

Вправа «Вгадай прояв булінгу», робота в 5 групах.

5. Булінг в дитячому середовищі. Суб'єкти взаємодії щодо протидії булінгу та механізм перенаправлення. Наслідки булінгу. Алгоритм дій в ситуації булінгу³⁵

Мета: опрацювати на практиці види, прояви та наслідки булінгу, ознайомити учасників та учасниць з порадами, як ідентифікувати дитину, яка потрапила в ситуацію булінгу, як їй допомогти; куди/до кого звернутись, якщо вони дізнались або стали свідками ситуації булінгу.

Час: 30 хв.

Необхідні матеріали: додатки «Булінг. Види та прояви булінгу», «Наслідки булінгу», «Рекомендації, як протистояти булінгу», «До кого звернутися в ситуації булінгу?», «Ситуації "Булінг в дитячому середовищі"».

Ведучий/ведуча. Об'єднаємося у 4-5 груп за допомогою руханки «Броунівський рух» (див. в додатку: Вправи-руханки). Кожна група отримує історію з життя хлопчиків та дівчат (додаток «Ситуації "Булінг в дитячому середовищі"»).

Запитання для обговорення:

- Чому булінг вважається проявом насильства?
- До яких наслідків може привести булінг?

6. Нормативно-правові акти з протидії булінгу. Хто і як відповідатиме за булінг?³⁶

Мета: ознайомити учасників та учасниць з нормативно-правовими актами з питань протидії булінгу, узагальнити поняття «учасники освітнього процесу»; куди/до кого звернутись, якщо вони дізнались або стали свідками ситуації булінгу; проінформувати про систему протидії булінгу в даному закладі освіти.

Час: 15 хв.

Після опрацювання питання «Нормативно-правові акти з протидії булінгу. Хто і як відповідатиме за булінг?», ведучий/ведуча інформує учасників та учасниць про систему протидії булінгу в даному закладі освіти, наявні та можливі ресурси для підвищення обізнаності та попередження булінгу. Акцентує увагу на важливості залученості всіх учасників освітнього процесу та пропонує **обговорити колективно питання «Роль, завдання і можливості обслуговуючого персоналу у системі протидії булінгу в освітньому середовищі»**

8. Підбиття підсумків.

Мета: створити позитивну атмосферу, мотивувати до дій.

Час: 1хв.

Ведучий/ведуча. Пропоную подякувати за роботу спочатку сусіду або сусідці зліва, потім – сусіду або сусідці справа, потім всій групі.

³⁴ Матеріал до цього питання надано в розробці для батьків даного посібника

³⁵ Режим доступу: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKewi47cfGkKngAhVShqYKHbMDck4QFjAAegQIBBAC&url=http%3A%2F%2Ffla-trada.org.ua%2Fucp_file.php%3Fc%3DDJ73KGhd5Lmje6sJkBTPKLC9QrnEAS&usq=AOvVaw3DvxlzJdmMWlrvrNAwDm3

³⁶ Матеріал до цього питання надано в розробці для батьків даного посібника

Додатки до занять

Додаток 1

«Насильство. Види домашнього насильства»

Насильство – це застосування силових методів, або психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабких або тих, хто не може чинити опір.

Насильство – це фізична, психологічна, сексуальна або інша дія чи комбінація цих дій однієї особи над іншою, що порушує гарантоване Конституцією України право громадянина на особисту недоторканість.

Насильство – це навмисне застосування фізичної сили або влади, здійснене або у вигляді загрози, направлене проти себе, проти іншої особи, групи осіб або спільноти, результатом якого є (або є висока вірогідність цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення у розвитку або різного роду збиток (ВООЗ).

Поняття та види домашнього насильства

(згідно із Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»):

Домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Психологічне насильство – форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи.

Економічне насильство – форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру.

Сексуальне насильство – форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності.

Фізичне насильство – форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру.

Формами фізичного насильства може бути:

- штовхання, хапання, ляпаси;
- побиття, стусани, укуси;
- викручування рук;
- смикання волосся;
- спроби придушення;
- мордування та катування;

- заподіяння опіків;
- кидання предметів у бік жертви;
- загроза будь-якою зброєю;
- відмова у наданні необхідної допомоги в разі хвороби або вагітності.

Сексуальне насильство може, зокрема, мати такі форми:

- зґвалтування, у тому числі особою, з якою укладено шлюб;
- примус до небажаних сексуальних контактів;
- сексуальне домагання;
- дії сексуального характеру щодо дитини;
- розбещення дітей;
- втягування дитини у заняття дитячою проституцією або дитячою порнографією тощо.

Психологічне насильство може мати, зокрема, такі форми:

- словесні образи, погрози вбивством;
- погрози завдання каліцтва, травм, побиття;
- приниження;
- переслідування;
- залякування;
- пошкодження, псування або приховування особистих речей, предметів, прикрас тощо.

Економічне насильство має місце, коли здійснюється:

- умисне позбавлення члена сім'ї житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які жертва має передбачене законом право;
- пошкодження, знищення власності;
- проникнення в житло;
- підпал;
- обмеження (позбавлення) доступу до сімейного бюджету;
- примус члена сім'ї виконувати важку, непосильну роботу;
- економічна експлуатація.

Механізм взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству врегульовано Порядком взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 6581.

До суб'єктів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, належать:

1. служби у справах дітей;
2. уповноважені підрозділи органів Національної поліції України;
3. органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти;
4. органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я;
5. центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги;
6. суди;
7. прокуратура;
8. уповноважені органи з питань пробації.

Дискримінація – ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

Додаток 2

Булінг. Види та прояви булінгу

Булінг в навчальному середовищі (цькування), тобто **діяння учасників освітнього процесу**, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої

особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Фізичний булінг – штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, стусани, ляпаси, небажані дотики, «сканування» тіла, нанесення тілесних ушкоджень тощо.

Економічний булінг – пошкодження, відбирання чи знищення одягу та інших особистих речей, вимагання грошей тощо.

Психологічний булінг – принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, міміки обличчя, поширення образливих чуток, ізоляція, ігнорування, погрози, жарти, маніпуляції, шантаж тощо.

Сексуальний булінг – принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська та образи сексуального характеру, зйомки у роздягальнях, поширення образливих чуток, погрози сексуального характеру, жарти тощо.

Кібербулінг – приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв (пересилка неоднозначних фото, обзивання по телефону, знімання на відео бійок чи інших принижень і викладання відео в мережу Інтернет, цькування через соціальні мережі).

Типовими ознаками булінгу (цькування) є:

- систематичність (повторюваність) діяння;
- наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);
- дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого.

Типові риси учнів, схильних ставати булерами³⁷(за норвезьким психологом Д. Ольвеусом):

- відчують сильну потребу панувати й підпорядковувати собі інших учнів або учениць, переслідуючи власні цілі;
- імпульсивні; часто зухвалі та агресивні в ставленні до дорослих (передусім батьків і вчителів);
- не виявляють співчуття до своїх жертв;
- зазвичай фізично сильніші за інших.

Типові риси потерпілих (жертви булінгу):

- полохливі, вразливі, замкнуті, соромливі; часто тривожні, невпевнені в собі, мають низьку самооцінку; схильні до депресії;
- часто не мають жодного близького друга або близьку подругу та успішніше спілкуються з дорослими, ніж із однолітками;
- можуть бути фізично слабшими за своїх ровесників.

Типові риси спостерігачів:

- відчуття провини;
- відчуття власного безсилля;
- небажання/нерозуміння власної ролі.

Ці риси є водночас і причиною, і наслідком булінгу.

Деякі психологи фіксують увагу не стільки на індивідуальних властивостях дитини, скільки на її **місці в групі**. Ті діти, які активно не включені в групові процеси, тримаються осібно, менш товариські, як правило, є аутсайдерами і їх (інколи більш обдарованих і талановитих) не люблять у групі. У таких випадках знаходиться хтось, хто бере на себе роль виконавця групової волі. У результаті виникає булінг.

Хто може бути жертвою булінгу:

- діти, які не можуть захистити себе, фізично слабші за своїх однолітків;
- невпевнені в собі діти, замкнуті, мовчазні;
- діти, які уникають певних місць у школі (наприклад, на перерві сидять у класі);
- діти, які часто не мають ні одного близького друга, краще спілкуються з дорослими ніж з однолітками;
- діти, які відрізняються від інших будь-чим.

³⁷ Агресором та постраждалим може бути/стати будь хто, навіть не у відповідності до переліку

Хто може бути агресором або агресоркою:

- вони зазвичай фізично сильніші за інших;
- виділяються зовнішністю, манерою поведінки, одягом;
- вони часто зухвалі та агресивні в ставленні до дітей та дорослих;
- мають досить велике коло друзів або однодумців та ін.

Хто може бути спостерігачами:

- діти з кола кривдника або кривдниці;
- однокласники або однокласниці;
- випадкові учні або учениці;
- всі, хто бачить ситуацію булінгу.

Додаток 3**Наслідки булінгу****Потерпілий або потерпіла (жертва булінгу)**

- Замкнутість
- Страх
- Безсоння
- Низька самооцінка
- Агресія
- Погіршення здоров'я
- Тривожність
- Залежності
- Потрапляння під вплив
- Самотність
- Суїцидальні настрої та інші негативні наслідки

Кривдник або кривдниця (Булер)

- Агресивна поведінка
- Прояви насильства
- Скоєння правопорушення
- Відторгнення колом друзів, однокласників
- Байдужість до почуттів інших
- Невміння спілкуватися спокійно
- Сприймається оточуючими, як агресор
- Постійне перебування в конфлікті
- Непорозуміння з батьками/педагогами
- Погіршення здоров'я та інші негативні наслідки

Несе адміністративну відповідальність:

- Якщо є 16 років:
- Штраф від 50 до 200 мінімумів доходів громадян (від 850 до 3 400 грн.)
- Громадські роботи від 20 до 60 годин
- Якщо до 16 років відповідальність несуть батьки, або особи які їх замінюють, а саме:
- Штраф від 50 до 200 мінімумів доходів громадян (від 850 до 3 400 грн.)
- Громадські роботи від 20 до 60 годин

Спостерігачі

- Некомфортне оточуюче середовище
- небезпечне освітнє середовище
- Втрата довіри
- Втягнення в ситуацію насильства
- Втягнення в ситуацію булінгу
- Пригнічений стан
- Погіршення здоров'я та інші негативні наслідки
- Почуття провини
- Депресія

Рекомендації, як протистояти булінгу**Здається, це відбувається зі мною. Що мені робити?**

- Поговори з дорослим, якому ти довіряєш. Це можуть бути батьки, вчитель або спортивний тренер, шкільний психолог, медіатор, старший брат/старша сестра, інші родичі. Ти не повинен/повинна протистояти наодинці.
- Якщо тобі важко говорити, напиши про те, що відбувається, та надішли дорослому, якому довіряєш електронною поштою або месенджером.
- Можна попросити батьків поговорити з батьками кривдника або кривдниці. Це часто допомагає вирішити проблему.
- Дій сміливо, тримай голову високо, дивись кривднику або кривдниці у вічі, навіть якщо почуваєшся невпевнено. Мова твого тіла має нести інший меседж.
- Ігноруй глузування та йди від кривдників. Змусь їх думати, що тобі цілком байдуже. Часто глузування закінчуються, коли агресори не отримують уваги або реакції.
- Керуй своїми емоціями. Відчувати гнів та засмучуватись – нормально, але це надає більшої сили кривдникові або кривдниці. Багатьом допомагає рахувати до десяти, глибоко дихати або вписувати гнівні слова на папір. До того ж, ці навички стануть корисними протягом всього життя.
- Намагайся бути серед людей, особливо на перервах та під час обіду. Уникай відлюдних «кутків» та місць, де зазвичай відбувається цькування.
- Тримайся поруч з приятелями, які можуть захистити тебе. Подумай, на кого ти можеш розраховувати, а хто може розраховувати на тебе у подібній ситуації.
- Якщо тебе фотографують або глузують у роздягальнях, не заходь туди разом із кривдниками.
- Якщо ситуація дійшла до фізичної розправи, крадіжок або пошкодження речей, звертайся до поліції.
- Не застосовуй силу або булінг у відповідь. Це лише погіршить ситуацію та може призвести до більш серйозних наслідків.
- Якщо ти бачиш, що хтось інший страждає від булінгу, не мовчи. Пропонуй допомогу та клич дорослих.

А якщо це робить мій друг або подруга?

- Якщо це робить друг або подруга (друзі), навіть під виглядом жартів, відмовляйся від цих стосунків. Вони самостверджується за твій рахунок. Може здаватися, що ти залишишся цілком один чи одна, але зовсім скоро у тебе з'явиться нове коло спілкування.

А якщо це відбувається в мережі Інтернет?

- Неприємні повідомлення, коментарі, посилання на твій профіль у глузливих постах – це різновид булінгу (кібербулінг). Блокуй тих людей, які ображають тебе в Інтернеті або через мобільний телефон. Функція блокування є в електронній пошті, усіх соціальних мережах, смс та дзвінках мобільного. Також можна поскаржитися на сторінку кривдника або кривдниці адміністрації соціальної мережі. Якщо ти не знаєш, як це зробити, запитай у старших.
- Не відправляй нікому інтимних зображень та повідомлень, за які ти можеш відчувати сором. Навіть якщо це твійхлопець/твоядівчина, кому ти довіряєш. Пам'ятай, все що ти робиш в Інтернеті, залишається у кіберпросторі, навіть коли ми видаляємо інформацію. Це може стати джерелом для кібербулінгу.

Як покращити самопочуття та підвищити впевненість?

- Пам'ятай, це не твоя провина. Ти не повинен/повинна соромитися того, що відбувається. Ніхто не заслуговує цькувань, і ніщо не виправдовує булінгову поведінку.
- За даними міжнародних організацій, в Україні з булінгом стикаються 67% дітей. Багато відомих та успішних людей страждали від цього у дитинстві. Якщо ти знаєш дорослих, які пережили булінг, обов'язково поговори з ними.
- Приєднуйся до груп, які пропонують цікаві активності та дозволяють проявляти себе. Це може бути туристичний гурток, редакція газети, шкільний парламент, ансамбль тощо. Зміна діяльності та коло однодумців покращать самопочуття та підвищать самооцінку.
- Займайся творчістю – танцюй, співай, малюй, фотографуй, майструй – роби все, що приносить тобі задоволення та робить щасливішим/щасливішою.

- Займайся фізичними вправами. Це підвищує тонус та рівень енергії. Отже, ти неодмінно почуватимешся краще як фізично, так і морально.
- Знаходь час на відпочинок та достатньо спи. Розслаблення потрібне нашому тілу, мозку та психіці. Це допоможе тобі почуватися спокійніше та впевненіше.
- Будь собою! Не дозволяй думкам однієї людини чи групи людей пригнічувати твою особистість. Не підлаштовуйся та проявляй себе.

Для взаємодії із кривдником або кривдницею можна задати наступні запитання:

1. «Я не розумію для чого ти це сказав/сказала (зробив/зробила і т.д.)?»
Якщо кривднику спокійно ставити це запитання, то він/вона може розгубиться і припинить свої напади. Як правило, кривдник або кривдниця не зможе чітко відповісти, для чого він/вона це робить.
2. «Чому ти це визначив/визначила?»
Якщо, наприклад, дитину називають «недотепою», то поставити таке запитання: «Чому ти визначив/визначила, що я не вмію цього робити?»
3. «Що тобі заважає?»
Наприклад, «Що тобі заважає відійти та зайнятися своїми справами?», «Що тобі заважає вчитися так само гарно, як і я?», «Що тобі заважає звернутися до мене за допомогою замість того, щоб заздрити?» тощо.

Як розпізнати дитину, яка стала жертвою булінгу?

Дитина навряд чи розповість вам про те, що її булять. Тому уважно придивіться до її поведінки та можливих зовнішніх ознак булінгу:

- образливі або принизливі відео у соціальних мережах (кібербулінг)
- поламані іграшки і особисті речі
- брудний або розірваний одяг
- розірвані зошити та підручники
- жувальна гумка у волоссі
- забруднений крейдою одяг
- інші ознаки фізичних знущань.

Додаток 5

До кого звернутися в ситуації булінгу?

- до поліції за номером «102»
- дорослим, кому ти довіряєш (це можуть бути батьки, вчитель або спортивний тренер, медіатор, старший брат/старша сестра, інші родичі)
- до психолога, соціального педагога або класного керівника
- до Центру соціальних служб для сім'ї дітей та молоді
- до дільничного офіцера поліції
- до шкільного офіцера поліції
- до служби у справах дітей
- до працівників ювенальної превенції
- до працівників медичного закладу
- до громадських організацій, які працюють в сфері захисту прав та інтересів дітей

З будь-якими запитаннями про булінг і не тільки, ти можеш звернутися на **Національну дитячу «гарячу лінію»**: 0 800 500 225 (безкоштовно зі стаціонарних) або 116 111 (безкоштовно з мобільних), тут ти можеш довірливо розповісти про свою ситуацію.

Основними принципами роботи Національної дитячої «гарячої лінії» є анонімність і конфіденційність. **Чому діти телефонують на НДГЛ?** Тому що довіряють – бо вже раз телефонували і отримали допомогу; знають, що їхні історії нікому не розкажуть, якщо вони самі цього не захочуть; дзвінки безкоштовні; консультанти або консультантки не бачать номери телефону, з якого ви телефонуєте; бо хочемо і можемо допомогти вам; бо розділимо ваш радісний настрій з вами разом. Національна дитяча «гаряча лінія» працює з понеділка по п'ятницю з 12:00 до 16:00 (години можуть змінюватися).

Додаток 6

Діяльність Національної дитячої «гарячої лінії»

Національна дитяча «гаряча лінія» – для дітей та про дітей.

«Гаряча лінія» приймає дзвінки від дітей та від дорослих, чиї запити стосуються дітей.

Дитяча «гаряча лінія» функціонує за номером 0-800-500-225 (безкоштовний з мобільних та стаціонарних номерів телефонів по всій території України).

З 1 червня 2017 року Національна дитяча «гаряча лінія» стала доступною за коротким номером 116 111 (безкоштовно з мобільних телефонів), що покращило доступ дітей до отримання консультацій. Даний номер телефону запроваджений у 26 європейських країнах.

На Національній дитячій «гарячій лінії» консультують психологи, юристи, соціальні працівники, соціальні педагоги та залучені експерти.

Коло питань, з яких надаються консультації формується на основі отримуваних запитів від абонентів. Актуальні теми, з яких консультують на Національній дитячій «гарячій лінії», – насильство над дітьми та жорстоке поводження з ними у сім'ї та з боку оточення, психологічні проблеми, негаразди у стосунках з дорослими та однолітками, статеве життя, сімейні відносини, правосуддя щодо дітей, майнові права дітей, питання встановлення опіки, а також булінг і безпека в Інтернеті.

Додаток 7

Ситуації «Булінг в дитячому середовищі»

1. Мене звати Ярослава. Мені 12 років. Я проживаю в Києві. Мої проблеми почалися після того, як я перейшла на початку навчального року до нової школи. Всі мої однокласники утискають мене, ображають, інколи, навіть б'ють. Це все відбувається через те, що я дуже погано розмовляю, бо маю певні проблеми зі здоров'ям. Але ж я в цьому не винна. Я відчуваю, як мої однокласники стараються вижити мене з класу. Як мені знайти з ними спільну мову? Насправді, я дуже хочу з ними дружити.

2. Я навчаюсь у 8 класі. Всі вчителі дуже люблять наш клас. Наші діти – дуже добрі. Правда, є два однокласника – Тарас та Славик – які постійно ображають наших дівчат, б'ють хлопчиків. Вони і мене теж били та ображали, але тепер вже ні. Все змінилося через те, що в цьому навчальному році до нашого прийшов новий хлопчик. Він перейшов з іншої школи. Його звати Вінсет. Він темношкірий. У дитинстві він із мамою переїхав в Україну та зараз він живе із мамою, бабусею та дідусем. Коли Вінсет до нас перейшов, Тарас та Славик його одразу не полюбили, по-перше через інший колір шкіри. Вони постійно його ображають, обзивають «негром», «рабом», «виродком». Часто б'ють його. Я неодноразово бачив, як Вінсет плакав. Я розумію, що це неправильно, але втручатися в цю ситуацію я не дуже хочу. Насправді, мені дуже шкода Вінсета. Він хороший і гарно грає у футбол. Але я з ним не спілкуюся, через те, що думаю, що Тарас та Славик будуть знову наді мною знущатися.

3. Добрий день. Мене звати Олег. Я вирішив до Вас звернутися, через те, що у мого кращого друга є проблема. Це мій однокласник Саша. Нам по 12 років. Останнім часом його сильно ображають старшокласники. Вони постійно забирають у нього гроші, які мама дає йому та змушують кожного дня просити ці гроші у мами. Він дуже сильно боявся мені про це розповісти, через те що старшокласники йому сказали, якщо Саша комусь про це скаже, то вони його поб'ють. Тепер ми разом не знаємо, як вирішити його проблему.

4. Світлана як завжди сиділа за партою, хоча всі її однолітки метушилися та галасували під час перерви. Вона спостерігала щодня одну й ту саму картину: дівчатка весело сміються, жартують та кокетливо поглядають на хлопців. Звичайно, адже вони не носять цих потворних окулярів та брекетів на зубах. Через них вона терпіла стільки знущань та насмішок серед однокласників! Тільки вдома вона могла насолодитися любов'ю та теплом, яке дарували їй її батьки.

І знова порожній клас. За партою самотньо сидить Світлана. До неї підходять двоє дівчат. Це її однокласниці. Починають насміхатися з дівчинки: забирають окуляри, кидають на підлогу зошити та книжки, топчуть їх. Дівчинка починає плакати.

5. Кожен ранок Максима починався з того, що він чув чергову сварку батька та матері. Так сталося і цього разу. Проспавши, він похапцем одягнувся і вибіг на вулицю. Снідати не хотілось, та й ні мама, ні тато не помітять, що його вже немає. Він зник. А вже давно його у сім'ї не помічали. До школи також не хотілося йти. А вже там старші хлопці знову почнуть знущатися з нього: чіпляти на спину образливі прізвиська, давати стусани, ставити підніжки. Було дуже важко, адже пожалітися було нікому...

Школа. Продзвенів дзвінок на перерву. Із засмученим обличчям Максим вийшов з класу.

В цей час до нього підійшли троє старшокласників. Почали вкотре знущатися, насміхатися. Один з них поплескав Максима по спині, причепивши листок з написом «Вдар мене». Хлопець про це не знав. Максима боляче штовхнули і він упав. Було дуже боляче. На очі навернулися сльози.

6. Сашко часто конфліктував з вчителями та дітьми.

Цей день у школі не був винятком. Після уроку він посварився з однокласником, нагрубівив учительці, яка зробила йому зауваження і як завжди прийшов на заняття не підготовленим. Однокласники Сашка незлюбили і часто насміхалися та глузували з нього, не приймали у спільну компанію. Але він не видавав свого болю через це. Насправді йому було страшно...

Школа. Уроки давно закінчилися. Усі порозходилися. Сашкові не хотілося йти додому.

Сашко вдягає свою куртку. У цей час до нього підходять двоє старшокласників і вкотре починають вимагати у хлопця гроші. Сашко пояснює, що у нього немає грошей. Хлопців це обурює і вони починають його штовхати.

Додаток 8

Анкета для учнів і учениць

Шановні друзі та подруги!

Запрошуємо вас до участі у проведенні опитування з проблем насильства та цькування (булінгу) в молодіжному середовищі.

Мета опитування – дослідження Ваших уявлень щодо розповсюдженості насильства та цькування (булінгу)³⁸ у молодіжному середовищі та можливих шляхів його подолання. Відомості про заклад освіти та клас вказуватися не будуть, оскільки опитування проходить анонімно, а результати подаватимуться лише в узагальненому вигляді.

Інструкція. Уважно прочитайте запитання та варіанти відповідей. Подумайте і оберіть ту відповідь, яка відображає Ваші думки, ставлення, переконання. Будь ласка, обраний Вами варіант відповіді на кожне із запитань відмітьте позначкою «V» у відповідному квадратику ☐.

Вкажіть, будь ласка, такі відомості про себе:

Ваша стать: ☐ чоловіча ☐ жіноча

вік _____

1. Як би Ви визначили ставлення один до одного учнів і учениць у Вашому класі (оберіть одну з наведених відповідей)?

³⁸ Булінг – це навмисна повторювальна поведінка, що проявляється у вигляді цькувань, бойкоту, насмішок, поширення чуток, висміювання, псування особистих речей, фізичній розправі, залякуванні, вимаганні грошей, приниженні через інтернет-ресурси тощо. Булінг часто спрямований на людей з певними відмінностями, такими як зовнішній вигляд, поведінкові особливості, расова приналежність, релігія, інвалідність або хвороба, сексуальна орієнтація та інше, але жертвою може стати будь-хто.

- 1.1. дружнє
1.2. співчутливе
1.3. вороже
1.4. байдуже

2. Як Ви ставитесь до проявів насильства (оберіть одну з наведених відповідей)?

- 2.1. вважаю, що будь-яке насильство є неприпустимим
2.2. позитивно, якщо це самозахист
2.3. можливе за певних обставин
2.4. байдуже, якщо це мене не стосується
2.5. не маю думки з цього приводу

3. На вашу думку, ознаками насильства є (можна обрати декілька відповідей):

- 3.1. певні дії однієї людини стосовно іншої без її згоди
3.2. контроль вільного часу з боку дорослих
3.3. принизливі погляди, образливі рухи тіла, міміки обличчя, ігнорування
3.4. навмисне пошкодження одягу чи особистих речей, вимагання грошей
3.5. не задоволення всіх без винятку матеріальних потреб
3.6. образливі дії, приниження по відношенню до Вас через те що Ви дівчинка
3.7. образливі дії, приниження по відношенню до Вас через те що Ви хлопчик
3.8. бездіяльність однієї людини стосовно іншої, яка потребує допомоги
3.9. обмеження користуванням гаджетами (телефон, планшет і т.п.)
3.10. Ваш варіант відповіді _____

4. Як часто у Вашому класі виникають конфлікти між (дайте відповіді у кожному рядку):

№ з/п	Твердження	Так, часто	Інколи	Ні, ніколи	Складно відповісти
4.1.	хлопцями-дівчатами				
4.2.	хлопцями-хлопцями				
4.3.	дівчатами-дівчатами				
4.4.	учнями/ученицями – педагогами				
4.5.	дівчатами-педагогами				
4.6.	хлопцями-педагогами				
4.7.	учнями/ученицями – батьками				
4.8.	дівчатами-батьками				
4.9.	хлопцями-батьками				
4.10.	педагогами-батьками				
4.11.	педагогами-педагогами				
4.12.	учнями/ученицями – адміністрацією закладу освіти				
4.13.	дівчатами- адміністрацією закладу освіти				
4.14.	хлопцями адміністрацією закладу освіти				

5. Чи були у Вашому освітньому закладі випадки, коли шкільні конфлікти стали причиною або призвели до (дайте відповіді у кожному рядку):

№ з/п	Випадки	так	ні	не знаю
5.1.	словесних образ та принижень			
5.2.	ізоляції когось з учнів, учениць			
5.3.	бійок (тілесних ушкоджень)			
5.4.	цькування когось з учнів, учениць у безпосередньому спілкуванні			
5.5.	цькування когось з учнів, учениць в соціальних мережах			
5.6.	зміни учнем, ученицею місця навчання			

6. Вкажіть, чи траплялися у Вашій школі/закладі наведені нижче події та як Ви були до них долучені (дайте відповіді у кожному рядку):

№ з/п	Подія	свідок		кривдник		потерпілий	
		так	ні	так	ні	так	ні
6.1.	бійка між однокласниками/однокласницями						
6.2.	бійка між однокласниками						
6.3.	бійка між однокласницями						
6.4.	побиття дитини (дітей) молодших класів учнями/ученицями старших класів						
6.5.	відбирання, пошкодження особистих речей						
6.6.	приниження, цькування з боку інших учнів						
6.7.	приниження, цькування з боку інших учениць						
6.8.	словесні образи з боку вчителів						
6.9.	повна або часткова ізоляція/бойкот						
6.10.	вимагання грошей одних учнів/учениць у інших						
6.11.	образливі дії, приниження по відношенню до дитини через те що вона дівчинка						
6.12.	образливі дії, приниження по відношенню до дитини через те що він хлопчик						
6.13.	цькування в соціальних мережах						

7. Які прояви цькування (булінгу) на Вашу думку найбільш розповсюджені (можна обрати декілька відповідей)?

- 7.1. штовхання, стусани, ляпаси
- 7.2. пошкодження чи знищення одягу чи інших особистих речей
- 7.3. поширення образливих чуток, образливі жарти, погрози
- 7.4. розповсюдження неправдивої інформації про людину через мережу інтернет
- 7.5. принизливі призивиська
- 7.6. Ваш варіант відповіді _____

8. Чи стикалися Ви особисто з будь-якими проявами насильства та булінгу відносно себе (оберіть одну з наведених відповідей)?

- 8.1. ніколи
- 8.2. іноді
- 8.3. часто
- 8.4. постійно
- 8.5. важко відповісти

9. На Вашу думку, хто найчастіше виступає булером (кривдником/кривдницею) (можна обрати декілька відповідей)?

- 9.1. хлопці
- 9.2. дівчата
- 9.3. діти, які мають лідерські якості
- 9.4. булером може бути будь-хто
- 9.5. діти, фізично сильніші
- 9.6. діти, фізично слабкіші
- 9.7. важко відповісти
- 9.8. Ваш варіант відповіді _____

10. На Вашу думку, хто найчастіше потерпає від булінгу (можна обрати декілька відповідей)?

- 10.1. хлопці
- 10.2. дівчата
- 10.3. діти, які відрізняються від інших будь чим
- 10.4. дівчата, які гарно навчаються
- 10.5. хлопці, які гарно навчаються
- 10.6. дівчата, які мають проблеми в навчанні
- 10.7. хлопці, які мають проблеми в навчанні
- 10.8. діти, які не мають сучасних гаджетів, одягу тощо
- 10.9. діти, фізично сильніші
- 10.10. діти, фізично слабкіші
- 10.11. важко відповісти
- 10.12. Ваш варіант відповіді _____

11. Чи трапляються у вашій школі випадки цькування (булінгу) (дайте відповіді у кожному рядку)?:

№ з/п	Твердження	Так, часто	Інколи	Ні, ніколи	Складно відповісти
11.1.	учнями/ученицями – педагогів				
11.2.	дівчатами – педагогів				
11.3.	хлопцями-педагогів				
11.4.	педагогами – учнів/учениць				
11.5.	педагогами – дівчат				
11.6.	педагогами – хлопців				
11.7.	адміністрацією закладу освіти – учнів/учениць				
11.8.	педагогами-педагогами				
11.9.	батьками-учнів/учениць				
11.10.	хлопцями-дівчатами				
11.11.	хлопцями-хлопцями				
11.12.	дівчатами-дівчатами				

12. Якщо б Ви стали свідками насильства та булінгу серед однолітків, якими б були Ваші дії (оберіть одну з наведених відповідей):

- 12.1. негайно сповіщу дорослих
- 12.2. зателефоную до поліції
- 12.3. зателефоную на Національну дитячу «гарячу» лінію
- 12.4. з'ясую причину
- 12.5. спробую втрутитися і припинити насильство (булінг)
- 12.6. покараю винуватця самостійно
- 12.7. не буду втручатися (самі розберуться)
- 12.8. Ваш варіант відповіді _____

13. До кого Ви звернетесь, якщо насильство та булінг буде застосовуватися до Вас? (можна обрати декілька відповідей)

- 13.1. до батьків
- 13.2. до інших родичів або знайомих
- 13.3. до друзів, однолітків
- 13.4. до однокласників/ць
- 13.5. до класного керівника/ці/вихователя/ки

- 13.6. до іншого вчителя/ки
 13.7. до медіатора/медіаторки
 13.8. до психолога/соціального педагога
 13.9. шукаю поради на форумах або у соціальних мережах
 13.10. телефоную на Національну дитячу «гарячу» лінію
 13.11. до поліції
 13.12. ні до кого не звертаюся, розбираюся самостійно
 13.13. Ваш варіант відповіді _____

14. Чи діє у Вашому закладі освіти служба порозуміння медіаторів/медіаторок?

- 14.1. так
 14.2. ні
 14.3. не знаю

Якщо на 14 запитання відповідь "так", то:

15. Чи звертались Ви до служби порозуміння медіаторів/медіаторок?

- 15.1. так
 15.2. ні

16. Що, на Вашу думку, необхідно зробити для профілактики булінгу і насильства у Вашому освітньому закладі?

Дякуємо за участь!

Анкета для педагогічних працівників

Шановні колеги та колежанки!

Запрошуємо вас до участі у проведенні опитування з проблем насильства та цькування (булінгу) в молодіжному середовищі.

Мета опитування – дослідження Ваших уявлень щодо розповсюдженості насильства та цькування (булінгу³⁹) у молодіжному середовищі та можливих шляхів його подолання. Відомості про заклад освіти та клас/групу вказуватися не будуть, оскільки опитування проходить анонімно, а результати подаватимуться лише в узагальненому вигляді.

Інструкція. Уважно прочитайте запитання та варіанти відповідей. Подумайте і оберіть ту відповідь, яка відображає Ваші думки, ставлення, переконання. Будь ласка, обраний Вами варіант відповіді на кожне із запитань відмітьте позначкою «V» у відповідному квадратику ☐.

Дякуємо за співпрацю та розуміння!

Вкажіть, будь ласка, такі відомості про себе:

Ваша стать: ☐ чоловіча ☐ жіноча

вік _____ педагогічний стаж _____

³⁹ Відповідно до ЗУ "Про протидію булінгу" (№ 8584 від 18.09.18)

Булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Класне керівництво так ☐ ні ☐**1. Як Ви вважаєте, чи зросла кількість випадків насильства в освітньому середовищі протягом останніх 5 років?**

1.1. так

1.2. ні

1.3. складно відповісти

2. Як би Ви визначили ставлення один до одного учнів і учениць у класах де Ви працюєте? (оберіть одну з наведених відповідей)?

2.1. дружнє

2.2. співчутливе

2.3. вороже

2.4. байдуже

3. Ваше ставлення до насильства (оберіть одну з наведених відповідей)?

3.1. вважаю, що будь-яке насильство є неприпустимим

3.2. позитивно, якщо це самозахист

3.3. можливе за певних обставин

3.4. байдуже, якщо це мене не стосується

3.5. не маю думки з цього приводу

4. На Вашу думку, ознаками насильства є (можна обрати декілька відповідей):

4.1. певні дії однієї людини стосовно іншої без її згоди

4.2. контроль та обмеження вільного часу

4.3. заподіяння шкоди психічному здоров'ю

4.4. заподіяння матеріальної, грошової шкоди

4.5. не задоволення всіх без винятку матеріальних потреб

4.6. заподіяння шкоди фізичному здоров'ю

4.7. приниження почуття честі та гідності

4.8. образливі дії, приниження за ознакою статі (хлопець, дівчина)

4.9. бездіяльність однієї людини стосовно іншої, яка потребує допомоги

4.10. обмеження користуванням гаджетами (телефон, планшет та ін.)

4.11. відбирання або пошкодження особистих речей іншої людини

4.12. Ваш варіант відповіді _____

5. Як часто у Вашому освітньому закладі виникають конфлікти між (дайте відповіді у кожному рядку):

№ з/п	Твердження	Так, часто	Інколи	Ні, ніколи	Складно відповісти
5.1.	хлопцями-дівчатами				
5.2.	хлопцями-хлопцями				
5.3.	дівчатами-дівчатами				
5.4.	учнями/ученицями – педагогами				
5.5.	дівчатами-педагогами				
5.6.	хлопцями-педагогами				
5.7.	учнями/ученицями – батьками				
5.8.	дівчатами-батьками				
5.9.	хлопцями-батьками				

5.10.	педагогами-батьками				
5.11.	учнями/ученицями – адміністрацією закладу освіти				
5.12.	дівчатами- адміністрацією закладу освіти				
5.13.	хлопцями - адміністрацією закладу освіти				
5.14.	педагогами-педагогами				

6. Чи були у Вашому закладі випадки, коли конфлікти у учнівському середовищі стали причиною або призвели до (дайте відповіді у кожному рядку):

№ з/п	Випадки	так	ні	не знаю
6.1.	словесних образ та принижень			
6.2.	ізоляції когось з учнів/учениць			
6.3.	тілесних ушкоджень			
6.4.	цькування когось з учнів/учениць у безпосередньому спілкуванні			
6.5.	зміни учнем/ученицею місця навчання			
6.6.	цькування когось з учнів/учениць в соціальних мережах			
6.7.	пошкодження особистих речей			

7. Вкажіть, чи траплялися у Вашій школі/закладі наведені нижче події та як Ви були до них долучені (дайте відповіді у кожному рядку):

№ з/п	Подія	свідок		кривдник		потерпілий	
		так	ні	так	ні	так	ні
7.1.	бійка між однокласниками/однокласницями						
7.2.	бійка між однокласниками						
7.3.	бійка між однокласницями						
7.4.	побиття дитини (дітей) молодших класів учнями/ученицями старших класів						
7.5.	відбирання, пошкодження особистих речей						
7.6.	приниження, цькування з боку інших учнів						
7.7.	приниження, цькування з боку інших учениць						
7.8.	словесні образи з боку вчителів						
7.9.	повна або часткова ізоляція/бойкот						
7.10.	вимагання грошей одних учнів/учениць у інших						
7.11.	образливі дії, приниження по відношенню до особи через те, що вона жінка (дівчинка)						
7.12.	образливі дії, приниження по відношенню до особи через те,що він чоловік (хлопчик)						
7.13.	цькування в соціальних мережах						

8. Якщо б Вам стало відомо про факт насильства серед учнів/учениць якими б були Ваші дії (можна обрати декілька відповідей):

- 8.1. повідомлю про випадок адміністрацію закладу
- 8.2. повідомлю про випадок батьків учнів/учениць
- 8.3. долучу до вирішення ситуації фахівця/фахівчиню (практичного психолога, соціального педагога, медіатора)
- 8.4. з'ясую причину самостійно
- 8.5. покараю винуватця самостійно
- 8.6. не буду втручатися (самі розберуться)
- 8.7. звернуся до поліції

8.8 Ваш варіант відповіді _____

9. Які прояви цькування (булінгу) на Вашу думку найбільш розповсюджені?

- 9.1. штовхання, стусани, ляпаси
 9.2. пошкодження чи знищення одягу чи інших особистих речей
 9.3. поширення образливих чуток, образливі жарти, погрози
 9.4. розповсюдження неправдивої інформації про людину через мережу інтернет
 9.5. принизливі прізвиська
 9.6. Ваш варіант відповіді _____

10. На Вашу думку, хто найчастіше виступає булером (кривдником/кривдницею) (можна обрати декілька відповідей)?

- 10.1. хлопці
 10.2. дівчата
 10.3. діти, які мають лідерські якості
 10.4. булером може бути будь-хто
 10.5. діти, фізично сильніші
 10.6. діти, фізично слабкіші
 10.7. важко відповісти
 10.8. Ваш варіант відповіді _____

11. На Вашу думку, хто найчастіше потерпає від булінгу (можна обрати декілька відповідей):?

- 11.1. хлопці
 11.2. дівчата
 11.3. діти, які відрізняються від інших будь чим
 11.4. дівчата, які гарно навчаються
 11.5. хлопці, які гарно навчаються
 11.6. дівчата, які мають проблеми в навчанні
 11.7. хлопці, які мають проблеми в навчанні
 11.8. діти, які не мають сучасних гаджетів, одягу тощо
 11.9. діти, фізично сильніші
 11.10. діти, фізично слабкіші
 11.11. важко відповісти
 11.12. Ваш варіант відповіді _____

12. Чи трапляються у вашому закладі освіти випадки цькування (булінгу) (дайте відповіді у кожному рядку)?:

№ з/п	Твердження	Так, часто	Інколи	Ні, ніколи	Складно відповісти
12.1.	учнями/ученицями – педагогів				
12.2.	дівчатами – педагогів				
12.3.	хлопцями-педагогів				
12.4.	педагогами – учнів/учениць				
12.5.	педагогами – дівчат				
12.6.	педагогами – хлопців				
12.7.	адміністрацією закладу освіти – учнів/учениць				
12.8.	адміністрацією закладу освіти-дівчат				
12.9.	адміністрацією закладу освіти – хлопців				

12.10.	батьками-учнів/учениць				
12.11.	хлопцями-дівчатами				
12.12.	хлопцями-хлопцями				
12.13.	дівчатами-дівчатами				
12.14.	педагогами-педагогами				

13. На Вашу думку, до кого звертаються учні/учениці коли стають свідками або потерпають від насильства та булінгу (можна обрати декілька відповідей)?

- 13.1. до батьків
- 13.2. до інших родичів або знайомих
- 13.3. до друзів
- 13.4. до класного/ої керівника/керівниці
- 13.5. до іншого вчителя/ки
- 13.6. до медіатора/медіаторки
- 13.6. до психолога/ні/соціального/ої педагога/ні
- 13.7. шукають поради на форумах або у соціальних мережах
- 13.8. до поліції
- 13.9. телефонують на Національну дитячу «гарячу» лінію
- 13.10. ні до кого не звертаються, розбираються самостійно
- 13.11. Ваш варіант відповіді _____

14. Визначте, які з наведених дій сприятимуть зниженню кількості випадків насильства в освітньому середовищі (дайте відповіді у кожному рядку):

№ з/п	Дії	так	ні	складно відповісти
14.1.	впровадження якісних профілактичних програм			
14.2.	створення антибулінгової політики			
14.3.	проведення (впровадження) систематичних просвітницьких заходів з не-насильницької поведінки в закладі освіти			
14.4.	активізація місцевих громад (сусідів, жителів мікрорайону)			
14.5.	покращення психологічного мікроклімату в класі, школі, закладі освіти			
14.6.	більш суворе покарання винуватців			
14.7.	надання правової інформації щодо наслідків скоєння насильства неповнолітніми			
14.8.	регулярне відвідування представником/цею поліції закладів освіти			
14.9.	формування правової культури та культури спілкування учнів/учениць (вихованців)			
14.10.	посилення відповідальності батьків за виховання дітей			
14.11.	збільшення доступності позашкільних закладів, гуртків, секцій			
14.12.	залучення молоді до громадських ініціатив			

15. Чи діє у Вашому закладі освіти служба порозуміння медіаторів/медіаторок?

- 15.1. так
- 15.2. ні
- 15.3. не знаю

Якщо на 15 запитання відповідь "так", то

16. Чи звертались Ви до служби порозуміння медіаторів/медіаторок?

- 16.1. так
- 16.2. ні

17. Що, на Вашу думку, необхідно зробити для профілактики булінгу і насильства у Вашому освітньому закладі? _____**Дякуємо за участь!****Анкета для батьків***Шановні батьки!*

Запрошуємо вас до участі у проведенні опитування з проблем насильства та цькування (булінгу) в молодіжному середовищі.

Мета опитування – дослідження Ваших уявлень щодо розповсюдженості насильства та цькування (булінгу) у молодіжному середовищі та можливих шляхів його подолання. Відомості про заклад освіти та клас вказуватися не будуть, оскільки опитування проходить анонімно, а результати подаватимуться лише в узагальненому вигляді.

Інструкція. Уважно прочитайте запитання та варіанти відповідей. Подумайте і оберіть ту відповідь, яка відображає Ваші думки, ставлення, переконання. Будь ласка, обраний Вами варіант відповіді на кожне із запитань відмітьте позначкою «V» у відповідному квадратику.

Дякуємо за співпрацю та розуміння!

Вкажіть, будь ласка, такі відомості про себе:

Ваша стать: ☐ чоловіча ☐ жіноча

вік _____

вік Вашої дитини _____

Стать Вашої дитини: ☐ чоловіча ☐ жіноча

☐ маю двоє та більше дітей

1. Як Ви вважаєте, чи зросла кількість випадків насильства в освітньому середовищі протягом останніх 5 років?

1.1. так

1.2. ні

1.3. складно відповісти

2. Як би Ви визначили ставлення один до одного дітей у класі, де навчається Ваша дитина? (оберіть одну з наведених відповідей)?

2.1. дружнє

2.2. співчутливе

2.3. вороже

2.4. байдуже

3. Ваше ставлення до насильства (оберіть одну з наведених відповідей)?

3.1. вважаю, що будь-яке насильство є неприпустимим

3.2. позитивно, якщо це самозахист

3.3. можливе за певних обставин

3.4. байдуже, якщо це мене не стосується

3.5. не маю думки з цього приводу

4. На вашу думку, ознаками насильства є (можна обрати декілька відповідей):

- 4.1. певні дії однієї людини стосовно іншої без її згоди
- 4.2. контроль та обмеження вільного часу
- 4.3. заподіяння шкоди психічному здоров'ю
- 4.4. заподіяння матеріальної, грошової шкоди
- 4.5. не задоволення всіх без винятку матеріальних потреб
- 4.6. заподіяння шкоди фізичному здоров'ю
- 4.7. приниження почуття честі та гідності
- 4.8. образливі дії, приниження за ознакою статі (хлопець, дівчина)
- 4.9. бездіяльність однієї людини стосовно іншої, яка потребує допомоги
- 4.10. обмеження користування гаджетами (телефон, планшет та ін.)
- 4.11. відбирання або пошкодження особистих речей іншої людини
- 4.12. Ваш варіант відповіді _____

5. Як часто у класі, де навчається Ваша дитина виникають конфлікти між (дайте відповіді у кожному рядку):

№ з/п	Твердження	Так, часто	Інколи	Ні, ніколи	Складно відповісти
5.1.	хлопцями-дівчатами				
5.2.	хлопцями-хлопцями				
5.3.	дівчатами-дівчатами				
5.4.	учнями/ученицями – педагогами				
5.5.	дівчатами-педагогами				
5.6.	хлопцями-педагогами				
5.7.	учнями/ученицями – батьками				
5.8.	дівчатами-батьками				
5.9.	хлопцями-батьками				
5.10.	педагогами-батьками				
5.11.	учнями/ученицями – адміністрацією закладу освіти				
5.12.	дівчатами- адміністрацією закладу освіти				
5.13.	хлопцями – адміністрацією закладу освіти				
5.14.	педагогами-педагогами				

6. Чи були у закладі освіти випадки, коли конфлікти стали причиною або призвели до (дайте відповіді у кожному рядку):

№ з/п	Випадки	так	ні	не знаю
6.1.	словесних образ та принижень			
6.2.	ізоляції когось з учнів/учениць			
6.3.	тілесних ушкоджень			
6.4.	цькування когось з учнів/учениць у безпосередньому спілкуванні			
6.5.	зміни учнем/ученицею місця навчання			
6.6.	цькування когось з учнів/учениць в соціальних мережах			
6.7.	пошкодження особистих речей			

7. Якщо б Вам стало відомо про факт насильства серед учнів/учениць, якими б були Ваші дії (можна обрати декілька відповідей):

- 7.1. повідомлю про випадок адміністрацію закладу
- 7.2. повідомлю про випадок батьків учнів/учениць

- 7.3. долучу до вирішення ситуації фахівця/фахівчиню (практичного психолога, соціального педагога, медіатора)
- 7.4. з'ясую причину самотійно
- 7.5. покараю винуватця самотійно
- 7.6. звернуся до поліції
- 7.7. не буду втручатися (самі розберуться)
- 7.8. Ваш варіант відповіді _____

8. Які прояви цькування (булінгу) на Вашу думку найбільш розповсюджені? (можна обрати декілька відповідей)?

- 8.1. штовхання, стусани, ляпаси
- 8.2. пошкодження чи знищення одягу чи інших особистих речей
- 8.3. поширення образливих чуток, образливі жарти, погрози
- 8.4. розповсюдження неправдивої інформації про людину через мережу інтернет
- 8.5. принизливі прізвиська
- 8.6. Ваш варіант відповіді _____

9. Чи стикалася Ваша дитина особисто з будь-якими проявами насильства та булінгу відносно неї/нього (оберіть одну з наведених відповідей)?

- 9.1. ніколи
- 9.2. іноді
- 9.3. часто
- 9.4. постійно
- 9.5. важко відповісти

10. Чи діє у закладі освіти, де навчається Ваша дитина служба порозуміння?

- 10.1. так
- 10.2. ні
- 10.3. не знаю

Якщо на 11 запитання відповідь "так", то

11. Чи звертались Ви до служби порозуміння медіаторів/медіаторок?

- 11.1. так
- 11.2. ні

12. На Вашу думку, хто найчастіше виступає булером (кривдником/кривдницею) (можна обрати декілька відповідей)?

- 12.1. хлопці
- 12.2. дівчата
- 12.3. діти, які мають лідерські якості
- 12.4. булером може бути будь-хто
- 12.5. діти, фізично сильніші
- 12.6. діти, фізично слабкіші
- 12.7. важко відповісти
- 12.8. Ваш варіант відповіді _____

13. На Вашу думку, хто найчастіше потерпає від булінгу (можна обрати декілька відповідей):?

- 13.1. хлопці

--

- 13.2. дівчата
- 13.3. діти, які відрізняються від інших будь чим
- 13.4. дівчата, які гарно навчаються
- 13.5. хлопці, які гарно навчаються
- 13.6. дівчата, які мають проблеми в навчанні
- 13.7. хлопці, які мають проблеми в навчанні
- 13.8. діти, які не мають сучасних гаджетів, одягу тощо
- 13.9. діти, фізично сильніші
- 13.10. діти, фізично слабкіші
- 13.11. важко відповісти
- 13.12. Ваш варіант відповіді _____

14. На Вашу думку, чи розповість Вам ваша дитина, якщо стикнеться з випадком цькування (булінгу) (оберіть одну з наведених відповідей)?

- 14.1. так
- 14.2. ні
- 14.3. важко відповісти

15. Визначте, які з наведених дій сприятимуть зниженню кількості випадків насильства в освітньому середовищі (дайте відповіді у кожному рядку):

№ з/п	Дії	так	ні	складно відповісти
15.1.	впровадження якісних профілактичних програм			
15.2.	створення антибулінгової політики			
15.3.	проведення (впровадження) систематичних просвітницьких заходів з нена- сильницької поведінки в закладі освіти			
15.4.	активізація місцевих громад (сусідів, жителів мікрорайону)			
15.5.	покращення психологічного мікроклімату в класі, школі, закладі освіти			
15.6.	більш суворе покарання винуватців			
15.7.	надання правової інформації щодо наслідків скоєння насильства неповнолітніми			
15.8.	регулярне відвідування представником/цею поліції закладів освіти			
15.9.	формування правової культури та культури спілкування учнів/учениць			
15.10.	посилення відповідальності батьків за виховання дітей			
15.11.	збільшення доступності позашкільних закладів, гуртків, секцій			
15.12.	залучення молоді до громадських ініціатив			

16. Що, на Вашу думку, необхідно зробити для профілактики булінгу і насильства у Вашому освітньому закладі?

Дякуємо за участь!

Вправи-руханки

1. Дружнє коло

Запропонувати вивчити вірш і виконувати рухи.

Станьмо, діти, в дружнє коло.
Як багато нас довкола.
Дружно сіли, дружно встали,
Покружляли, пострибали.
Ти мій друг, і я твій друг.
Скільки посмішок навкруг!

2. Атоми і молекули

Уявімо собі, що всі ми атоми. Атоми виглядають так (показати). Атоми постійно рухаються та об'єднуються в молекули. Число атомів у молекулі може бути різне, воно визначається тим, яке число назве ведучий/ведуча. Всі починають швидко рухатися, і ведучий/ведуча говорить, наприклад, три. І тоді атоми повинні об'єднатися в молекули по три атома в кожен. Молекули виглядають так (показати).

3. Законодавець моди

Стають в коло. Один виходить. Хтось з учасників «задає» рух. Всі повторюють за ним. Час від часу «законодавець моди» змінює рух. Той, хто виходив за двері повинен відгадати, хто є «законодавцем моди».

4. Поміняйтеся місцями

Поміняйтеся місцями, хто сьогодні:

- Їв яєчню
- В кого світле волосся
- Хто в спідниці
- Хто в темному одязі
- Пив зранку чай
- Любить класичну музику
- Отримав сьогодні хорошу оцінку
- Любить борщ
- Любить читати
- Доглядає за квітами
- Має молодшого брата тощо.

5. Світлофор

Учні рухаються, а ведучий/ведуча дає команди, називаючи кольори світлофору. Якщо ведучий/ведуча каже: «Червоний!», учні та учениці мають швидко присісти; якщо «Зелений!» – учасники та учасниці продовжують йти й плескають у долоні; якщо вони чують «Жовтий!», то мають зупинитися і підняти руки вгору. Вправа виконується швидко.

6. Мисливець за словами (Злови всіх тварин)

Ведучий/ведуча читає список слів. Завдання дитини – плеснути в долоні (зловити тварину).

Акваріум, слон, стіл, бочка, ящірка, асфальт, окуляри, щур, кінь, удав, льотчик, курка, шафа, виделка, кава, замок, паркан, заєць, яблуко, мавпа, килим, корова, автобус, капці, верблюд, коза, ваза, крокодил, ліхтарик, артист, Буратіно, ланцюг, електричка, хом'як, дикобраз, антилопа, буряк, танець, вертолёт, восьминіг.

7. Вправа «Мисливець за словами» («Злови все, що літає»).

Ведучий/ведуча читає список слів. Завдання дитини – плеснути в долоні (зловити те, що літає).

Картина, буква, літак, муха, лелека, собака, пароплав, гойдалки, вікно, повітряна кулька, монетка, бухгалтер, трамвай, комар, телевізор, метелик, скатертина, помідор, качка, вертоліт, човен, ялинка, самовар, гарбуз, весло, паркан, ракета, губка.

8. Мисливець за словами (Злови всі рослини)

Ведучий/ведуча читає список слів. Завдання дитини – плеснути в долоні (зловити рослину).

Дзеркало, пальма, береза, велосипед, сорока, чайник, білка, троянда, кульбаба, гарбуз, колесо, труба, тюльпан, зошит, лялька, кропива, подушка, обман, пустеля, тополя, острів, шипшина, музей, конвалія, сосна, подорожник, лижі, рушниця, чайка, дорога, виноград, яблуна, вермішель, трава.

9. Мисливець за словами (Злови транспорт)

Ведучий/ведуча читає список слів. Завдання дитини – плеснути в долоні (зловити транспорт).

Сонце, диван, телевізор, комбайн, зошит, трамвай, соняшник, машина, ковдра, книга, ромашка, собака, кішка, шафа, автобус, телефон, роза, тролейбус, квітка, стіл, мороз, літо, тюльпан, мрія, підлога, нарцис, літак, розетка, літо, поїзд, ягода, гриб, молоко, трава.

10. Оплески

Ведучий/ведуча розміщує учасників та учасниць на стільцях колом, послідовно кілька разів пропонує підвестися тим, хто має певне вміння чи якість, щось любить або бажає чомусь навчитися; інші учасники групи активно аплодують тим, хто підвівся. (Наприклад, «Підведіться з місць усі ті, хто вміє вишивати». Оплески! «Дякую, сідайте». «Підведіться з місць усі ті, хто вміє кататися на гірських лижах». Оплески! «Дякую, сідайте». Далі: «Підведіться з місць усі ті, хто любить дивитися серіали...», «Підведіться з місць усі ті, хто мріє навчитися грати у великий теніс...» тощо.)

11. Годинник

Уявіть, що наша група – це великий годинник (учасники та учасниці розраховуються за порядком, запам'ятовуючи свої порядкові номери). Він показує час таким чином: ведучий/ведуча називає час, наприклад, 15 годин 20 хвилин. Той, у кого порядковий номер 15, плескає в долоні, а той, у кого число 20, каже «бом». Якщо годинник показує час, наприклад 10 годин 10 хвилин, тоді учасник або учасниця з порядковим номером 10 плескає в долоні і каже «бом».

12. Мокрий пес

Ведучий/ведуча пропонує учасникам та учасницям утворити коло й уявити таке: «Ви мокрий пес, який вийшов із води. Зараз струсіть воду з голови, тепер із правої лапи, з лівої, із задніх лап, з усього тіла».

13. Три рухи

Ведучий/ведуча демонструє три рухи і просить дітей запам'ятати їхні порядкові номери. Ведучий/ведуча промовляє номери рухів, а діти відтворюють відповідний рух. Хто помилився – вибуває з гри.

14. Шеренга

Учням та ученицям пропонується за командою ведучого/ведучої стати в ряд за кожною з таких ознак: зріст, дата і місяць народження та ін. Розмовляти при цьому не можна, можна спілкуватися тільки за допомогою міміки і жестів. У другому та третьому варіантах, після закінчення побудови, учасники та учасниці по черзі озвучують свої дні та місяці народження, при цьому відбувається перевірка правильності виконання вправи.

15. Зіпсований телефон

У групі вибирається ведучий або ведуча. Потім вся група дітей стає до нього спиною, й ніхто не підглядає. Той, хто водить, підходить до однієї дитини й непомітно для інших показує їй якусь позу. Потім він відвертається і відходить у бік. Дитина, якій показали позу, обирає іншого учасника або іншу учасницю й показує цю позу йому/їй і т.д. Після демонстрації пози всім дітям, вони стають у коло обличчям до центру. Ведучий/ведуча показує свою позу, а та дитина, що закінчила гру останньою, також показує свою позу. Перша і остання поза порівнюються між собою.

16. Жучок

Одну дитину вибирають ведучим/ведучою. Вона закриває очі. Хтось з дітей торкається спини дитини. Ведучий/ведуча повинен відгадати, хто торкнувся його/її спини.

17. Розмовляючі руки

Ведучий/ведуча об'єднує учасників та учасниць на «перший-другий». Перші номери утворюють внутрішнє коло, другі номери – зовнішнє коло, стоячи обличчям одне до одного. Ведучий/ведуча дає команди учасникам та учасницям, які необхідно виконати мовчки руками у створених парах: привітатися, поборотися руками, помиритися руками, висловити підтримку, пожаліти руками, висловити радість, побажати удачу, попрощатися. За командою ведучого/ведучої учасники та учасниці зовнішнього кола переходять за годинниковою стрілкою до інших учасників внутрішнього кола.

18. Весняний дощ

Учасники та учасниці об'єднуються у 2 команди. Перша команда повинна стукати по підлозі ногами, друга команда – плескає у долоні. За командою ведучого/ведучої учасники та учасниці починають плескати в долоні і стукати ногами. Коли ведучий/ведуча піднімає руку вгору, учасники та учасниці ляскають і стукають голосно, коли опускає руку – учасники та учасниці стукають тихо.

19. Артисти-бігуни

Учасники та учасниці об'єднуються у 2 команди. Кожна команда шикується в шеренгу в потилицю одне до одного, кладе руки на плечі людині, що стоїть попереду і бере за гомілку праву ногу цієї ж людини. Завдання команд – якомога швидше, не розваливши шеренги, добігти до фінішної межі і повернутися до старту.

20. Карлики-Велетні

Усі стають в коло. Ведучий/ведуча каже: «Я буду говорити 2 слова: карлики або велетні. Якщо я скажу – карлики, то ви всі повинні сісти, якщо велетні – то встати. Я можу вас плутати і називати інші слова. Якщо хтось переплутає і встане або сяде невчасно, він виходить з гри».

21. Плутанина

Усі стають в коло, витягують праву руку і беруть першу-ліпшу руку, витягують ліву руку і беруть нею вільну руку. Учасники та учасниці утворюють заплутане коло. Необхідно розплутатися, не розриваючи рук.

22. Ящірки

Учасники та учасниці об'єднуються в пари. Другий учасник/друга учасниця бере за пояс першого/першу і прикріплює собі ззаду паперовий хвіст на скотч. По команді ведучого/ведучої перші намагаються зірвати хвости з інших учасників, а другі намагаються викрутитися. Учасники та учасниці не можуть лишати свою пару. Та пара, у якої відірвали хвіст, виходить з гри.

23. Герої

Ведучий/ведуча: «Прошу всіх стати в коло і повернутися потилицею одне до одного. Візьміть по листочку і напишіть на ньому ім'я якогось відомого героя кіно. Приклейте листок на спину людині, що стоїть попереду. Завдання кожного з учасників та учасниць – визначити за допомогою закритих запитань, чиє ім'я написано у них за спиною».

24. Ширше коло

Ведучий/ведуча говорить першій парі людей: «Станьте обличчям до обличчя і візьміться за руки. Ваші руки утворили коло. Ви повинні спіймати в коло кожного/кожну з учасників/учасниць. Спійманий стає ще одним сектором кола. Наступного ви ловите вже втрійох і т.д.».

25. Космічна стиковка

Дві групи учасників стають навпроти одне одного. Це кораблі, які йдуть назустріч один одному із заплющеними очима і витягнутими вперед руками. Їх завдання – зістикуватися, тобто взяти в замок ру-

ки члена або членкиню протилежного корабля. Двоє інших учасника або учасниці за допомогою словесних команд керують кораблями і намагаються їх зістикувати.

26. Колективний рахунок

Учасники та учасниці стоять у колі, опустивши голови вниз, і не дивлячись одне на одного. Завдання групи – називати за порядком натуральні числа, намагаючись дістатися до самого більшого, не зробивши помилок.

При цьому повинні виконуватися 3 умови:

1. Ніхто не знає, хто почне рахунок, і хто назве наступне число (забороняється домовлятися одне з одним вербально і невербально).
2. Не можна однаковим гравцям називати два числа поспіль.
3. Якщо потрібне число буде названо вголос двома або більш гравцями, ведучий/ведуча вимагає знову починати з одиниці. Загальною метою групи стає збільшення досягнутого числа при зменшенні кількості спроб.

Якщо починають говорити по колу, ведучий/ведуча пропонує відмовитися від цього прийому.

27. Імпульс

Група встає в коло і береться за руки.

Обирається один ведучий, який стає у центр кола, і каже: «Передаю імпульс ... (і називає ім'я іншого учасника або іншої учасниці в колі)».

Імпульс-потиск руки, яка повинна передаватися від учасника до учасника учасниці до учасниці. Завдання ведучого – зловити імпульс у процесі його передачі від відправника до одержувача. Та дитина, у якої ведучий/ведуча зловить імпульс, і стає наступним ведучим або ведучою.

Завдання групи – непомітно передати імпульс одержувачу. (Імпульс може йти в будь-яку сторону).

28. Східний базар

Текст ведучого/ведучої: «Через пару хвилин ми з вами влаштуємо східний базар. Але попередньо треба підготуватися. Зараз ви усі отримаєте аркуш паперу. Складіть його навпіл по горизонталі і порвіть на дві половинки. Ці половинки в свою чергу теж згинайте і розривайте ще на дві половинки. Разом у вас чотири половинки. Тепер кожну з них знову розривайте навпіл. Всього у кожного та кожної з вас вийшло 8 половинок. На кожній з них розбірливо напишіть своє ім'я і кожну записку складіть текстом всередину кілька разів, щоб не було видно вашого імені. Підготовлені записки складаємо на цей стіл. Перемішати гірку записок.

Тепер ми з вами вирушимо на східний базар. Кожен або кожна по черзі підходить до гірки і бере 8 папірців.

Протягом наступних 5 хвилин вам доведеться вмовляннями, суперечками, обміном знайти і повернути собі всі вісім листочків з вашим ім'ям. Перші два покупці, яким вдасться швидше за всіх придбати дорогий товар будуть вважатися переможцями».

29. Зустріч поглядами

Усі учасники та учасниці стоять у колі, опустивши голови вниз. За командою ведучого/ведучої вони одночасно піднімають голови. Їхнє завдання – зустрітися з кимось поглядом. Та пара гравців, якій це вдалося, залишає коло.

30. Вовк, коза і 7 козенят

Група вибирає 2-х учасників та учасниць, які будуть виконувати ролі кози і вовка. Інша група – козенята. До козенят приходить вовк і коза, просять пустити їх додому. Завдання козенят пустити козу і не пустити вовка. Учасникам та учасницям роздаються ролі. «Козенята» не знають, хто з учасників та учасниць «вовк», а хто «коза». Потім проводимо обговорення про те, що впливає на переконливість.

31. Ноїв ковчег

Легенда ведучого/ведучої:

Гра відбувається так. Звірі в темряві вирвалися на свободу і кожен звір повинен по голосу знайти свою пару.

Інструкція: учасники та учасниці об'єднуються у дві групи. Ведучий/ведуча дає кожному учаснику/кожній учасниці першої та другої групи назву певного звіра так, щоб кожен звір у групі був в одному екземплярі. Нехай обидві групи встануть і об'єднаються в одну групу. Нехай вони заплющать очі та покружляють на місці, подаючи своїм партнерам звук, характерний для того виду тварини, яку вони зображують. Якщо хтось із партнерів знайшов собі пару, то вони повинні тихо відійти в сторону і чекати, поки всі інші «звірі» не знайдуть собі пари. Плутанина буде зменшуватися в міру того, коли більша частина граючих буде знаходити свою пару.

32. Полювання на лева

Учасники та учасниці стають у коло одне за одним. Ведучий/ведуча промовляє слова, які супроводжуються певними рухами, а учасники та учасниці повторюють вголос:

- Ми йдемо полювати на лева. (Впевнений хід по колу)
- Не боїмося ми нічого! (Відоображаємо рухами)
- Ой, а це що?
- Болото! Чав! Чав! Чав! (Обережний хід, високо піднімаючи коліна)
- Ой, а це що?
- Море! Буль! Буль! Буль! (Плавальні рухи)
- Ой, а це що?
- Поле! Топ! Топ! Топ! (Тупотіння ногами)
- Ой, а це що?
- Це дорога навпростець! (Впевнений хід)
- Ой, а це хто? Такий великий! (Показуємо) Такий пухнастий! (Немов гладимо)
- Ой, та це ж лев! (Показуємо, як злякалися)
- Побігли додому! Через поле! Топ! Топ! Топ!
- Через море! Буль! Буль! Буль!
- Через болото! Чав! Чав! Чав!
- Прибігли додому! Сховалися! (Присіли)
- Які ми молодці! (Гладимо себе по голові)
- Які ми хоробрі! (Легенько стукаємо кулачком у груди)
- Ми нічого не боїмося! (Заперечливо похитуємо вказівним пальчиком)

33. Булочка з родзинками

Ведучий/ведуча запитує у всіх: «Хто любить родзинки?» Ті, хто любить, стають посередині кімнати, беруть одне одного за руки, створюючи ланцюжок. Ті, хто полюбляє солодощі, гарну компанію і т.д., теж до них приєднуються, аж поки всі не стануть у ланцюжок. Потім ведучий/ведуча бере останнього учасника за руку і починає, ходячи навколо першого, «намотувати» всю групу на нього/неї – «пекти булочку з родзинками». Коли всі щільно «намотаються», треба хвилинку так постояти, щоб відчути всіх разом, прислухатися до того відчуття і аж тоді розійтись.

34. Мій стан

Учасники та учасниці стають у коло. У ведучого/ведучої в руках м'ячик. Кидаючи м'яч, потрібно називати вголос ім'я того, кому кидаємо. Той, хто отримує м'яч, приймає таку позу, яка відображає його внутрішній стан. Всі інші відтворюють позу, намагаючись при цьому відчути стан цієї людини (нічого не коментуючи).

35. Зустріч поглядами

Усі учасники стають у коло й опускають очі. За сигналом ведучого/ведучої мовчки піднімають очі і дивляться на одну людину в колі. Якщо двоє зустрінуться поглядами, вони простягають одне одному руки і виходять із кола. Завдання групи: якнайшвидше об'єднатися у пари.

36. Друкарська машинка

Учасники та учасниці сідають у коло. Вибирається уривок загальновідомого вірша. Кожен по черзі називає по одній букві слова. У кінці слова – всі встають, на знаках пунктуації (кома, крапка, тире і т.д.) – плескають в долоні, в кінці строфи – притупування ногою.

37. Звук групи

Учасники та учасниці займають комфортне положення на своїх стільцях, заплющують очі і задумують який-небудь звук, який вони можуть відтворити. Але кожен буде промовляти свій звук тільки тоді, коли відчує дотик ведучого/ведучого. Всім потрібно запам'ятати звук, який звучав перед власним.

Ведучий/ведуча, тихенько проходячи поміж учасниками та учасницями, без певної системи торкається то одну дитину, то іншого/іншу, не забувши жодну. Вони промовляють свої звуки так, щоб їх могли почути всі в групі. Коли всі відтворили свої звуки, ведучий/ведуча пропонує їм, не відкриваючи очей, повторити звуки одне за одним, пригадуючи, хто за ким був. Наприкінці – одночасно промовити свої звуки! Це і буде звуком групи.

38. Ураган

Учасники та учасниці сідають у коло, а ведучий/ведуча залишається стояти у центрі. Він/вона пропонує помінятися місцями всім, хто має певну спільну ознаку (любить математику, має сірі очі, народився влітку тощо). При цьому, якщо учасник або учасниця має названі ознаки, він повинен помінятися місцем з іншим учасником/іншою учасницею, які теж має ці ознаки. Ті, хто в центрі кола, називають тільки ту ознаку, яку вони на цей час мають. Коли учасники та учасниці міняються місцями, вони повинні зайняти чиєсь місце. Учасник або учасниця, що залишається без стільця, стає в центрі кола. Якщо ведучий/ведучий довго залишається стояти, він може сказати: «Ураган», і тоді всі без винятку встають і міняються місцями.

39. Улюблені речі

Усі сидять у колі із заплющеними очима. Потім згадують ті речі або події, які несли з собою гарний настрій або почуття задоволення, а далі, зберігаючи гарні відчуття, відкривають очі, встають і потягуються. Після закінчення вправи учасники та учасниці за власним бажанням можуть обговорити свої почуття, розповісти про найкращі події у житті, про свої улюблені речі.

40. Дотягнись до зірок

Усі, стоячи у колі, заплющують очі і роблять три глибокі вдихи та видихи. Потім уявляють, що над ними нічне небо, повне зірок. Необхідно відшукати яскраву зірку, яка асоціювалась би із власною мрією. Далі учасники та учасниці поступово простягають руки до неба, ніби намагаються досягти своєї зірки. Після закінчення вправи присутні можуть обговорити свої «зірки».

41. М'ячики в колі

Учасники та учасниці стають у щільне коло, плечем до плеча. Завдання для всіх: утримати в колі маленькі м'ячики від пінг-понгу або трішки більші. Не можна ловити м'ячі руками і виходити з кола. Їх треба відбивати ногами. Ведучий/ведуча поступово збільшує кількість м'ячиків від 1 до 5-10 (залежно від кількості учасників та учасниць, вікового складу групи, розміру м'ячиків).

42. Неправда

Учасники та учасниці стають у коло. Починає гру ведучий/ведуча, що імітує рухами виконання якої-небудь роботи (копає, грає на музичному інструменті тощо). Учасник або учасниця, що стоїть праворуч, запитує: «Що ти робиш?». Ведучому/ведучій треба відповісти що-небудь, але зовсім не те, що насправді робить, продовжуючи виконувати свої рухи. Наприклад, показує рухами, що грає на скрипці, а відповідає: «Зриваю яблука». Тим часом сусід або сусідка, отримавши відповідь, починає виконувати рухи, які імітують словесну відповідь, тобто «неправду». Потім запитуватиме сусід або сусідка праворуч, і тут теж треба сказати «неправду». Всі продовжують виконувати свої рухи, доки коло не замкнеться.

43. Рукостискання

Учасники та учасниці стають у коло. Ведучий/ведуча пропонує їм обмінятися одне з одним рукостисканням. Слід силою рукостискання виказати свої почуття.

44. Це здорово!

Діти стають у коло. Ведучий/ведуча пропонує учаснику або учасниці, що сидить справа, назвати своє ім'я і улюблене заняття (наприклад: «Я – Марія, люблю читати» і т.п.).

У відповідь на кожну фразу всі учасники та учасниці хором вигукують: «Це здорово!» і водночас піднімають угору великий палець (жест схвалення).

45. Сліпий та поводитир

Учасники та учасниці об'єднуються в пари. Один у парі грає роль «сліпого», а інший – «поводиря». «Сліпий» закриває очі, «поводир» бере його за руку і водить за собою по кімнаті, розповідаючи про все, що знаходиться навколо. Вправа продовжується 2 хвилини, після чого партнери міняються ролями. Завершується робота обговоренням почуттів учасників та учасниць, які виникали в процесі виконання вправи.

46. Познайомимось руками

Учасники та учасниці об'єднуються у пари. У парі сідають одне навпроти одного та із заплученими очима, простягнувши одне одному руки, спочатку знайомляться руками, потім сваряться за допомогою рук, а насамкінець миряться, виявляючи тепло і симпатію руками.

47. Пошкоджений телефон

Діти стають у шеренгу. Ведучий/ведуча каже на вухо найближчому речення, яке складається з 5 слів. Наприклад: «Тема сьогоднішнього заняття дуже цікава». Учасник або учасниця має передати речення (як вони почули і зрозуміли) наступному, і так далі. Наприкінці ведучий/ведуча пропонує останньому з учасників виголосити те, що він почув. Зазвичай речення відрізняються.

48. Їстівне-неїстівне

Учасники та учасниці стають у коло. Ведучий/ведуча тримає в руках м'яч і пропонує за командою спіймати його або відштовхнути. Спіймати м'яч потрібно тоді, коли буде сказано «їстівне» слово, наприклад, овочі, фрукти тощо, а відштовхнути, якщо буде сказано «неїстівне» слово, наприклад, вікно, книга тощо. Ведучий/ведуча промовляє слово і кидає м'яча комусь з гравців групи. Ті, у свою чергу, повинні, промовляючи слово, кинути м'яч комусь іншому і т.д.

49. Крісло

Діти під музику рухаються за колом навколо стільців. Музика припиняється, і всі учасники та учасниці повинні сісти. Кількість стільців поступово зменшується. Останнє коло учасники та учасниці проходять навколо стільця, і всі повинні сісти (ніхто не повинен стояти).

Очікуване рішення: хтось сідає на стілець, а решта учасників та учасниць сідають одне одному на коліна.

50. Броунівський рух

Учасники та учасниці ходять по кімнаті із заплученими очима. Після оплеску ведучого/ведучої кожна дитина бере за руку того, хто стоїть поруч і називає його ім'я. Після другого оплеску рух відновлюється. На два оплески підряд – вправа припиняється.

51. Знайди свою пару

Ведучий/ведуча роздає картки з назвами тварин і просить прочитати ці назви подумки. Завдання: знайти собі пару, але при цьому не можна говорити (користуватися лише характерними жестами тварин).

Коли учасники та учасниці знайшли свою пару, вони залишаються поруч і не перемовляються, поки всі інші теж не знайдуть собі пару. Коли усі пари знайдено, ведучий/ведуча запитує по черзі у кожної: «Хто ви?».

Після закінчення вправи можна поділитися враженнями про те, як учасники та учасниці шукали собі пару.

Якщо у групі непарна кількість учасників та учасниць, ведучий/ведуча теж бере участь у грі.

52. Я їду! Я теж! Я зайцем!

Всі учасники та учасниці сідають у коло. Хтось один залишається стояти у центрі кола (його/її стілець вільний). Завдання учасника або учасниці: сісти на вільний стілець. Дитина, яка бачить, що біля нього/неї вільний стілець, має швидко сісти на нього зі словами «Я їду». Сусід або сусідка ліворуч робить те саме зі словами «Я теж». Третій за порядком учасник теж займає вільний стілець зі словами «Я зайцем». Наступний/учасник або наступна учасниця, займаючи вільний стілець, знову проговорює першу фразу. Це продовжується до тих пір, поки той хто, що стояв у колі, не сяде на вільний стілець. Той, хто не встиг пересісти, стає в центр кола. Все починається спочатку.

Треба слідувати, щоб вони не забували промовляти фрази за порядком, а не просто перестрибували зі стільця на стілець.

53. Детектив

Учасники та учасниці стають у коло плечем до плеча. Ведучий/ведуча непомітно дає одному/одній з них якусь річ і за жеребкуванням обирає «детектива». «Детектив» залишається в центрі кола, а члени групи мають швидко передавати річ із рук в руки (за спинами). За командою ведучого/ведучої «Стоп!» гра припиняється, і «детектив» мусить сказати, у кого на той момент знаходиться річ.

Слід надати можливість усім учасникам спробувати себе в ролі «детектива». Для цього потрібно обмежувати час, заохочувати учасників та учасниць словами «молодці», «чудово» і т.д.

54. Пересадка

Всі учасники та учасниці сідають в коло. Хтось один залишається стояти в колі – стає ведучим/ведучою. Ведучий/ведуча каже фразу на зразок: «Встаньте і пересядьте всі ті, у кого блакитні очі (всі хлопці та дівчата, всі, у кого чорне волосся і т.д.)». Поки учасники та учасниці пересідають, ведучий/ведуча має сісти на вільний стілець. Той, хто не встиг сісти, стає ведучим/ведучою і промовляє свою умову для пересідання.

55. Хто найуважніший

Учасникам та учасницям пропонується об'єднатися у дві команди і стати одне за одним у дві шеренги в різних кутках кімнати. Ведучий/ведуча дає учасникам та учасницям, які стоять першими в обох шеренгах, по аркушу паперу із зазначенням якогось предмета чи образу (наприклад: кавун, обличчя з посмішкою тощо). І вони повинні за допомогою жестів та міміки швидко та зрозуміло донести інформацію до кожного наступного учасника. Останні учасники та учасниці повинні намалювати отримане повідомлення на закріпленому заздалегідь на стіні великому аркуші паперу. Перемагає команда, яка передала образ, найближчий до оригіналу.

Учасників та учасниць потрібно постійно заохочувати словами схвалення, стежити за тим, щоб вони не розмовляли.

56. Гуфі

Перед вправою ведучий/ведуча обирає одного/учасника або одну учасницю на роль Гуфі (казкова особа), але так, щоб інші учасники/учасниці групи цього не знали. Усі стають у коло, а ведучий/ведуча повідомляє, що серед присутніх є мовчазна істота Гуфі. Знайти її можна лише так: потрібно доторкнутись і запитати: «Чи ти Гуфі?». Якщо відповіді не буде, значить це дійсно Гуфі. Доторкнувшись до нього/неї, учасники та учасниці стають такими ж мовчазними істотами.

Учасники та учасниці, заплющивши очі і випроставши вперед руки, починають повільно ходити по кімнаті, торкаючись один одного/одна одну і запитуючи: «Ти – Гуфі?». І так до тих пір, поки не утвориться ланцюжок.

57. Незвичайний хор

Ведучий/ведуча об'єднує учасників та учасниць у три групи: кошенята, цуценята, жабенята.

Ведучий/ведуча: «Ми організували незвичайний хор. Кожна група має свою партію. Кошенята співають: «Няв, няв, няв», цуценята: «Гав, гав, гав», жабенята: «Ква, ква, ква». Ми будемо співати під мелодію пісні «У лісі, лісі темному» (можна використати будь-яку відому мелодію). Ви уважно слідкуєте за рухами диригента і починаєте співати свою партію тільки тоді, коли диригент вам покаже».

У ролі диригента можна вибирати тих учасників або учасниць, які почуваються дещо невпевнено. Для них ця вправа дуже корисна.

58. Град

Учасники та учасниці стають у коло. Ведучий/ведуча пропонує їм пригадати, як іде дощ, а за ним – град, і почати разом із ним повільно тупотіти ногами, імітуючи падіння градин. Поступово темп тупотіння доводиться до дуже швидкого, а потім сповільнюється до повного припинення.

59. Подарунок

Учасники та учасниці стають у коло. Їм пропонується зробити подарунок для свого/сусіда або своєї сусідки, а саме – подарувати добрий настрій за допомогою міміки та жестів.

60. Австралійський дощ

Учасники та учасниці стають у коло. Ведучий/ведуча запитує в учасників та учасниць: «Чи знаєте ви, що таке австралійський дощ? Ні? Тоді давайте разом послухаємо, який він. Зараз по колу ланцюжком ви будете передавати мої рухи. Як тільки вони повернуться до мене, я передам наступні. Слідкуйте уважно».

- В Австралії піднявся вітер. (Ведучий/ведуча тре долоні)
- Починає накрапати дощ. (Клацання пальцями)
- Дощ посилюється. Лопотить по листочках. (Почергове плескання долонями по грудях)
- Починається справжня злива. (Плескання по стегнах)
- А ось град – справжня буря! (Тупотіння ногами)
- Але що це? Буря стихає. (Плескання по стегнах)
- Дощ стихає. (Почергове плескання долонями по грудях)
- Рідкі краплі дощу падають на землю. (Клацання пальцями)
- Чути тихий шелест вітру. (Потирання долонь)
- Сонечко! (Руки догори)

Можливий інший варіант вправи.

Учасники та учасниці йдуть по колу і на всі фрази, подані вище, доторкаються до спини того, хто йде попереду. Наприклад: – Піднявся вітер. (Легенько погладжують плечі товариша або товаришки). Починає крапати дощ. (Легенько стукають пальчиками по спині товариша або товаришку) і т.д. Потім учасники та учасниці повертаються і йдуть у зворотній бік, виконуючи те саме.

61. Емоції та ситуації

Учасники та учасниці стають у коло. Ведучий/ведуча: «Зараз ви по черзі назвете одну емоцію або почуття. Я починаю – спокій». Коли всі назвали по одній емоції і запам'ятали її, ведучий/ведуча продовжує вправу.

/кидаємо м'ячик/ ... щастя/відповідає учасник/учасниця, який/яка спіймав/спіймала м'ячик і попередньо називав/називала це почуття».

Вправу закінчено, коли м'ячик побував у всіх з учасників та учасниць.

62. Кораблі та скали

Об'єднати учасників та учасниць у дві групи. Перша група – «кораблі», друга – «скали». «Скали» розсідаються на підлозі, «кораблі» заплющують очі та хаотично пересуваються по кімнаті. При наближенні до них «корабля» «скали» шиплять, імітуючи звук, з яким «хвилі набігають на скали». Мета «скал» – не допустити аварії «корабля».

Потім учасники та учасниці змінюють ролі.

Розділ 2. Створення системи протидії булінгу, що сприяє безпечному освітньому середовищу та участі дітей, враховуючи можливості шкільних служб порозуміння. З досвіду закладів освіти

З досвіду роботи Сєвєродонецької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 14 Сєвєродонецької міської ради Луганської області

Корякіна Тетяна Володимирівна,

директор Сєвєродонецької ЗОШ І-ІІІ ступенів № 14

Єгорова Надія Миколаївна,

заступник директора з навчально-виховної роботи

Сєвєродонецької ЗОШ І-ІІІ ступенів № 14

Шиняєва Олена Миколаївна,

вчителька, керівниця методичного

об'єднання класних керівників

Сєвєродонецької ЗОШ І-ІІІ ступенів № 14

З 2017 року в Сєвєродонецькій загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 14 впроваджується пілотний проект «Безпечна і дружня до дитини школа».

Маємо на меті створити школу:

- дружню до дитини без приниження і образ, де панує атмосфера добра,
- яка сприяє збереженню гідності дітей, виховує вміння розуміти один одного, навчає терпимому ставленню до відмінностей.

Психолого-педагогічна діяльність нашого закладу освіти, спрямована на профілактику і подолання булінгу, ґрунтується на принципі єдності та системності. До неї залучені адміністрація школи, класні керівники 1-11 класів, батьківська громада, практичний психолог, соціальний педагог, лідери шкільного самоврядування «Лідер5», медіатори Шкільної служби порозуміння, фокус-група, Шкільний шериф, представники громадськості, позашкільних закладів освіти та інші.

Ми розпочали зі створення «дорожньої карти», мета якої: візуалізація подальшої стратегії школи з профілактики проявів булінгу серед учнівської молоді.

«Дорожня карта» включила в себе:

- підвищення компетентності педагогічних працівників школи з означеної тематики;
- опрацювання наявних нормативно-правових документів та методичних матеріалів;
- внесення відповідних корективів до Річного плану школи, планів роботи класних керівників, практичного психолога, соціального педагога, посадових обов'язків педагогів, спільних планів роботи закладу з ВП ГУНП, ССД та іншими установами;
- створення «калейдоскопу» форм і видів роботи з учнями, батьками, педагогічним колективом та персоналом;
- напрацювання механізму взаємодії та перенаправлення в ситуації булінгу, надання фахової допомоги жертвам булінгу і булерам.

У подоланні проявів булінгу важливо було знайти нові підходи у взаємодії з учнями та їхніми батьками. У цьому класним керівникам допомогли різні види роботи:

- спільне навчання учнів та вчителів шляхом проходження тренінгів, курсів;
- групові заняття, практикуми з учнями та батьками з розвитку комунікативних навичок, толерантного відношення до інших, профілактики асоціальної поведінки, профілактики насилля;
- проведення виховних заходів, класних годин: «Насилля та його наслідки», «Викресли булінг», «Зупини насильство», «Я – проти булінгу», «Будь толерантним» тощо;
- проведення Єдиного уроку «Стоп булінг»;

- використання в роботі вправ, спрямованих на аналіз ситуацій, допомогу в досягненні позитивних життєвих цілей («Доведи свою думку», «Мої почуття», «Я-» і «Ти»-висловлювання», «Відгадай слово» тощо);
- обговорення проблеми булінгу у класах, на батьківських зборах («Насильство в родині», «Як зрозуміти дитину»);
- розробка учнями та ученицями у співпраці з класними керівниками правил поведінки класного колективу;
- участь у шкільних акціях, флешмобах, загальношкільних заходах, спрямованих на об'єднання учнівської спільноти;
- колективні перегляди фільмів з подальшим їх обговоренням.

До діяльності з протидії булінгу долучені не тільки класні керівники. Педагоги під час уроків гуманітарного циклу включають у заняття форми та методи роботи, які спрямовані на запобігання проявів психологічного та емоційного насильства у міжособистісних стосунках; застосовують методи арт-терапії: вивчення літературних творів, ілюстрація, інсценування ситуації, моделювання альтернативного варіанту розвитку подій, використовують техніки Кола.

Протягом року педагоги та персонал школи значно підвищила свою професійну компетентність шляхом проходження он-лайн курсів: «Я досліджую світ», «Вчимося жити разом», «Безпечна і дружня до дитини школа», «Протидія булінгу в закладах освіти» та стратегіям профілактики цькування і втручання при виникненні насильства.

Питання протидії булінгу обговорювались на педагогічних радах, засіданнях методоб'єднань класних керівників, батьківських зборах.

До всіх учасників освітньо-виховного процесу доведена інформація про діяльність Національних «гарячих ліній» та телефони спеціалістів, до яких можна звернутися за допомогою. Ця інформація розміщена на інформаційних стендах в класах, фойє школи, на сайті, сторінці школи у Фейсбукі.

Батьки та члени родини можуть отримати консультації психолога щодо ознак насилля по відношенню до їх дитини і рекомендації, що робити в такій ситуації.

В школі створено комісію з розслідувань випадків булінгу, є чіткий алгоритм дій кожного учасника ситуації.

Важливе значення в профілактиці булінгу має діяльність соціально-психологічної служби школи до основних завдань якої входять:

- індивідуальна або групова робота з учнями та їх батьками;
- просвітницька робота з педагогами та персоналом;
- проведення тренінгів з підвищення самооцінки, розвитку комунікативної компетентності, асертивної поведінки;
- психологічна підтримка.

Тематичні бесіди психолога, соціального педагога з учнями сприяють формуванню прагнення підлітків до ведення здорового способу життя, обізнаності учнів та учениць у негативі із булінгу та його наслідків, попередження насильницької поведінки. Регулярне анонімне опитування школярів виявило, що багато уваги слід приділити формуванню здорових стосунків між дітьми та дорослими, робити їх сповненими поваги, розуміння, розвивати здатність говорити про свої потреби та поважати потреби інших.

Одним з важливих напрямів діяльності з профілактики булінгу та насильства, стало створення Шкільної служби порозуміння. Це команда підготовлених учнів 8-9-х класів (медіаторів та медіаторок), які допомагають учнівському колективу вирішувати конфлікти мирним шляхом. Шкільна служба порозуміння працює над формуванням безпечної атмосфери в нашому закладі. Тому коло завдань медіаторів та медіаторок СЗШ № 14 не обмежується тільки роботою з вирішення конфліктів, а й спрямоване на профілактику булінгу та насилля через наступні види роботи:

- проведення виховних годин для учнів 2-9 класів «Чи вмієш ти дружити?», «Як подолати конфлікти?», «Булінг та його наслідки»;
- проведення тренінгових занять «Спілкування з однолітками», «Секрети ефективного спілкування», «Дружити-це здорово!», «Коло порозуміння», «Протидія булінгу», «Що таке кібербулінг, як його запобігти», «Як я вмію стримувати негативні емоції», «Ми проти насильства у школі», «Форму-

вання навичок ефективної комунікації», «Формування ненасильницької поведінки», «Ми – проти агресії» тощо;

- рухливі вправи на згуртування колективу та подолання насильницьких проявів поведінки, ефективного спілкування і взаємодії дітей;
- рекламні кампанії «Що ти знаєш про Шкільну службу порозуміння?», «Хто такий медіатор?»;
- участь у молодіжних акціях: «Одягнись у жовтий» (до Всесвітнього Дня Єдності та соціальної згуртованості), «Серця єднають», «16 днів проти насильства», «Добро починається з тебе»;
- організація відеолекторію для учнів 8-9х класів за матеріалами мотиваційних зустрічей Ніка Вуйчича із підлітками⁴⁰;
- тощо.

Інформаційній обізнаності з подолання булінгу в учнівському середовищі сприяє проведення зустрічей, круглих столів, диспутів, годин відкритих думок, лекцій, бесід зі шкільним офіцером поліції, спеціалістами правоохоронних органів, служб соціального захисту, медичних установ, бібліотекарів міста, волонтерів.

До профілактичної роботи активно залучені лідери шкільного самоуправління «Лідер5». Під керівництвом педагога-організатора вони стали ініціаторами багатьох заходів з подолання булінгу в шкільному середовищі: шкільних молодіжних акцій, флешмобів, рекламних кампаній; організовували та проводили для учнів школи ігри-квести, рухливі перерви, танцювальні марафони. Створили Скриньку ідей «Від ідеї до реалізації», готували малюнки та плакати на тему «Стоп, насилля!», «Я проти булінгу», «Добро поряд», «Будь толерантним».

В нашій школі напрацьовано ресурси з подолання насильства та булінгу. Але попереду ще багато роботи, яка надасть можливість створити безпечне освітнє середовище, де зменшується ймовірність виникнення насильницьких стосунків між учасниками освітнього процесу і підвищується здатність ефективно запобігати конфліктним ситуаціям таконструктивно реагувати на них.

З досвіду роботи комунального закладу «Билбасівський опорний заклад загальної середньої освіти I-III ступенів» Слов'янської районної ради Донецької області

Головаш Маргарита Алімовна

вчителька, керівниця методичного

об'єднання класних керівників

На початку створення системи протидії булінгу в нашому закладі освіти була здійснена внутрішня оцінка наявних ресурсів яка дозволила нам удосконалити наявну систему в закладі з протидії булінгу.

Як ми удосконалили наявну систему:

Видали наказ про призначення уповноваженої особи, доповнили Статут школи, ухвалили механізм ідентифікації та взаємодії учасників освітнього процесу у випадках проявів булінгу. Медіаторка та керівник методичного об'єднання класних керівників (які пройшли навчання з тематики протидії булінгу) провели тренінги з педагогічними працівниками, персоналом школи, представниками батьківського комітету, лідерами учнівського самоврядування та медіаторами Шкільної служби порозуміння (ШСП)). Класні керівники в свою чергу провели тренінги щодо протидії булінгу для учнів та батьків. Таким чином ми підвищили обізнаність з протидії булінгу усіх учасників освітнього процесу. Опрацювали наявне методичне забезпечення. Опрацювали механізм звернення у випадках булінгу: створення скриньки довіри, пряме звернення до класного керівника, «гаряча лінія», звернення до представників ШСП, звернення до представників органів самоврядування, неформальне спілкування. Включили систему з протидії булінгу в наявну філософію нашого закладу – філософію дитиноцентризму.

Важливу роль в системі протидії булінгу ми відводимо включенню в цей процес лідерів учнівського самоврядування та медіаторів Шкільної служби порозуміння.

З вересня 2018 р. створена Шкільна служба порозуміння. Учні-медіатори з органами шкільного самоврядування залучаються до проведення інформаційних заходів, тематичних кіл з протидії булінгу.

⁴⁰ <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/protidiya-bulingu/bezpechna-shkola-nik-vujchich-video>

Учнівське самоврядування у співпраці з учнями-медіаторами:

- створили соціальний відеоролик «Стоп булінг!» та буклет «Стоп агресія!»;
- проводять тренінги, загальношкільні лінійки для учнів та учениць з протидії булінгу;
- інформують про відповідальність за булінг у закладі освіти;
- беруть участь у проекті «Я маю право: булінг чи ні»;
- беруть участь у засіданнях ради школи з учнями, які порушують правила поведінки, ображають одне одного;
- залучені до механізму реагування на випадки булінгу;
- тощо.

Які ресурси освітнього процесу ми маємо:

- Проекти спрямовані на протидію булінгу, які запроваджені в нашій школі: «Школа Лідер», «Учнівське самоврядування», «Формування культури сімейного дозвілля на основі українських традицій», «Свята українців: традиції та сучасність», «Спорт для всіх».
- Заходи які проводять класні керівники: години спілкування, Коло, тренінги, бесіди, участь в тематичних тижнях, колективні справи, участь в акціях. Майстер-класи, тренінги, концерти, постанови, змагання створюють єдиний культурний простір.
- Впроваджений факультатив у 6 класі «Вирішую конфлікти та будує мир навколо себе»⁴¹.
- Інформаційно-профілактичні заходи які проводить педагог-організатор: інформаційне бюро на правову тематику «Торгівля людьми та експлуатація дітей – будьте уважні!», тренінг «Як захистити себе від насильства» тощо.
- Заходи які проводить психологічна служба: тренінгові заняття з учнями 6-го класу «Я і колектив»; тренінгове заняття з учителями початкової школи «Формування позитивного середовища у дитячому колективі»; тренінгове заняття з учителями середньої і старшої ланки «Розвиток ефективного спілкування»; тренінгові заняття з учнями початкових класів «Вчимося розуміти себе та інших»; діагностика 1-11 класів «Як ти почуваєш себе у школі» (6 розділів); тренінгові заняття «Я і колектив». Заходи для батьків: тренінги на тему – «Система протидії насильству та булінгу в закладі освіти», засідання дискусійного клубу «Комфорт» (батьки-вчителі-учні), батьківський всеобуч, загальношкільні та класні батьківські збори, круглий стіл з батьками (вчителі-батьки) «Як попередити виникнення булінгу у дитячому середовищі».

Ресурси громади (бесіди представників ювенальної поліції з попередження правопорушень, співпраця із школою-філією (проведення інформаційних заходів, педагогічних нарад з питання булінгу в закладі освіти, практична робота – розбір ситуацій з проявів булінгу).

Позашкільна робота до якої ми долучаємося:

- Школа є потужним поширювачем української мови, патріотичного виховання і сприяє ідентичності в соціумі. Саме ця місія притаманна проектам: «Патріотична школа», «Український драматичний дитячий театр», «Історичне минуле очима очевидців», «Поети, письменники і краєзнавці громади», «Фольклор та місцеві традиції: історія та відродження», «Джура».
- Соціокультурний обмін, партнерство з громадою Львова відбувається під час реалізації проекту «Схід та Захід разом». Він отримав широку підтримку, коло учасників розширюється. І є результатом: відбувається подолання розбіжностей щодо поглядів, руйнуються стереотипи, ідея українства зміцнюється. Учні нашої школи кілька разів на рік відвідують м.Львів. «Літній мовний табір» проводиться на базі школи та в межах участі у проекті GoCamp «Літні мовні табори». Це є один із нестандартних підходів для забезпечення якісного навчання мовам та здійснення позакласної роботи. Діти вчаться працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі, критично мислити і бути толерантними. Гуртки: спортивні (дзюдо, футбол), танцювальний гурток, гурток декоративно-прикладного мистецтва, предметні гуртки.
- Які маємо результати?
- усі учасники освітнього процесу отримали знання: з протидії булінгу, куди звертатися за допомогою у випадках булінгу, хто і як відповідає за булінг; опрацювали: механізм ідентифікації, як діяти у випадку булінгу у закладі освіти, нормативно-правову базу; опанували методику проведення тренінгів з означеної тематики;
- актуальне питання викликало інтерес у всіх учасників освітнього процесу. Дітям була цікава інформація і корисні знання про механізм дії у випадку булінгу. Батьки із зацікавленням брали

⁴¹ Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». – К.: – 2018. – 143 с. Режим доступу: https://la-strada.org.ua/ucp_mod_news_list_show_614.html

- участь у тренінгах, ділилися враженнями, пропонували частіше залучати їх до обговорення питання протидії насильству та булінгу у школі;
- усвідомлення важливості питання і розуміння адміністративної відповідальності змінює модель поведінки учасників освітнього процесу. Завдяки розбору ситуацій, відпрацьованих на тренінгах та виховних годинах, діти намагаються ставитися більш толерантно одне до одного, турбуються про психологічний комфорт у колективі, уникають ситуацій – проявів цькування.

З досвіду роботи Костянтинівського закладу дошкільної освіти № 31 «Мир»

Корнєєва Оксана Леонідівна,

завідувачка ЗДО № 31 «Мир»

Кандидат педагогічних наук

Бут Ірина Анатоліївна

вихователь-методист

ЗДО № 31 «Мир»

Формування активної особистості має ґрунтуватися на вихованні у дитини почуття власної гідності, усвідомленні самоцінності, поваги до себе, віри у власні сили. Такі якості супроводжують людину, яка знаходиться у безпечному середовищі та відчуває всі його позитивні впливи. Особливим у цьому сенсі є відчуття безпеки та позитивного сприйняття оточуючого світу. Тому питання протидії насильству та булінгу в закладі освіти, як важлива складова безпеки людини є актуальним сьогоднішнім як для дорослих, так і для малят.

Колектив Костянтинівського закладу дошкільної освіти № 31 «Мир» Костянтинівської міської ради Донецької області, оцінюючи наявні ресурси в закладі освіти, розпочав поетапну діяльність з протидії насильству та булінгу у 2018-2019 навчальному році.

А саме:

- перший етап – «Важелі можливостей»,
- другий етап – «Можливості навчання»,
- третій етап – «Впровадження»,
- четвертий етап – «Дружній простір»,
- п'ятий етап – «Дитина-лідер»,
- шостий етап – «Підсумки»,
- сьомий етап – «Перспективи».

На *першому етапі* створення системи «Важелі можливостей» – було з'ясовано, які існують ресурси для впровадження системи протидії булінгу в садочку. Це, насамперед, людські ресурси: педагогічні працівники та персонал садочка, партнери закладу. Було проаналізовано методичні та матеріальні ресурси, локальні нормативно-правові документи.

Імплементація наявної нормативно-правової бази з протидії насильству та булінгу в закладі дошкільної освіти «Мир» відбулася таким чином:

- внесено зміни до Статуту, Правил внутрішнього розпорядку, до Колективного договору та в посадові інструкції; розроблено план дій з протидії насильству та булінгу в ДНЗ;
- створено та затверджено єдині правила поведінки в ДНЗ для всіх учасників освітнього процесу;
- внесено в Річний план роботи ДНЗ розділ з протидії насильству та булінгу;
- оформлено Журнал реєстрації фактів виявлення (звернення) про вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі;
- видано наказ про створення комісії з огляду приміщень та території закладу з метою виявлення потенційно небезпечних місць.

Особливу увагу приділено визначенню ресурсів громади та партнерів із соціальних служб міста, ювенальної поліції та служб у справах дітей. Взаємодія із соціальними службами міста сприяє ранньому виявленню проблем та потреб сімей пільгових категорій. Співпраця з представниками МЧС, поліції

та Ліги майбутніх поліцейських сприяє формуванню у старших дошкільників понять про правила поведінки у надзвичайних ситуаціях, на вулицях міста та з незнайомцями.

На *другому етапі* «Можливості навчання» було проведено цикл тренінгів, для педагогічного колективу ДНЗ № 31 «Мир» з протидії насильству та булінгу. Паралельно вихователі вчилися виявляти негаразди у відношеннях дітей з однолітками та дорослими.

Результативній роботі також сприяє, що діти багато часу перебувають в закладі дошкільної освіти. Сполучною ланкою між дитиною та батьками є вихователь, який супроводжує взаємодії дитини і батьків. Вихователі мають можливість одночасно вивчати стан взаємодії батьків і дітей у сім'ї та соціальну адаптованість у закладі; визначати труднощі, проблеми взаємодії в сім'ї та врегульовувати їх в стінах закладу.

На *третьому етапі* «Впровадження» відбулося залучення батьків до формування системи з протидії булінгу. Батьки мали змогу побачити, як відбуваються взаємини дитини з колективом однолітків, як спілкується їхня дитина з дорослими, якою є динаміка її емоційного стану упродовж дня. З метою підвищення психолого-педагогічних знань батьків щодо тематики протидії булінгу проводились тренінги та консультації. Вихователі поширювали серед батьків позитивний досвід взаємодії дітей і батьків у сім'ї. Зближенню батьків та дітей, налагодженню батьківсько-дитячих стосунків у родині сприяють сумісні проекти, свята, розваги та виставки творчості.

Важливим завданням для вихователів є – вчити дітей мирному співіснуванню та реагувати на зміни у поведінці оточуючих, бути небайдужими при ознаках, які вказують на небезпеку, співчувати, допомагати одне одному.

На цьому етапі відбувалося підвищення інформованості всіх учасників освітнього процесу щодо методів протидії насильству та булінгу шляхом онлайн навчання, проведення очних семінарів, тренінгів, круглих столів, інформування на сайті, у соцмережах, розповсюдження інформаційних листівок, флаєрів, буклетів.

Співробітники та батьківська громада ознайомлена з механізмом дій у разі виявлення випадків насильства та булінгу в садочку та вдома.

Кожен фахівець закладу організовував роботу відповідно до віку дітей та їх можливостей. Так, в перспективно-тематичному плануванні освітнього процесу з дітьми дошкільного віку було введено теми «Моя родина: я сам, різні діти в нашій групі», «Мій настрій», «Що таке добре, що таке погано», «Що таке захист і кого треба захищати». Ознайомлення дошкільників з означеними темами сприяло формуванню у дітей знань про людську різноманітність, гендерні відмінності, емоційний стан людини, а також про правила безконфліктної взаємодії з однолітками. Для садочка із назвою «Мир» це дуже символічно.

Крім цього, в середніх та старших групах проводили заняття з формування дружніх стосунків за парціальною програмою з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6-7 років «Вчимося жити разом» (автори Піроженко Т. О., Хартман О. Ю.). Впровадження в освітній процес дошкільного закладу освітніх технологій «Ранкові зустрічі», «Лялька-персона» сприяли формуванню доброзичливого ставлення дітей в групі, вміння співпереживати, відчувати настрій та бачити потреби інших.

Особливу роль у роботі з попередження насильства та булінгу відіграє практичний психолог закладу дошкільної освіти.

Педагоги, практичний психолог та батьки виступають у системній роботі як партнери і разом позитивно впливають на атмосферу дружності до дитини. Така інтеграція та взаємодія прийнятна в закладі з багатьох питань стає фундаментом безпечного освітнього середовища навколо дитини.

Одним з важливих етапів формування системи роботи з протидії булінгу було облаштування особливого дружнього до дитини простору. На етапі «Дружній простір» стали вирішальними креативні можливості персоналу закладу, творчі пошуки однодумців та використання досвіду закордонних закладів освіти де присутні ознаки дружності до дитини. Це і особливі вітальні стенди, позитивні смайли в оточенні, зображення добрих героїв казок та мультиків, стенд незвичайних об'єктів, різнокольорові акценти в оформленні груп, куточки усамітнення, екрани настрою та багато інших «родзинок», які ілюструють добрі очікування від закладу. Започатковано використання найсучасніших технічних засобів навчан-

ня, цікавих для малят. А саме, використання інтерактивної дошки та комп'ютерного комплексу у роботі з дітьми з формування дружнього відношення одне до одного.

Привабливими для дітей та сучасними є умови мультисенсорного центру, яскравий простір якого використовують під час адаптації дітей до дошкільного закладу, у корекційній та розвитковій роботі практичного психолога. Доведено ефективність роботи у мультисенсорному центрі у зниженні стану емоційного напруження як дітей, так і дорослих.

Цікаві для практиків надбання відбулися у системі участі дітей – етап «Дитина-лідер». Незважаючи на маленький вік дошкільнят, ми знайшли способи включення дітей до управління закладом та отримання зворотного зв'язку від дітей. Для цього була розроблена «Скринька партисипативних методів роботи з дітьми», впроваджені регулярні цікаві інтерв'ю. «Що змінилося в садочку». Надані можливості звернень дітей: створено Карту бажань «Дитячий садок моєї мрії», Афіша бажань, робота із «Валізою змін», дошка активних повідомлень «Обери колір огорожі закладу», «Обери обладнання для ігрового майданчику». З дітьми проводиться робота по ознайомленню з професіями, які забезпечують здоров'я та безпеку дітей. Створена можливість не тільки почути про ці професії, а і опанувати певні дії у «Парку професій» (автори технології Стягунова О.О., Корнєєва О.Л.). Широко застосовується технологія «Лялька-персона» з метою виявлення випадків здійснення різних видів насильства чи булінгу. Цікавою є розробка візуальної карти дій дитини, якщо її образили, здійснили проти неї насильство (автор Бут І.А.).

Узагальнюючий етап роботи – «Підсумки» показав, що у садочку з плановано та проводяться з дошкільниками середніх та старших груп заняття з формування дружніх стосунків, ознайомлення з методами виходу із конфліктних ситуацій.

До програмного змісту роботи гуртка «Хвилинка безпеки» введено теми щодо попередження, протидії насильству та булінгу. Проводяться заходи нового формату «День обережності» (для персоналу та дітей), працює сервісний центр «Служба безпеки і здоров'я», клуб «Активний громадянин» (для педагогів та батьків);

Система протидії булінгу в Костянтинівському закладі дошкільної освіти № 31 «Мир», яка сприяє безпечному освітньому середовищу, має певні результати. Усі учасники освітнього процесу отримали знання за цією тематикою. Діти мають елементарні уявлення про дружбу та друзів, визначають головні ознаки дружніх взаємин. Педагоги та батьки ознайомлені з поняттям, видами і проявами булінгу, та з методами і прийомами надання знань дітям.

Стійкість результатів доводить спостереження – ставлення дітей та дорослих до ситуацій булінга (справжніх та тренувальних). Демонструють небайдужість та засудження будь-яких проявів насильства і діти і дорослі. Діти розуміють, що насильство – це не є норма, можуть попросити про допомогу та підтримати одне одного у складних ситуаціях. Педагоги вміють ідентифікувати прояви булінгу, вміють адекватно реагувати на такі випадки та надати інформацію батькам та персоналу про булінг, як прояв насильства. В закладі розроблено механізм реагування на випадки булінгу.

Стійкі зміни у поведінці учасників освітнього процесу доводять результативність системи. Діти толерантно взаємодіють з однолітками та дорослими, вміють вислухати одне одного, вміють сказати «ні», якщо їм щось не подобається, а у разі потреби звернутись із пропозицією допомогти або звернутись за допомогою до дорослого.

Педагоги систематично проводять з дітьми обговорення конфліктів, непорозумінь, образ, що сприяє гармонізації відношень між дітьми і одночасно, вчить вирішувати складні конфлікти. Такий досвід формує попередження проявів насильства та булінгу у майбутньому дорослому житті.

Вважаємо за важливе введення останнього етапу створення системи – етап «Перспективи». У реалізації системи створення безпечного середовища будь-якого закладу освіти вбачаємо комплексний підхід до відслідковування та корегування всіх індикаторів безпеки освітнього середовища та формування досвіду ненасильницької дружньої поведінки на рівні освітніх державних програм починаючи з дошкільного віку і впродовж всього життя. Бачимо перспективу подальшого розвитку системи, створеної для попередження прояву насильства та булінгу у найближчі роки. Таку важливу життєву тему внесено до змісту Концепції розвитку закладу дошкільної освіти № 31 «Мир» на 2019-2024 роки.

**З досвіду роботи Іллінівського опорного закладу загальної середньої освіти
з поглибленим вивченням іноземних мов Іллінівської сільської ради Костянтинівського району
Донецької області**

Бурдун Світлана Іванівна,

директор Іллінівського опорного
закладу загальної середньої освіти,
старший учитель;

Кашуба Олена Іванівна, практичний психолог;

Демченко Олена Вікторівна, учитель зарубіжної літератури

Колективом Іллінівського ОЗЗСО було напрацьовано комплекс заходів, які сприятимуть налагодженню систематичної роботи зі створення безпечного середовища вільного від насильства та булінгу (цькування) та ефективної системи забезпечення реалізації прав дитини. До цього процесу були задіяні всі учасники освітнього закладу.

Діяльність школи у сфері запобігання та протидії проявам булінгу (цькування) відзначає два ключових напрями: управлінський і просвітницький.

Управлінський напрям включає: аналіз ситуації в закладі освіти, розробка правил поведінки, алгоритмів дій, плану заходів, здійснення моніторингу його реалізації та безпечності, комфортності освітнього середовища. Просвітницький напрям – це системна робота з інформування, роз'яснення з метою формування навичок толерантної та ненасильницької поведінки, спілкування та взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Першим етапом роботи було створення фокус-групи, до складу якої увійшли вчителі, адміністрація закладу, практичний психолог та медична сестра, інші працівники школи, батьки, учні; розробка плану заходів з запобіганням та протидією булінгу (цькуванню) в закладі. Проведено анкетування серед учнів, батьків, учителів для виявлення ступеню обізнаності щодо булінгу та виявлення наявності цієї проблеми в закладі.

Попередня внутрішня оцінка наявних ресурсів протидії насильству та булінгу в закладі освіти показала, що педагоги мають певний рівень підготовки. Більшість з них пройшли курси та тренінги: «Інклюзивне середовище в школах», «Вчимося жити разом», «Базові навички медіатора/медіаторки в закладах освіти. Створення та координація діяльності служб порозуміння з числа учнів та учениць для впровадження медіації за принципом "рівний-рівному"», «Підвищення психосоціальної стійкості до стресу у дітей» тощо. Учасники тренінгу для педагогів-тренерів «Створення системи протидії насильству та булінгу, що сприяє безпечному освітньому середовищу та участі дітей, враховуючи можливості шкільних служб порозуміння» (м. Київ) підвищили свої знання та навички з даної тематики та провели навчання для всіх класних керівників та адміністрації закладу, для голів батьківського комітету, для дітей-лідерів учнівського самоврядування та дітей-медіаторів, а також для персоналу закладу. Класні керівники провели тренінгові заняття для учнів та для батьків.

Аналіз матеріальних ресурсів показав, що пришкольна територія, огорожена парканом; у закладі є пункт надання домедичної допомоги; пункт надання психологічних консультацій, психологічної підтримки і перенаправлення учнів для зовнішньої допомоги; наявні скриньки довіри; оформлені інформаційні куточки щодо протидії та булінгу із переліком служб, організацій, до яких можна звернутися у ситуації булінгу; наявні новітні технології для підвищення якості превентивної освіти та проведення профілактичних заходів щодо протидії булінгу (проектори, комп'ютери, інтерактивні дошки, ноутбуки, лінгафонні кабінети, мережа Інтернет, WI-FI тощо), створені умови для людей з інвалідністю; встановлено відеоспостереження.

В Іллінівському опорному закладі існує нормативно-правова база, зокрема:

- статут закладу, що регламентує правила та заходи попередження булінгу серед учнів;
- річний план роботи школи включає заходи із запобігання та протидії насильству та булінгу;
- план роботи шкільної служби порозуміння;
- документи для ознайомлення учасників освітнього процесу, інструктажі;
- журнал реєстрації випадків булінгу;

- звітні матеріали, моніторинги;
- план роботи фокус-групи з питань «Створення системи протидії насильству та булінгу, що сприяє безпечному освітньому середовищу та участі дітей, враховуючи можливості шкільних служб порозуміння»;
- графік чергування вчителів щодо спостереження за дітьми під час перерв, у їдальні, на спортивному майданчику, на шкільному подвір'ї тощо.

Важливим структурним елементом у системі протидії насильству та булінгу є учнівське самоврядування. У закладі створена фокус-група з дітьми, з питань розробки механізму участі дітей та система зворотного зв'язку від дітей щодо випадків насильства та булінгу. Дуже цінним є донесення власної позиції, ідеології та думок лідерів учнівського самоврядування через організацію просвітницько-профілактичної діяльності з тематики своїм одноліткам, іншим верствам населення та використання у своїй діяльності інтерактивних форм роботи.

У школі працюють Шкільна служба порозуміння, гуртки «Ліга справедливості» та «Лідерство – запорука успіху». Існує шкільне телебачення «Іллінівка – ТБ» та газета «Сорока». Просвітницька інформація постійно висвітлюється на сайті школи, на сторінці у Фейсбуці, у ЗМІ району та міста. Всі ці структури є елементами зворотного зв'язку від дітей.

Медіатори та медіаторки Шкільної служби порозуміння є постійними організаторами та учасниками просвітницько-інформаційних заходів щодо попередження конфліктів, а в разі їх виникнення – навчання вирішення конфліктів мирним шляхом, вмінню не дати їм перерости в насильство. Так вони, залучивши інших учнів закладу, підготували цікаву міні-виставу «Медіація у нашій школі». Учні-медіатори поглибили знання дітей з понять: «медіація», «Шкільна служба порозуміння», «конфлікт». Виступ був присвячений питанням перспектив застосування медіації, ненасильницького спілкування, відновного підходу та протидії булінгу в школі. Учасниками ШСП було створено відеоролик «Медіація в нашій школі».

У нашій школі проводяться загальношкільні акції толерантності; благодійні ярмарки; флешмоби під гаслом «Учні проти булінгу»; виставки плакатів та малюнків «Світ без насилля»; конкурс банерів «Безпечна школа». Дуже захопила робота з виготовлення та розповсюдження лідерами учнівського самоврядування профілактичних та пропагандистських буклетів «Явище булінгу – руйнація суспільства». А благодійні акції «Здрастуй, школо!», «Подаруй радість дітям!» давно вже стали традиційними.

З метою попередження та профілактики булінгу використовується потенціал навчальних предметів. Вчителі проводять інтегровані уроки з різних предметів, розвивається STEM-освіта, проектна робота, дослідницька робота МАН з тематики тощо.

Плідно працюють класні керівники у позаурочний час, наприклад:

- виготовлення буклетів «Стоп! Булінг»;
- створення в класних кімнатах інформаційних куточків для учнів та з розробкою учнями правил життя в класі;
- систематичні бесіди з батьками учнів щодо профілактики булінгу;
- у щоденниках розроблено «Безпечний шлях до школи»;
- спільні проекти та подорожі, що згуртовують класні колективи;
- проведення Всеукраїнських уроків доброти;
- виховні години та години психолога до Дня толерантності;
- долучення учнів до Всесвітніх та Всеукраїнських акцій, флешмобів;
- проведення тематичних Кіл для учнів та учениць;
- відвідування вдома учнів пільгових категорій та тих, які потребують додаткової педагогічної уваги;
- чергування з розподілом всіх «зон у школі» тощо.

Невід'ємною частиною освітнього процесу є діяльність психологічної служби, яка регулярно працює з питань проблеми насильства та булінгу в освітньому середовищі:

- проведення вхідного та вихідного анкетування з метою діагностики обізнаності учнів щодо проявів насильства та виявлення випадків булінгу;
- діагностика психологічної атмосфери, системи взаємостосунків між однокласниками, соціометрія у класних колективах;
- спостереження під час освітнього процесу, у позаурочний час;

- індивідуальна або групова психологічно-корекційна робота з учасниками конфліктів; з учнями, що потребують підвищення самооцінки, розвиток самоконтролю та здатності до саморозвитку зниження рівня тривожності, зниження рівня агресії, розвиток навичок комунікації та асертивної поведінки, допомоги при адаптації та подолання важких станів і переживань тощо;
- медіаційні зустрічі;
- організація семінарів, тренінгів, майстер-класів стосовно тематики для різних категорій педагогічних працівників, батьків та обслуговуючого персоналу закладу освіти;
- проведення семінарів, міні-лекцій, бесід, диспутів, тренінгів, круглих столів, годин відкритих думок, кінолекторіїв, захистів проектів з учнями щодо переваги здорового мікроклімату у класному колективі над проявами насильства та булінгу, формування правосвідомості і правової поведінки учнів, відповідальності за своє життя, розвиток активності, самостійності, творчості учнів;
- проведення акції «16 днів без насилля»;
- тиждень толерантності;
- місячник «Створи добро» тощо.

Встановлення і підтримка відкритих стосунків між школою і батьками є запорукою сприяння розвитку батьківських ініціатив у попередженні та подоланні булінгу серед дітей. На засіданнях батьківської ради школи та засіданнях Ради школи обговорюються найважливіші питання впровадження системи протидії булінгу. Батьки залюбки беруть участь у тренінгах щодо тематики протидії насильству та булінгу. Але найцікавішим, мабуть, був День дублера, коли мали змогу випробувати свої сили в ролі педагогів – батьки.

З питань протидії насильству та булінгу школа залучає до активної співпраці ресурси громади, а саме:

- Органи Національної поліції України (Костянтинівський ВП Бахмутського ВП ГУНП в Донецькій області);
- Ювінальна превенція сектору превентивної діяльності Костянтинівського ВП Бахмутського ВП ГУНП в Донецькій області;
- Служба у справах дітей Костянтинівської райдержадміністрації;
- Сектор соціальної політики Іллінівської сільської ради Костянтинівського району Донецької області;
- Територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Іллінівської сільської ради Костянтинівського району Донецької області;
- Сектор культури, молоді, спорту і туризму, Іллінівської сільської ради Костянтинівського району Донецької області;
- Відділ освіти Іллінівської сільської ради Костянтинівського району Донецької області;
- КП «Костянтинівський районний ЦПМСД».

Формування у дітей та молоді нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, усвідомлення насильства як порушення прав людини – нагальна потреба сучасного суспільства. Багато кропіткої роботи було проведено для досягнення цієї мети, але зупинятися не можна. Ще потрібно попрацювати над вдосконаленням системи протидії насильству та булінгу в закладі. А саме над імплементацією наявної нормативно-правової бази з протидії насильству та булінгу в закладі освіти. Написані політики відповідних політик закладу освіти (механізм ідентифікації, самоідентифікації, перенаправлення, взаємодії, створення єдиних правил для учасників освітнього процесу тощо). Подальший розвиток професійних компетентностей педагогів, удосконалення єдиної філософії закладу стосовно проблеми. Збагачення методичними матеріалами з протидії насильству та булінгу: застосування наявних та розробка нових. Створення соціального відеоролику «Правила безпечного спілкування» тощо.

Одним із важливих компонентів системи протидії булінгу є формування розуміння необхідності проведення просвітницько-профілактичної роботи впродовж усього освітнього періоду. Заходи, які зазвичай проводяться в школах, мають короткотривалий ефект, як, наприклад, «Тиждень толерантності» або «16 днів протидії насильству». Роботу з попередження насильства або зменшення його проявів слід проводити протягом усього навчального року.

У нас заплановано:

- розповсюдження буклетів з алгоритмами дій у разі порушення прав дитини або вчинення булінгу щодо неї в закладі освіти та контактними даними організацій, куди можна звернутися за допомогою;

- запровадження програм, які навчають дітей навичкам керування своєю поведінкою, шанобливого ставлення до однолітків і дорослих, конструктивного вирішення конфліктів, самостійного прийняття рішень, правових знань у формі гурткової, факультативної роботи тощо;
- запровадження навчальних ігор, соціально-інтерактивних театрів;
- інформаційна робота через інтернет-сторінки;
- психологічна служба;
- забезпечення профілактики та запобігання цькуванню;
- надання консультативної допомоги батькам;
- психологічний супровід учням, які стали жертвами булінгу, були його свідками чи агресорами тощо.

Велике значення має створення атмосфери відкритості до дітей, розуміння того, що їх підтримують, їм допомагають оволодіти життєвими навичками, а їхні думкичують. Сприяння виникненню ідей, які надходили від дітей через позашкільні заходи, Шкільну службу порозуміння, залучення до гурткової роботи, розвитку шкільного телебачення тощо.

Організація та проведення спільних акцій з представниками громадських та недержавних організацій; розробка буклетів, листівок; проведення конкурсів плакатів, творів тощо; удосконалення взаємодії з підрозділом ювенальної превенції Національної поліції України, службою у справах дітей, соціальною службою для сім'ї, дітей та молоді є пріоритетним завданням в діяльності закладу.

Фахівці та фахівчині з нашої школи навчилися відстежувати ефективність заходів різними методами, приділяти увагу класам з підвищеною конфліктністю серед дітей, навчилися розробляти плани дій, зосереджені на розв'язанні проблемних питань в окремо взятих класах.

Важливим компонентом упровадження Плану дій з попередження насильства та булінгу в школі є активність самого колективу закладу, який бере участь у виробленні відповідної політики спільного розуміння питань насильства, відповідальності, яку кожна особа бере на себе, та дій на захист учнів та учениць. Необхідною умовою профілактики та протидії булінгу в закладі освіти є створення позитивної шкільної культури, яка ґрунтується на повазі та толерантності, а також чітко визначає очікування від учнів та персоналу школи стосовно правил поведінки.

Формування у дітей та молоді нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, усвідомлення насильства як порушення прав людини; поширення діяльності в цьому напрямку діяльності серед різних категорій учасників освітнього процесу, населення села, району, через впровадження інтерактивних форм роботи; набуття відкритості та публічності, актуалізації даної проблеми серед молодіжних кіл – все це сприятиме викоріненню проблеми насильства та булінгу в шкільному середовищі.

З досвіду роботи Маріупольської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 36

Батіна Яна Сергіївна,

заступник директора з навчальної роботи;

Безвершенко АнжелаЕдуардівна,

вчитель початкових класів;

Мальцева Вікторія Олександрівна,

вчитель англійської мови

Колективом Маріупольської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 36 з метою впровадження системи протидії булінгу була проведена попередня внутрішня оцінка наявних ресурсів протидії насильству та булінгу в школі.

Які ресурси ми маємо:

- учні, батьки, досвідчений, творчий педагогічний колектив, готовий до змін, яких потребує сучасний освітній процес;
- визнання необхідності та бажання рухатись в напрямку позитивних змін;
- запит суспільства на реагування на сучасні виклики освітнього процесу;

- можливість та бажання формування нового педагогічного досвіду;
- законодавча база;
- методична база;
- плани роботи;
- соціально-психологічна служба;
- шкільне самоврядування;
- шкільна служба порозуміння;
- співробітництво та підтримка з боку поліції та ювенальної превенції, громадської організації батьків учнів Маріупольської ЗОШ № 36 «Батьки разом»;
- активний батьківський комітет школи;
- необхідність та бажання формування нових правил та їх дотримання.

Потенціал виховної роботи:

1. Внесення в річний план виховної роботи розділу «Запобігання та протидія насильству та булінгу»;
2. Внесення в річний план виховної роботи наступної тематики годин спілкування:
 - стереотипи та їх негативний вплив на самовідчуття та поведінку людей
 - конфлікт: дієві засоби запобігання та подолання конфліктних ситуацій
 - толерантність
 - дискримінація: прояви та засоби уникнення
 - права дитини
 - дружба та підтримка
 - комфортне спілкування
3. Організація та забезпечення постійної роботи гуртків та секцій:
 - гурток медіаторів
 - зоологічний гурток (виховання толерантного ставлення до тварин, а як наслідок, і до інших людей, особливо тих, хто має відмінності від переважної більшості)
 - спортивні гуртки: ушу, карате, сучасна хореографія (розвиток навичок командної роботи, взаємної підтримки, толерантності, допомоги один одному)
 - гурток «ЛЕГО-архітектори»
4. Забезпечення успішного функціонування органів учнівського самоврядування, в тому числі Шкільної служби порозуміння (ШСП).
5. Проведення виховних заходів (кола, тренінги, флешмоби, фестивалі (традиційний щорічний Єврофестиваль), тематичні дні, ярмарки (ярмарок професій, благодійний ярмарок), фотоконкурси («Я та мій домашній улюбленець») та акції за тематикою, спрямованою на розвиток толерантності (збір коштів та теплої одягу для міського притулку тварин).

Методичне забезпечення

Інформаційно-методичні матеріали: методичні рекомендації для практичних психологів та соціальних педагогів, листівки «Викресли булінг», посібник для вчителів «Не смійся з мене. Профілактика булінгу», Кодекс безпечного освітнього середовища, посібник «Навчіть дитину захищатися», посібник «Формування навичок безпечної поведінки дітей», набір розробок тематичних бесід «Навчатися у безпеці», комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації», посібник «Протидія шкільному насильству», буклети, постери, підбірка відеороликів ЮНІСЕФ «Викресли булінг» тощо.

Потенціал самоврядування та система участі дітей у протидії булінгу:

- вироблення алгоритмів реагування на випадки булінгу;
- прийняття правил;
- забезпечення дотримання прийнятих правил.

Діяльність Шкільної служби порозуміння – структурного підрозділу самоврядування

У межах впровадження ефективної роботи шкільної служби порозуміння був розроблений внутрішньо-шкільний механізм взаємодії учасників освітнього процесу з виявлення випадків булінгу та реагування на них.

До складу шкільної служби порозуміння входять 12 учнів-медіаторів, шкільний психолог та педагог-медіатор, які проводять:

- інтерактивні вистави «Урок Толерантності», «Вихід є завжди»;
- лялькові вистави для молодших учнів;

- проведення тренінгів з учнями та ученицями;
- створення та забезпечення функціонування анонімної електронної скриньки допомоги;
- проведення Дружніх Кіл: «Учні-батьки», «Учні-вчителі», «Батьки-вчителі»; Коло Порозуміння, Коло Підтримки, Коло Цінностей, Коло Успіху;
- розповсюдження інформаційно-просвітницької діяльності;
- опрацювали та виробили разом із учнівським самоврядуванням правила шкільної спільноти.

У школі створена та активно працює агітбригада «Я – за здорове життя!».

Проведені тренінги: «Я – особистість», «Тренінг впевненої поведінки».

Надана індивідуальна допомога учням з питань вирішення повсякденних конфліктних ситуацій, оформлені тематичні стенди.

Можливості навчального процесу (інваріативна складова, варіативна складова, міжпредметні зв'язки тощо).

Інваріативна складова

1. *використання можливостей предметів:* право, громадянська освіта, історія, література, фізкультура;
2. *початкові класи:* ранкові зустрічі, «Я досліджую світ».

Варіативна складова

Курси за вибором:

- Етика та психологія сімейного життя;
- Цінності сучасної епохи;
- Вирішую конфлікти та будує мир навколо себе.

Напрямки та цілі позаурочної роботи:

- Встановлення міжпредметних зв'язків (проектна діяльність);
- Формування правових знань, світогляду (ставлення);
- Розуміння цінності кожної особистості;
- Формування досвіду, вироблення соціальних правил;
- Створення бази технологій, що забезпечують формування комунікації, цінностей, правил, партнерства.

Забезпечення функціонування системи зворотного зв'язку від дітей через:

- анкетування;
- онлайн опитування на шкільному сайті;
- фотозвіти (Фейсбук, стенди у школі);
- ролики від активу класу;
- опитування;
- проведення кіл;
- виступ перед спільнотою;
- скриньки довіри, «парковка»;

З метою формування уявлення про проблему насилля й жорстокості, їх наслідків для підлітків чи їх членів родини було проведено ознайомлення підлітків з поняттями «булінг», видами булінгу та засобами захисту від будь-якого насильства. Для формування нульової толерантності до випадку булінгу в школі було проведено ряд заходів:

Виховні години за тематиками: «Булінг у дитячому середовищі: причини, наслідки та шляхи його подолання», «Булінг та кібербулінг», «Життя без насильства», «Що таке насильство? Як себе захистити?», «Агресивна поведінка, її причини і наслідки», «Булінг і я», «Булінг. Стоп агресія!», усні бесіди із загальною тематикою «Молодь проти насильства» (класні керівники та класоводи, протягом місяця);

Проведено заходи в рамках тематичного тижня:

- Урок у 9 класі «Стоп булінг!»;
- Анкетування «Моє життя в сім'ї та школі» у 8-9 класах;
- Відеолекторій «Безпечна школа» (7-11 класи);
- Поповнення тематичного інформаційного куточка щодо протидії булінгу;
- Заняття з елементами тренінгу «Що робити, щоб тебе не принижували» в 7 класі;

- Розробка рекомендацій «Захистіть дитину від булінгу»;
- Тематичне коло для педагогів «Як розпізнати булінг у класі»;

Профілактика булінгу не обмежується рамками тематичного тижня, має проводитись постійно протягом навчального року. Одночасно робота з насильства протидії булінгу проводиться з педагогічними працівниками та батьківською громадськістю, яка передбачає використання як просвітницьких форм і методів роботи, так і практичних занять.

Основні форми роботи з батьками щодо протидії булінгу:

- включення питання запобігання та протидії булінгу до порядку денного батьківських зборів – форма організації спільної діяльності батьків, учителів, практичного психолога та соціального педагога, яка передбачає їх спілкування, обговорення актуальних питань не тільки навчання, а і виховання, ухвалення рішень;
- проведення індивідуальних консультацій – форма роботи з батьками, яка передбачає надання фахівцями психологічної служби допомоги батькам з різних проблем родинного виховання;
- проведення педагогічного консиліуму – спілкування учнів, учителів, фахівців психологічної служби навчального закладу та батьків, метою якого є: цілісне, різнобічне вивчення особистості учня, вироблення єдиної педагогічної позиції; визначення головних напрямів удосконалення виховного процесу зусиллями вчителів, батьків, самого учня; тренінги спілкування, методики оволодіння аутотренінгом;
- проведення лекторіїв, семінарів, тренінгів.

З досвіду роботи Комунального закладу «Лисичанська спеціалізована школа I-III ступенів № 8 Лисичанської міської ради Луганської області»

Головня Марина Борисівна,

вчитель початкових класів

Науменко Вікторія Володимирівна,

заступник директора з виховної роботи,

керівник методичного об'єднання класних керівників;

Мельничук Олена Костянтинівна, педагог організатор

Для забезпечення системної роботи з протидії булінгу в закладі освіти:

Видано накази: «Про реалізацію правопросвітницького проекту «Я маю право!», «Про створення творчої групи з впровадження в освітній процес відновних практик та медіації», «Про проведення навчання медіаторів-учнів і медіаторів-учениць для ШСП в межах впровадження в освітній процес відновних практик та медіації», «Про призначення відповідальної особи за роботу з прийому та реєстрації заяв, повідомлень про вчинення насильства», «Про організацію роботи у школі з питань запобігання і протидії домашньому насильству та булінгу», «Про організацію роботи "Школи успішних батьків"» тощо.

Внесено зміни до розподілу функціональних обов'язків між адміністрацією школи.

Впровадження курсів за вибором «Вчимося жити разом (2,4,7,9 класи), «Культура добросусідства»; гуртка «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації».

Питання протидії насильству та булінгу включено в річний план роботи на 2018/2019 навчальний рік:

- провести Єдиний урок «Стоп булінг»;
- провести тиждень права з протидії булінгу;
- долучити учасників НВП до впровадження проекту «Безпечна школа»;
- створити творчу групу з впровадження концепції «Безпечна школа» в освітній процес;
- створити шкільну службу порозуміння;
- скласти план роботи з реалізації проекту «Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом "рівний-рівному" та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладі освіти»;
- підготувати педагогічну мозаїку «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації»;

- сформувати ключові компетентності учнів в умовах НУШ;
- провести нараду при заступнику директора з НВР «Робота педагогічного колективу щодо захисту прав дитини»;
- провести нараду при директоріві «Запобігання насильству»;
- провести виховні години «Подорож в країну прав дитини»;
- провести нараду методичного центру класних керівників «Особливості спілкування з підлітками: труднощі спілкування з педагогічно запущеними підлітками, проблема етики спілкування вчителя з учнями»;
- організувати засідання ради «Республіка юних»: «Будуємо рівноправні стосунки»;
- оформити книжково-ілюстровану виставку «Підліток і закон»;
- провести масовий захід «Ген добра»;
- підготувати захід до Всесвітнього дня дитини «Великі права маленької дитини»;
- провести аукціон педагогічних ідей «Зупинимо булінг разом»;
- організувати роботу скриньки невіршених питань;
- провести круглий стіл «Єдність вимог батьків і вчителів до вихованців»;
- провести засідання Ради профілактики «Рука допомоги»;
- організувати конкурс малюнків, плакатів, буклетів у рамках акції «Антибулінг»;
- провести цикл тренінгів для педагогів, батьків, персоналу, учнів та учениць за темами: «Протидія булінгу в освітньому середовищі»; «Інклюзивна освіта»; «Позитивне батьківство».

В систему протидії булінгу активно залучені органи учнівського самоврядування.

З 1996 року в школі створена та активно працює дитяча шкільна організація «Республіка юних». У «РЮ» є свій Статут, план дій, своя кімната – Штаб «РЮ». Щорічно проводяться вибори Президента «РЮ», обирається Рада «РЮ». Лідери «РЮ» залучені до планування роботи та вирішення питань діяльності школи та ДШО. Роботу ДШО курирує педагог-організатор, який проводить навчання в «Школі лідера». Головна мета ДШО «Республіка юних» – залучення всіх учасників освітнього процесу до суспільно-громадського життя школи та міста; розкриття творчого потенціалу кожного. Наше гасло: «Безталантих немає! Є ще не розкриті!»

«Шкільна служба порозуміння» працює за планом. Організоване постійне чергування дітей-медіаторів у спеціально створеному кабінеті – службі медіації. Із залученням учасників «ШСП» проводяться тренінги, кола, просвітницькі заходи.

Плануємо продовжити роботу:

Розширити функції «Шкільної служби порозуміння».

Додатково залучити до протибулінгової програми дітей-лідерів, які пройдуть навчання за спеціальними курсами-модулями. Підготовлені старшокласники проводитимуть просвітницькі заходи, впроваджуватимуть власні проекти (наприклад, челендж «Я унікальний», дитячий форум, особисте «дороство» та інші).

Розроблення самими учнями та ученицями кодексу поведінки в класі.

Розроблено антибулінгову політику закладу

Додатки

Антибулінгова політика КЗ «Лисичанська спеціалізована школа І-ІІІ ступенів № 8 Лисичанської міської ради Луганської області» – політика безпеки та захисту особистості (витяг)

IV. Процедура/послідовність кроків і реагування на зафіксовані прояви насильницької поведінки щодо учнів/дорослого у школі різними сторонами

Учень або учениця об'єкт булінгу:

1. Голосно і твердо, дивлячись в обличчя кривднику, каже: «СТОП. Припини (називає неприйнятну дію)». Якщо дія повторюється, тоді крок 2.
2. Якщо поблизу є дорослий, звернутися до нього з проханням допомогти зупинити ситуацію.
3. Невідкладно повідомити класного керівника свого класу про випадок, який стався.

4. Зустрітись зі шкільним психологом стосовно випадку.

Учень або учениця, поведінка якого/якої була зафіксована і класифікована як булінгова:

1. Миттєво припинити поведінку, яку класифікують насильницькою, в будь-якому прояві до будь-якої дитини та/чи дорослого у школі.
2. Визнати в розмові з класним керівником вчинене порушення Корпоративного Етичного Кодексу Школи (далі КЕКШ).
3. Слідування плану роботи, розробленому шкільним психологом та іншими спеціалістами, врегулювання власного психологічного стану та психологічного клімату у класі.
4. Проявляти самоконтроль. Дотримуватися КЕКШ.
5. У разі відмови дотримуватися зазначеної вище процедури чи повторної булінгової поведінки вступає в силу Політика вирішення конфліктів школи «Кроки до безпеки».

V. Процедура/послідовність кроків і реагування на зафіксовані прояви насильницької поведінки щодо учнів/дорослого у школі різними сторонами.

Дитина, яка стала свідком булінгу або акту насильницької поведінки:

1. Миттєво звернутися до будь-якого дорослого, який перебуває поблизу, з проханням допомогти зупинити ситуацію.
2. Невідкладно повідомити класного керівника свого класу про випадок, що стався, якщо інцидент зафіксований серед однокласників.
3. Брати участь у загальних подіях класу за участі класного керівника та психолога щодо врегулювання психологічно-емоційного клімату.

Працівник школи (вчитель, класний керівник та ін.), який став свідком булінгу або акту насильницької поведінки повинен:

1. Миттєво зупинити неприйнятні дії
2. Дізнатися імена та прізвища учасників події. Невідкладно повідомити класного керівника класу про зафіксований акт насилля, надати детальну інформацію про обставини ситуації
3. Вжити невідкладних дисциплінарних превентивних заходів: нагадати правила школи та наслідки їх порушення.

Класний керівник, який дізнався про випадок булінгу з дитиною свого класу:

1. Заспокоїти, розрадити, нормалізувати поведінку всіх учасників акту насильницької поведінки.
2. Визначити, чи цей випадок підпадає під визначення «булінг». Якщо цей акт насильницької поведінки не класифікується як булінг, провести розмову з учасниками події щодо її причин та запобігання такого в майбутньому. Якщо є проявом булінгу – тоді крок 3.
3. Провести розмову з класом з метою нагадати про Антибулінгову політику школи та неприпустимість булінгу у школі.
4. У той же день повідомити батьків суб'єкта і об'єкта булінгу про ситуацію під час особистої зустрічі.
5. У той же день повідомити про ситуацію, що сталася, в батьківській групі з обмеженим доступом, без вказування імен і прізвищ учасників.
6. У той же день повідомити психолога про випадок булінгу у класі.
7. У той же день зафіксувати випадок булінгу в Журналі щоденного обліку роботи практичного психолога.
8. У співпраці з психологом, керівником МО класних керівників розробити план індивідуальної роботи з класом для нормалізації психологічного клімату, а також провести індивідуальну роботу з учасниками акту насильницької поведінки.
9. Усі подальші дії класного керівника, психолога та директора школи регулює Політика вирішення конфліктів у школі «Кроки до безпеки».

VI. Кроки батьків:

Батьки дитини, яка поскаржилася на булінгову поведінку щодо неї:

1. Повідомити класного керівника про скарги дитини і підозри на булінг, переконатися, що у школі зафіксований і мав місце випадок булінгу, про який розповідає дитина.
2. Обговорити скарги дитини на випадок насильницької поведінки щодо неї під час особистої зустрічі з класним керівником і психологом школи.
3. Поговорити з дитиною про неможливість проявів в школі та необхідність співпрацювати зі шкільним психологом та класним керівником до нормалізації психоемоційного стану дитини і психологічного клімату в класі.

4. Зустрітися з психологом школи щодо усунення наслідків булінгу.
5. У разі рекомендацій шкільного психолога звернутися до позашкільного психолога чи психотерапевта. У цьому випадку регулярно повідомляти шкільного психолога про етапи і результати роботи.
6. Відвідати щонайменше 2 зустрічі з психологом школи задля профілактики виникнення в подальшому таких випадків.
7. Постійно надавати й отримувати від класного керівника зворотний зв'язок щодо емоційного стану дитини.

Батьки дитини, у якої зафіксували булінгову поведінку:

1. Прийти на зустріч із класним керівником, психологом та отримати детальну інформацію стосовно проявів дитини та обставин ситуації, що склалася.
2. Ознайомитись із записом у Журналі щоденного обліку роботи практичного психолога та Політикою вирішення конфліктів у школі. У разі відмови витяг із журналу з описом ситуації надсилають на поштову адресу батьків рекомендованим листом чи на електронну пошту вказану у договорі. Політика конфліктів починає діяти з 4 етапу.
3. Поговорити з дитиною про неприпустимість булінгу у школі та необхідність співпрацювати зі шкільним психологом та класним керівником до нормалізації психоемоційного стану дитини і психологічного клімату в класі.
4. Співпрацювати з психологом школи щодо усунення наслідків булінгу. Відвідати щонайменше 2 зустрічі з психологом школи задля профілактики виникнення в подальшому таких випадків.
5. Звертатися до позашкільного психолога чи психотерапевта за рекомендацією шкільного психолога чи за власним бажанням. У такому разі регулярно повідомляти шкільного психолога про етапи та результати роботи.
6. Постійно надавати й отримувати від класного керівника зворотний зв'язок щодо емоційного стану дитини.

VII. Кроки шкільного психолога щодо роботи з усіма залученими учасниками булінгу:

1. У той же день зафіксувати випадок булінгу в Журналі щоденного обліку роботи практичного психолога зі слів класного керівника, дитини – об'єкту/суб'єкту булінгу, батьків, інших сторін учасників випадку булінгу.
2. У співпраці з класним керівником розробити план індивідуальної роботи з класом для нормалізації психологічного клімату, а також провести індивідуальну роботу з учасниками акту насильницької поведінки.
3. Провести щонайменше 2 зустрічі з батьками обох сторін конфлікту щодо усунення наслідків та профілактичних заходів.
4. У разі потреби, рекомендувати батькам звернутися до позашкільного психолога чи психотерапевта. У цьому випадку регулярно підтримувати контакт із позашкільними спеціалістами та обмінюватися інформацією, коригувати план індивідуальної роботи з учасниками акту насильницької поведінки.
5. Ввести спостереження за всіма учасниками булінгу, акумулювати та аналізувати інформацію від класного керівника, вчителів, батьків тощо до повного відновлення сприятливого психологічного клімату у класі та емоційного стану дітей.

VIII. Кроки класного керівника/шкільного психолога щодо роботи зі свідками/пасивними учасниками булінгу:

1. Провести розмову-нагадування з класом щодо неприпустимості проявів булінгу і насильницької поведінки в школі.
2. Провести позапланові класні активності, під час яких діти проявляють себе з менш звичних сторін, мають змогу зблизитися та налагодити відносини.

IX. Кроки працівників школи:

Працівник школи, який зазнав булінгу від учня/групи учнів:

1. Назвати неприйнятну поведінку «булінгом» і нагадати про недопустимість проявів булінгу в школі.
2. Повідомити класного керівника про випадок булінгу.
3. Підтвердити письмово випадок булінгу відповідною заявою.
4. Повідомити директора школи про цей випадок.

X. Для успішного попередження та профілактики насильницької поведінки, в т.ч. булінгу у школі, виконуються такі дії:

- Зовнішня сторона школи (спортивна площадка), 1 поверх (вхід), школи контролюються через камери спостереження.
- У школі працює охоронець.
- Співробітники школи здійснюють регулярний нагляд (моніторинг) у шкільних коридорах і зонах спільного користування (спортивних залах, ігрових зонах, рекреаціях).
- Окремо визначені туалети для дітей різної статі, визначені окремо туалети для персоналу.
- Використання Інтернету в школі є максимально керованим. Встановлені фільтри та списки обмежених сайтів і контенту.
- Учні або учениці залишати територію школи після прибуття і до закінчення уроків згідно розкладу занять можна лише за відповідної заяви батьків і за згодою адміністрації школи.
- Школа навчає персонал навичкам ненасильницького спілкування у вигляді лекцій, тренінгів, практичних занять.
- В освітню програму включено профілактичні тренінги, психологічно-рольові ігри за темами толерантності, профілактики конфліктів та булінгу.
- У практиці школи проведення загальношкільних заходів, до яких залучаються батьки, члени родин, громадські діячі, мешканці мікрорайону: благодійні ярмарки та волонтерські акції; День здоров'я, спортивні змагання «Я і тато – спортивні хлоп'ята», «Супер козак року»; фестиваль мистецтв «Зірки XXI століття»; гала-концерт до Дня сім'ї та Дня матері; новорічне шоу та інші.
- Класний керівник постійно впливає на соціально-психологічний клімат класу.
- Класний керівник планує та проводить командоутворюючі ігри, заняття і вправи серед учнів.
- Шкільний психолог веде регулярну корекційну роботу впродовж навчального періоду з класами, окремими групами дітей, окремими дітьми щодо дотримання ними КЕКШ, толерантності, уникнення проявів насильницької поведінки.
- Шкільний психолог, відповідно до затвердженого плану роботи, досліджує психологічний клімат у класі, групову динаміку класу, емоційний стан учнів, проводить соціометрію для отримання інформації про взаємовідносини серед дітей. Отриману інформацію використовує для формування та корегування роботи психолога з класом.
- Шкільний психолог шляхом спостереження та аналізу розпізнає в учнів і працівників школи проблеми в міжособистісному спілкуванні адаптації до навчального колективу і надає їм своєчасну соціальну-психологічну допомогу.
- Школа проводить просвітницьку роботу з батьками щодо уникнення та розпізнавання насильницької поведінки до дитини/дитиною, допомогти дитині в разі проявів булінгу в рамках «Школи позитивного батьківства».
- На початку навчального року кожен класний керівник проводить 3 заняття, присвячені профілактиці булінгу та насильству. На першому – знайомить із Антибулінговою політикою, на решті – опрацьовує з дітьми різні схеми дій у тій чи іншій ситуації.
- На початку навчального року (впродовж серпня) для працівників школи шкільний психолог і заступник директора школи з виховної роботи проводять ознайомчу зустріч щодо Антибулінгової політики школи і надають чіткі інструкції та роз'яснення стосовно протидії, реагування та профілактики насильницької поведінки у школі.
- На початку навчального року в батьківських групах класів у соціальній мережі розміщується для ознайомлення короткий витяг з Антибулінгової політики школи.
- У жовтні у школі відбувається просвітницький семінар для батьків школи для ознайомлення зі стратегіями батьківської поведінки в тих чи інших неприйнятних ситуаціях.
- Психолог школи постійно цікавиться інформацією про можливі інші профілактичні заходи, а також методи роботи як із кривдниками, так і з жертвами булінгу, проводять самостійно або запрошують зовнішніх спеціалістів для навчання шкільного персоналу практикам профілактики булінгу та роботи з випадками булінгу.
- На сайті школи розміщено витяг з Антибулінгової політики школи та Корпоративний Етичний Кодекс Школи (КЕКШ), який являє собою єдині правила для всіх учасників освітнього процесу.

ПЛАН
додаткових заходів щодо запобігання і протидії
домашньому насильству та булінгу
КЗ «Лисичанська спеціалізована школа І-ІІІ ст. № 8»

п/п	Захід	Термін	Відповідальні
1	Провести семінар класних керівників щодо роз'яснення основних причин, ознак булінгу, мобінгу в освітньому середовищі та оволодіння практичними методами оперативного реагування, запобігання таким ситуаціям.	Лютий	ЗДВР, психолог, соціальний педагог
2	Вивчити стан мікроклімату в класних колективах (5-10 класи), визначити індекс згуртованості та наявність соціально відторгнених школярів.	Лютий-квітень	Психолог, класні керівники 5-11 кл.
3	З учнями початкових класів провести цикл психологічних практикумів з формування позитивних взаємин та формування умінь відстоювати свою честь і гідність за допомогою соціально прийнятної поведінки.	Березень	Психолог, класні керівники -4 кл.
4	Провести батьківські збори щодо попередження домашнього насильства.	Лютий-березень	Класні керівники
5	Продовжити взаємодію з сектором ювенальної превенції, службою у справах дітей, службою сім'ї, молоді та спорту. Залучати спеціалістів до проведення просвітницько-профілактичних заходів.	Постійно	Класні керівники
6	Проаналізувати стан справ та посилити індивідуальну роботу з дітьми, які вже скоювали кримінальні правопорушення, та дітьми, які мають ознаки агресивної поведінки.	До 10.03.2019; Постійно	Соціальний педагог, класні керівники
7	Провести інформаційно-просвітницьку роботу з батьками та законними представниками дітей, схильних до протиправної поведінки.	До 01.04.2019	Соціальний педагог, класні керівники
8	Створити методичну «скарбничку» щодо попередження булінгу в школі та формування позитивних взаємин між учасниками освітнього процесу.	Упродовж II семестру 2018-19 н.р.	ЗДВР, психолог, класні керівники
9	Використовувати потенціал шкільної служби порозуміння у випадках конфліктних ситуацій між дітьми.	Постійно	Координатор служби порозуміння
10	Організувати перегляд циклу мультфільмів «НІ булінгу!»	Лютий-березень	Класні керівники
11	Для створення позитивної атмосфери у класі та школі, формування навичок взаємодії, участі у КТС провести «Різнокольоровий тиждень» (за окремим планом).	Травень	Соціально-психологічна служба, класні керівники, педагоги -організатори, лідери ДШО «РЮ»
12	Організувати «Скриньку довіри».	Лютий	Педагог-організатор
13	Провести батьківські збори щодо роз'яснення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)».	Лютий	Класні керівники

14	Провести загальношкільний фестиваль мистецтв «Зірки ХХІ століття» під гаслом «Для творчості немає перешкод».	Лютий-березень	ЗДВР, педагоги-організатори, класні керівники, лідери ДШО «Республіка юних»
15	Провести благодійний ярмарок «Пасхальний вернісаж» із залученням батьків та мешканців мікрорайону.	25 квітня	ЗДВР, педагоги-організатори, класні керівники, лідери ДШО «Республіка юних»
16	Провести гала-концерт переможців фестивалю «Зірки ХХІ століття», присвячений Дню матері та Дню сім'ї для батьків та мешканців мікрорайону.	10 травня	ЗДВР, педагоги-організатори, лідери ДШО «Республіка юних»
17	Провести загальношкільний День здоров'я на території водно-спортивної бази «Лисичанець» із залученням батьків.	Травень, вересень 2019	ЗДВР, педагоги-організатори, класні керівники, вчителі фізичної культури, лідери ДШО «Республіка юних»
18	Провести загальношкільне свято «Парад успіхів року» з нагородженням відмінників навчання, переможців предметних олімпіад, творчих конкурсів, спортивних змагань, лідерів ДШО.	31 травня	ЗДВР, педагоги-організатори, лідери ДШО «Республіка юних»

З досвіду Сватівської ЗОШ І-ІІІ ст. № 8 Луганської області

Козьменко Інна Василівна,

заступник директора з навчально-виховної роботи;

Журба Тетяна Олексіївна,

вчитель зарубіжної літератури,

керівник методичного об'єднання

Заходи зі створення системи протидії булінгу

- Ознайомлення шкільної громади з поняттям «булінг» (висвітлення матеріалів на педагогічних радах, засіданнях методоб'єднань класних керівників, батьківських зборах).
- Планування роботи щодо попередження насильства та булінгу (формування спільного бачення; аналіз ситуації у навчальному закладі, моніторинг та оцінювання).
- Створення інформаційних куточків для учнів та учениць із переліком організацій, до яких можна звернутися у ситуації насилля та булінгу.
- Створення на базі школи та затвердження наказом алгоритму реагування на випадки насильства серед дітей: чіткий алгоритм можливих дій, відповідальності та компетенції вчителя, представників адміністрації, психолога і соціального педагога; встановлення їх ролі та обсягу обов'язків у цьому алгоритмі.
- Просвітницька робота фахівців соціально-психологічної служби школи серед дітей та учнівської молоді щодо попередження насильства та булінгу з використанням основних форм просвітницької роботи, а саме: лекційної роботи, міні-лекцій, круглих столів, бесід, диспутів, годин відкритих думок, усних журналів, кінолекторіїв, організації конкурсів, фестивалів, акцій, створення клубів із правових знань, організації на базі навчального закладу консультативних пунктів, де всі учасники навчально-виховного процесу можуть отримати консультації практичного психолога, соціального педагога, де можна провести зустрічі з працівниками правоохоронних органів.
- Формування правосвідомості і правової поведінки учнів, відповідальності за своє життя, розвиток активності, самостійності, творчості учнів, створення умов для самореалізації особистості школярів.

- Формування у педагогів та батьків навичок ідентифікації насильства як у своїй поведінці, так і в поведінці дітей з метою формування умінь виокремлювати існуючу проблему.
- Створення у шкільному середовищі умов недопущення булінгу та відповідного середовища в освітній установі для профілактики та боротьби з негативними соціально-педагогічними наслідками цього явища.
- Діяльність Шкільної служби порозуміння.
- Проведення бесід з учнями та ученицями з метою профілактики булінгу.
- Визначення переліку організацій, установ, що допоможуть у розв'язанні даної проблеми.
- Проведення конкурсів соціальної реклами та інформаційних буклетів з проблем профілактики негативних тенденцій у молодіжному середовищі.
- Розробка пам'ятки для учнів «Скажімо насильству "НІ"».
- Розробка програми роботи щодо профілактики булінгу серед підлітків.
- Затвердження плану діяльності програми «Профілактика булінгу серед підлітків» у структурі діяльності соціально-психологічної служби школи: вибір основних напрямів профілактичної діяльності; форм і методів роботи; визначення професійних обов'язків суб'єктів соціально-педагогічної роботи.
- Проведення соціально-педагогічних тренінгів, відеолекторіїв.
- Планування узгодженої діяльності суб'єктів соціально-педагогічної діяльності (учителів, соціальних педагогів, практичних психологів, волонтерів).
- Налагодження співпраці з соціальною службою сім'ї, дітей та молоді, службою у справах дітей, представниками ВНЗ, ЗМІ, позашкільними установами, недержавними організаціями.

Додатки

Сватівська загальноосвітня школа I-III ступенів № 8

Додаток 1

до наказу від 29.01.2019 № 17

ПОРЯДОК

подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв

про випадки булінгу (цькування) в закладі

Загальні питання

1. Цей Порядок розроблено відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)».
2. Цей Порядок визначає процедуру подання та розгляду заяв про випадки булінгу (цькуванню).
3. Заявниками можуть бути здобувачі освіти, їх батьки/законні представники, працівники та педагогічні працівники закладу та інші особи.
4. Заявник забезпечує достовірність та повноту наданої інформації.
5. У цьому Порядку терміни вживаються у таких значеннях:

Булінг (цькування) – діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Типовими ознаками булінгу (цькування) є:

- систематичність (повторюваність) діяння;
- наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);
- дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого.

Подання заяви про випадки булінгу (цькування)

1. Здобувачі освіти, працівники та педагогічні працівники, батьки та інші учасники освітнього процесу, яким стало відомо про випадки булінгу (цькування), учасниками або свідками якого стали, або підозрюють його вчинення по відношенню до інших осіб за зовнішніми ознаками, або про які отримали достовірну інформацію від інших осіб зобов'язані повідомляти керівнику закладу.
2. Розгляд та неупереджене з'ясування обставин випадків булінгу (цькування) здійснюється відповідно до поданих заявниками заяв про випадки булінгу (цькування) (далі – Заява).
3. Заяви, що надійшли на електронну пошту закладу отримує секретар друкарка, яка зобов'язана терміново повідомити керівника закладу та відповідальну особу.
4. Прийом та реєстрацію поданих Заяв здійснює відповідальна особа, а в разі її відсутності – особисто керівник закладу або його заступник.
5. Заяви реєструються в окремому журналі реєстрації заяв про випадки булінгу (цькування).
6. Форма та примірний зміст Заяви оприлюднюється на офіційному веб-сайті закладу.
7. Датою подання заяв є дата їх прийняття.
8. Розгляд Заяв здійснює керівник закладу з дотриманням конфіденційності.

Відповідальна особа

1. Відповідальною особою призначається працівник закладу освіти з числа педагогічних працівників.
2. До функцій відповідальної особи відноситься прийом та реєстрація Заяв, повідомлення керівника закладу.
3. Відповідальна особа призначається наказом керівника закладу.
4. Інформація про відповідальну особу та її контактний телефон оприлюднюється на офіційному веб-сайті закладу.

Комісія з розгляду випадків булінгу (цькування)

1. За результатами розгляду Заяви керівник закладу видає рішення про проведення розслідування випадків булінгу (цькування) із визначенням уповноважених осіб.
2. З метою розслідування випадків булінгу (цькування) уповноважені особи мають право вимагати письмові пояснення та матеріали у сторін.
3. Для прийняття рішення за результатами розслідування керівник закладу створює комісію з розгляду випадків булінгу (цькування) (далі – Комісія) та скликає засідання.
4. Комісія створюється наказом керівника закладу.
5. До складу комісії можуть входити педагогічні працівники (у томі числі психолог, соціальний педагог), батьки постраждалого та булера, керівник закладу та інші заінтересовані особи.
6. Комісія у своїй діяльності керується законодавством України та іншими нормативними актами.
7. Якщо Комісія визначила що це був булінг (цькування), а не одноразовий конфлікт чи сварка, тобто відповідні дії носять систематичний характер, то керівник закладу освіти зобов'язаний повідомити уповноважені органи Національної поліції (ювенальна поліція) та службу у справах дітей.
8. У разі, якщо Комісія не кваліфікує випадок як булінг (цькування), а постраждалий не згодний з цим, то він може одразу звернутись до органів Національної поліції України із заявою, про що керівник закладу освіти має повідомити постраждалого.
9. Рішення Комісії приймаються більшістю її членів та реєструються в окремому журналі, зберігаються в паперовому вигляді з оригіналами підписів всіх членів Комісії.
10. Потерпілий чи його/її представник можуть звертатися відразу до уповноважених органів Національної поліції України (ювенальна поліція) та службу у справах дітей з повідомленням про випадки булінгу (цькування).
11. Батьки зобов'язані виконувати рішення та рекомендації Комісії.

Терміни подання та розгляду Заяв

1. Заявники зобов'язані терміново повідомляти керівнику закладу про випадки булінгу (цькування), а також подати Заяву.
2. Рішення про проведення розслідування із визначенням уповноважених осіб видається протягом 1 робочого дня з дати подання Заяви.
3. Розслідування випадків булінгу (цькування) уповноваженими особами здійснюється протягом 3 робочих днів з дати видання рішення про проведення розслідування.
4. За результатами розслідування протягом 1 робочого дня створюється Комісія та призначається її засідання на визначену дату але не пізніше чим через 3 робочих дні після створення Комісії.

- Керівник закладу зобов'язаний повідомити уповноважені органи Національної поліції (ювенальна поліція) та службу у справах дітей про кваліфікований Комісією випадок булінгу (цькування) протягом одного дня.

Додаток 2

до наказу від 29.01.2019 № 17

ПОРЯДОК

реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі

Загальні питання

- Цей Порядок розроблено відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)».
- Цей Порядок визначає процедуру реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі.

Реагування на доведені випадки булінгу

- На основі рішення комісії з розгляду випадків булінгу (цькування), яка кваліфікувала випадок як булінг (цькування), а не одноразовий конфлікт чи сварку, тобто відповідні дії носять систематичний характер, керівник закладу:
 - повідомляє уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України (ювенальна поліція) та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти;
 - забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування) (далі – Заходи).
- Заходи здійснює соціальний педагог у взаємодії з практичним психологом закладу освіти та затверджуються керівником закладу.
- З метою виконання Заходів можна запроваджувати консультаційні години у практичного психолога і соціального педагога, створювати скриньки довіри, оприлюднювати телефони довіри.

Відповідальність осіб причетних до булінгу (цькування)

Відповідальність за булінг (цькування) встановлена статтею 173⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення такого змісту:

«Стаття 173⁴. Булінг (цькування) учасника освітнього процесу.

Булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого, тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин.

Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, тягне за собою накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин.

Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене малолітніми або неповнолітніми особами віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин.

Діяння, передбачене частиною другою цієї статті, вчинене малолітньою або неповнолітньою особою віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин.

Неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до двадцяти процентів заробітку».

Додаток 3

до наказу від 29.01.2019 № 17

Директору
Сватівської загальноосвітньої школи
I-III ступенів № 8

(прізвище, ім'я, по батькові заявника)-----
(адреса проживання)-----
(контактний телефон)**ЗАЯВА**

Зміст заяви викладається довільно.

В заяві повідомляється про випадки булінгу (цькування), а саме обставини, місце, час та яким чином здійснювався булінг (цькування).

Вказується відомості про потерпілого (жертви булінгу), кривдника (булера), спостерігачів (за наявності).

(дата)-----
(підпис)

Додаток 4

до наказу від 29.01.2019 № 17

ЖУРНАЛ

реєстрації заяв про випадки булінгу (цькування)

№ з/п	Дата прийняття заяви	Прізвище, ім'я, по батькові заявника (здобувач освіти, батьки, законні представники, педагогічний працівник, інші особи)	Контактна інформація заявника (адреса проживання, телефон)	Короткий зміст заяви	Прізвище, ім'я, по батькові та посада особи, яка прийняла заяву

ЖУРНАЛ

реєстрації рішень комісії з розгляду випадків булінгу (цькування)

№ з/п	Дата засідання комісії	Номер рішення	Рішення та рекомендації комісії	Прізвище, ініціали та посада членів комісії	Підписи членів комісії

Розділ 3. Законодавство України щодо протидії булінгу

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»

Верховна Рада України постановляє:

I. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1. У Кодексі України про адміністративні правопорушення (Відомості Верховної Ради УРСР, 1984 р., № 51, ст. 1122):

1) частину другу статті 13 після цифр «173» доповнити цифрами «173-4»;

2) доповнити статтею 173-4 такого змісту:

Стаття 173-4. Булінг (цькування) учасника освітнього процесу

Булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого, –

тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин.

Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, –

тягне за собою накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин.

Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене малолітніми або неповнолітніми особами віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, –

тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин.

Діяння, передбачене частиною другою цієї статті, вчинене малолітньою або неповнолітньою особою віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, –

тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин.

Неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу –

тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до двадцяти процентів заробітку;

3) абзац перший частини третьої статті 184 доповнити словами та цифрами «крім порушень, передбачених частинами третьою або четвертою статті 173-4 цього Кодексу»;

4) статтю 221 після цифр «173-173-2» доповнити цифрами «173-4»;

5) абзац другий пункту 1 частини першої статті 255 після цифр «173-173-2» доповнити цифрами «173-4».

2. У Законі України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради України, 2017 р., № 38-39, ст. 380):

1) частину першу статті 1 доповнити пунктом 3-1 такого змісту:

З-1) булінг (цькування) – діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Типовими ознаками булінгу (цькування) є:

систематичність (повторюваність) діяння;

наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);

дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого;

2) частину другу статті 25 після абзацу дев'ятого доповнити новим абзацом такого змісту:

здійснює контроль за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти; розглядає скарги про відмову у реагуванні на випадки булінгу (цькування) за заявами здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та приймає рішення за результатами розгляду таких скарг; сприяє створенню безпечного освітнього середовища в закладі освіти та вживає заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг (цькування), стали його свідками або постраждали від булінгу.

У зв'язку з цим абзац десятий вважати абзацом одинадцятим;

3) частину третю статті 26 після абзацу дев'ятого доповнити п'ятьма новими абзацами такого змісту:

забезпечує створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування), у тому числі:

з урахуванням пропозицій територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді розробляє, затверджує та оприлюднює план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти;

розглядає заяви про випадки булінгу (цькування) здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та видає рішення про проведення розслідування; скликає засідання комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) для прийняття рішення за результатами проведеного розслідування та вживає відповідних заходів реагування;

забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування);

повідомляє уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти.

У зв'язку з цим абзац десятий вважати абзацом п'ятнадцятим;

4) частину другу статті 30 після абзацу двадцятого доповнити чотирма новими абзацами такого змісту:

правила поведінки здобувача освіти в закладі освіти;

план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти;

порядок подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти;

порядок реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування).

У зв'язку з цим абзац двадцять перший вважати абзацом двадцять п'ятим;

5) у статті 53:

у частині першій:

абзац десятий після слів «форм насильства та експлуатації» доповнити словами «булінгу (цькування)»;

після абзацу десятого доповнити новим абзацом такого змісту:

отримання соціальних та психолого-педагогічних послуг як особа, яка постраждала від булінгу (цькування), стала його свідком або вчинила булінг (цькування).

У зв'язку з цим абзаци одинадцятий – сімнадцятий вважати відповідно абзацами дванадцятим – вісімнадцятим;

частину третю доповнити абзацом шостим такого змісту:

повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, свідком яких вони були особисто або про які отримали достовірну інформацію від інших осіб;

б) у статті 54:

частину першу доповнити абзацом двадцятим такого змісту:

захист під час освітнього процесу від будь-яких форм насильства та експлуатації, у тому числі булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, від пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю;

частину другу доповнити абзацом чотирнадцятим такого змісту:

повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, свідком якого вони були особисто або інформацію про які отримали від інших осіб, вживати невідкладних заходів для припинення булінгу (цькування);

7) у статті 55:

у частині другій:

абзац восьмий після слів «закладу освіти» доповнити словами «у тому числі щодо надання соціальних та психолого-педагогічних послуг особам, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування)»;

доповнити абзацами дев'ятим і десятим такого змісту:

подавати керівництву або засновнику закладу освіти заяву про випадки булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу;

вимагати повного та неупередженого розслідування випадків булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу;

частину третю доповнити абзацами одинадцятим і дванадцятим такого змісту:

сприяти керівництву закладу освіти у проведенні розслідування щодо випадків булінгу (цькування);

виконувати рішення та рекомендації комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) в закладі освіти;

8) частину першу статті 64 після абзацу восьмого доповнити двома новими абзацами такого змісту:

з урахуванням пропозицій центрального органу виконавчої влади з питань формування і реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань сім'ї та дітей, розробляє та затверджує план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти, порядок реагування на випадки булінгу (цькування), порядок застосування заходів виховного впливу;

узагальнює та оприлюднює інформацію про випадки булінгу (цькування) в закладах освіти.

У зв'язку з цим абзаци дев'ятий – двадцять шостий вважати відповідно абзацами одинадцятим – двадцять восьмим;

9) частину першу статті 65 після абзацу шостого доповнити новим абзацом такого змісту:

сприяють розробленню плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти.

У зв'язку з цим абзаци сьомий і восьмий вважати відповідно абзацами восьмим і дев'ятим;

10) у статті 66:

частину першу після абзацу сьомого доповнити новим абзацом такого змісту:

сприяють розробленню плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти.

У зв'язку з цим абзац восьмий вважати абзацом дев'ятим;

частину другу після абзацу одинадцятого доповнити новим абзацом такого змісту:

сприяють розробці плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти.

У зв'язку з цим абзац дванадцятий вважати абзацом тринадцятим;

11) пункт 2 частини другої статті 71 доповнити абзацом п'ятим такого змісту:

випадків булінгу (цькування) в закладах освіти та заходів реагування на такі випадки, вжитих керівництвом закладу освіти або його засновником;

12) частину четверту статті 73 після абзацу третього доповнити двома новими абзацами такого змісту:

здійснювати перевірку заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти, повноту та своєчасність заходів реагування на такі випадки з боку педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, керівництва та засновника закладу освіти;

аналізувати заходи для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування).

У зв'язку з цим абзаци четвертий – восьмий вважати відповідно абзацами шостим – десятим;

13) частину другу статті 76 викласти в такій редакції:

2. Соціально-педагогічний патронаж у системі освіти сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні здобувачів освіти, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує профілактику та запобігання булінгу (цькуванню), надання консультативної допомоги батькам, психологічного супроводу здобувачів освіти, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування). Соціально-педагогічний патронаж здійснюється соціальними педагогами.

II. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України протягом трьох місяців з дня набрання чинності цим Законом:

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

забезпечити приведення міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом.

Президент України П.ПОРОШЕНКО

м. Київ

18 грудня 2018 року

№ 2657-VIII

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» вносяться зміни до таких законодавчих актів України:

Кодексу України про адміністративні правопорушення статті 1734, 184, 221, 255	Закону України «Про освіту» статті 1 п. 31, 25, 26, 30, 53, 54, 55, 64, 65, 66, 71, 73, 76	Закону України «Про дошкільну освіту» статті 11, 15, 19, 20, 211, 28, 36,	Закону України «Про загальну середню освіту» статті 231, 29, 37, 39	Закону України «Про позашкільну освіту» статті 10, 11, 111, 12, 14, 201	Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» статті 101, 20, 221, 24, 34, 401	Закону України «Про вищу освіту» статті 13 п. 242, 15 п. 51, 32, 34 п. 181, 57 п. 14, 58 п. 6, 62 п. 23, 63 п. 4
---	--	---	---	---	---	--

Витяги із Закону України «Про освіту»

Стаття 1 п. 3¹:

Булінг (цькування) – діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Типовими ознаками булінгу (цькування) є:

- систематичність (повторюваність) діяння;
- наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);
- дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого.

Стаття 52. Категорії учасників освітнього процесу

Учасниками освітнього процесу є:

- здобувачі освіти;
- педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники;
- батьки здобувачів освіти;
- фізичні особи, які провадять освітню діяльність;
- інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти.

Стаття 25. Права і обов'язки засновника закладу освіти

здійснює контроль за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти; розглядає скарги про відмову у реагуванні на випадки булінгу (цькування) за заявами здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та приймає рішення за результатами розгляду таких скарг; сприяє створенню безпечного освітнього середовища в закладі освіти та вживає заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг (цькування), стали його свідками або постраждали від булінгу.

Стаття 26. Керівник закладу освіти

забезпечує створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування), у тому числі:

з урахуванням пропозицій територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді розробляє, затверджує та оприлюднює план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти;

розглядає заяви про випадки булінгу (цькування) здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та видає рішення про проведення розслідування; скликає засідання комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) для прийняття рішення за результатами проведеного розслідування та вживає відповідних заходів реагування;

забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування);

повідомляє уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти.

Стаття 30.Прозорість та інформаційна відкритість закладу освіти

Заклади освіти, що мають ліцензію на провадження освітньої діяльності, зобов'язані забезпечувати на своїх веб-сайтах (у разі їх відсутності – на веб-сайтах своїх засновників) відкритий доступ до такої інформації та документів:

правила поведінки здобувача освіти в закладі освіти;

план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти;

порядок подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти;

порядок реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування).

Стаття 53. Права та обов'язки здобувачів освіти

Здобувачі освіти мають право на:

захист під час освітнього процесу від приниження честі та гідності, будь-яких форм насильства та експлуатації, **булінгу (цькування)**, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти;

отримання соціальних та психолого-педагогічних послуг як особа, яка постраждала від булінгу (цькування), стала його свідком або вчинила булінг (цькування);

повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, свідком яких вони були особисто або про які отримали достовірну інформацію від інших осіб.

Стаття 54. Права та обов'язки педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу

захист під час освітнього процесу від будь-яких форм насильства та експлуатації, у тому числі булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, від пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю;

повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, свідком якого вони були особисто або інформацію про які отримали від інших осіб, вживати невідкладних заходів для припинення булінгу (цькування);

Стаття 55. Права та обов'язки батьків здобувачів освіти

Батьки здобувачів освіти мають право:

отримувати інформацію про діяльність закладу освіти, **у тому числі щодо надання соціальних та психолого-педагогічних послуг особам, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування)**, результати навчання своїх дітей (дітей, законними представниками яких вони є) і результати оцінювання якості освіти у закладі освіти та його освітньої діяльності.

подавати керівництву або засновнику закладу освіти заяву про випадки булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу;

вимагати повного та неупередженого розслідування випадків булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу.

Батьки здобувачів освіти зобов'язані:

сприяти керівництву закладу освіти у проведенні розслідування щодо випадків булінгу (цькування); виконувати рішення та рекомендації комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) в закладі освіти.

Стаття 64. Повноваження центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки

Центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки:

з урахуванням пропозицій центрального органу виконавчої влади з питань формування і реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань сім'ї та дітей, розробляє та затверджує план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти, порядок реагування на випадки булінгу (цькування), порядок застосування заходів виховного впливу;

узагальнює та оприлюднює інформацію про випадки булінгу (цькування) в закладах освіти.

Стаття 65. Повноваження державних органів, до сфери управління яких належать заклади освіти

1. Державні органи, до сфери управління яких належать заклади освіти:

«сприяють розробленню плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти».

Стаття 66. Повноваження органів місцевого самоврядування, Верховної Ради Автономної Республіки Крим

1. Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні ради, Київська та Севастопольська міські ради:

сприяють розробленню плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти.

Стаття 71. Громадський нагляд (контроль) у сфері освіти

Суб'єкти громадського нагляду (контролю) мають право:

2) проводити моніторинг та оприлюднювати результати, зокрема, щодо:

«випадків булінгу (цькування) в закладах освіти та заходів реагування на такі випадки, вжитих керівництвом закладу освіти або його засновником»;

Стаття 73. Інститут освітнього омбудсмена

Освітній омбудсмен відповідно до покладених на нього завдань має право:

здійснювати перевірку заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти, повноту та своєчасність заходів реагування на такі випадки з боку педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, керівництва та засновника закладу освіти;

аналізувати заходи для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування).

Стаття 76. Психологічна служба та соціально-педагогічний патронаж у системі освіти

2. Соціально-педагогічний патронаж у системі освіти сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні здобувачів освіти, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує профілактику та запобігання булінгу (цькуванню), надання консультативної допомоги батькам, психологічного супроводу здобувачів освіти, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування). Соціально-педагогічний патронаж здійснюється соціальними педагогами.

Витяг з Закону України «Про загальну середню освіту»

Стаття 23¹. Керівник закладу загальної середньої освіти

Права і обов'язки керівника закладу загальної середньої освіти визначаються Законом України «Про освіту», цим Законом та іншими нормативно-правовими актами

Стаття 29. Права та обов'язки батьків або осіб, які їх замінюють

1. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право:

подавати заяву керівництву закладу загальної середньої освіти або його засновнику про випадки булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу;

вимагати повного та неупередженого розслідування випадків булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу.

Батьки або особи, які їх замінюють, зобов'язані:

сприяти керівництву закладу загальної середньої освіти у проведенні розслідування щодо виявлених фактів булінгу (цькування);

виконувати рішення та рекомендації комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) в закладі загальної середньої освіти.

Стаття 37. Повноваження органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в системі загальної середньої освіти

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти:

з урахуванням пропозицій центрального органу виконавчої влади з питань формування і реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань сім'ї та дітей, розробляє та затверджує план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькування) в закладах освіти, порядок реагування на випадки булінгу (цькування), порядок застосування заходів виховного впливу, а також узагальнює та оприлюднює інформацію про випадки булінгу (цькування) в закладах освіти.

Стаття 39. Управління та громадське самоврядування закладу загальної середньої освіти

5. Громадський нагляд (контроль) у сфері загальної середньої освіти здійснюється відповідно до статті 71 Закону України «Про освіту».

Витяг з Закону України «Про дошкільну освіту»

Стаття 11. Заклад дошкільної освіти та його повноваження

7. Забезпечення прозорості та інформаційної відкритості закладу дошкільної освіти здійснюється згідно зі статтею 30 Закону України «Про освіту»;

Стаття 15. Статус закладу дошкільної освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності у сфері дошкільної освіти

7. Права і обов'язки засновника (засновників) закладу дошкільної освіти визначаються Законом України «Про освіту», цим Законом та іншими нормативно-правовими актами»;

Стаття 19. Повноваження органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в системі дошкільної освіти

з урахуванням пропозицій центрального органу виконавчої влади з питань формування і реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формуван-

ня та реалізує державну політику з питань сім'ї та дітей, розробляє та затверджує план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькування) в закладах освіти, порядок реагування на випадки булінгу (цькування), порядок застосування заходів виховного впливу;

узагальнює та оприлюднює інформацію про випадки булінгу (цькування) в закладах освіти.

Стаття 20. Управління та громадське самоврядування закладу дошкільної освіти

Керівництво закладом дошкільної освіти здійснює його директор.

«Права і обов'язки керівника закладу дошкільної освіти визначаються Законом України "Про освіту", цим Законом та іншими нормативно-правовими актами»;

Розділ III УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Стаття 21¹. Громадський нагляд (контроль) у сфері дошкільної освіти

Громадський нагляд (контроль) у сфері дошкільної освіти здійснюється відповідно до статті 71 Закону України «Про освіту»;

Стаття 28. Права дитини у сфері дошкільної освіти

2. Дитина має гарантоване державою право на:

захист від будь-яких форм експлуатації та дій, які шкодять здоров'ю дитини, а також від фізичного та психологічного насильства, приниження її гідності, у тому числі від булінгу (цькування)».

Стаття 36. Права та обов'язки батьків або осіб, які їх замінюють

1. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право:

подавати заяву керівництву закладу дошкільної освіти або його засновнику про випадки булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу;

вимагати повного та неупередженого розслідування випадків булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу;

сприяти керівництву закладу дошкільної освіти у проведенні розслідування щодо виявлених фактів булінгу (цькування);

виконувати рішення та рекомендації комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) в закладі дошкільної освіти.

Витяг з Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту»

Стаття 10. Державний нагляд (контроль) у галузі професійної (професійно-технічної) освіти

Громадський нагляд (контроль) у сфері професійної (професійно-технічної) освіти здійснюється відповідно до статті 71 Закону України «Про освіту».

Стаття 20. Засновники закладів професійної (професійно-технічної) освіти

Права і обов'язки засновника (засновників) закладу професійної (професійно-технічної) освіти визначаються Законом України "Про освіту", цим Законом та іншими нормативно-правовими актами.

Стаття 22. Основні повноваження та напрями діяльності закладу професійної (професійно-технічної) освіти

До основних повноважень та напрямів діяльності закладу професійної (професійно-технічної) освіти належать:

Забезпечення прозорості та інформаційної відкритості закладу професійної (професійно-технічної) освіти здійснюється згідно зі статтею 30 Закону України «Про освіту».

Стаття 24. Керівник закладу професійної (професійно-технічної) освіти

забезпечує створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування), у тому числі:

з урахуванням пропозицій територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді розробляє, затверджує та оприлюднює план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькування) в закладі освіти;

розглядає заяви про випадки булінгу (цькування) здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та видає рішення про проведення розслідування;

скиликає засідання комісії для розгляду випадків булінгу (цькування) для прийняття рішення за результатами проведеного розслідування та вживає відповідних заходів реагування.

Стаття 34. Навчальний план, освітня програма

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки розробляє і затверджує типові навчальні плани і типові освітні програми, які визначають загальнодержавний компонент змісту професійної (професійно-технічної) освіти і є обов'язковими для використання в закладах професійної (професійно-технічної) освіти незалежно від форм власності та підпорядкування з урахуванням пропозицій центрального органу виконавчої влади з питань формування і реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань сім'ї та дітей, розробляє та затверджує план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькування) в закладах освіти, порядок реагування на випадки булінгу (цькування), порядок застосування заходів виховного впливу, а також узагальнює та оприлюднює інформацію про випадки булінгу (цькування) в закладах освіти.

Розділ VI СУБ'ЄКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ

Стаття 40¹. Права та обов'язки батьків учнів і слухачів закладу професійної (професійно-технічної) освіти

Права та обов'язки батьків учнів і слухачів закладу професійної (професійно-технічної) освіти визначаються Законом України «Про освіту», цим Законом та іншими нормативно-правовими актами.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

пр. Перемоги, 10, м.Київ, 01135, тел. (044) 481-32-21, факс (044) 481-47-96

e-mail: mon@mon.gov.ua, код ЄДРПОУ 38621185

Лист № 790 від 29.12.2018р.

Департаменти (управління) освіти і науки обласних,
Київської міської державних адміністрацій

Щодо організації роботи у закладах освіти
з питань запобігання і протидії
домашньому насильству та булінгу

Шановні колеги!

Прийняття законів України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу» потребує вжиття заходів до організації роботи у закладах загальної середньої освіти та місцевих органах управління у сфері освіти, спрямованих на захист прав та інтересів дітей, а також інших учасників освітнього процесу.

До повноважень органів управління у сфері освіти з питань запобігання та протидії домашньому насильству та булінгу належать питання щодо забезпечення підготовки відповідних фахівців; включення до освітніх програм питань запобігання та протидії домашньому насильству і булінгу; підвищення кваліфікації педагогічних працівників з цих питань; методичне забезпечення закладів освіти з питань запобігання та протидії домашньому насильству і булінгу тощо.

Провідну роль у боротьбі з булінгом та домашнім насильством відведено педагогічним працівникам закладів загальної середньої освіти, на яких, зокрема, покладено обов'язки щодо проведення з учасниками освітнього процесу виховної роботи із запобігання та протидії домашньому насильству та булінгу; інформаційно-просвітницьких заходів; необхідності невідкладного інформування визначені законом органи про випадки домашнього насильства, що стали їм відомі; організації роботи практичного психолога та/або соціального педагога з постраждалими дітьми тощо.

Для забезпечення виконання завдань, покладених на заклади загальної середньої освіти з питань запобігання і протидії домашньому насильству та булінгу пропонуємо проводити таку роботу у координації із службами у справах дітей, підрозділами органів Національної поліції України, органами опіки і піклування, громадськими організаціями тощо; виносити зазначені питання на розгляд педагогічних рад.

Обов'язки щодо проведення роботи, спрямованої на запобігання і протидію домашньому насильству та булінгу слід включити до посадових інструкцій педагогічних працівників. Крім того, під час проведення атестацій педагогічних працівників оцінювати стан виконання ними таких обов'язків.

З повагою

Перший заступник Міністра

Павло Хобзей

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

пр. Перемоги, 10, м. Київ, 01135, тел. (044) 481-32-21, факс (044) 481-47-96

E-mail: mon@mon.gov.ua, код ЄДРПОУ 38621185

Лист № 1_11-881 від 29.01.2019р.

Департаменти (управління) освіти і
науки обласних, Київської міської
державних адміністрацій

Рекомендації для закладів освіти
щодо застосування норм Закону України
«Про внесення змін до деяких законодавчих
актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»
від 18 грудня 2018 р. № 2657-УШ

Шановні колеги!

Верховною Радою України було прийнято Закон України від 18 грудня 2018 року № 2657-УШ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», зокрема вказаним нормативно-правовим актом внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) та Закону України «Про освіту» (далі – Закон) які направлені на удосконалення відносин у сфері протидії булінгу (цькуванню).

Звертаємо увагу департаментів (управлінь) освіти і науки обласних та Київської міської державних адміністрацій на необхідність доведення до відома та безумовного виконання керівниками органів управління освіти, керівниками закладів освіти, педагогічними, науково-педагогічними, працівниками, іншими учасниками освітнього процесу законодавчих вимог у зв'язку з прийняттям Закону. Текст закону розміщено на офіційному веб-сайті Верховної Ради України за посиланням <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>

Враховуючи викладене, Міністерство освіти і науки України на доповнення до листа в 29.12.2018 № 1/9-790 надсилає рекомендації для закладів освіти щодо застосування змін у законодавстві.

Згідно із Законом, булінг (цькування) – це діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та, (або) такою, особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

З метою створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти має бути запроваджений комплексний підхід у сфері запобігання та протидії проявам булінгу (цькування).

У комплексному підході можна відзначити два ключових напрями: управлінський і просвітницький.

Управлінський напрям — це аналіз ситуації в закладі освіти, розробка правил поведінки, алгоритмів дії, плану заходів, здійснення моніторингу його реалізації та безпечності, комфортності освітнього середовища тощо.

Управлінський напрям реалізується керівником закладу освіти та включає такі заходи:

Перевірку приміщень, території закладу освіти з метою виявити місця, які потенційно можуть бути небезпечними та сприятливими для вчинення булінгу (цькування), та організацію належних заходів безпеки (пост охорони, контрольно-пропускний режим, спостереження за місцями загального користування (їдальні, коридори, роздягальні, ігрові майданчики, шкільне подвір'я тощо) і технічними приміщеннями).

Розробку, затвердження та оприлюднення плану заходів, які пов'язані з запобіганням та протидією булінгу (цькуванню) в закладі освіти. В першу чергу, ці заходи мають бути спрямовані на формування стійкого переконання в учасників освітнього процесу щодо неприпустимості булінгу (цькування) в міжособистісних стосунках і мати практичний характер (забезпечувати набуття умінь та навичок ненасильницької поведінки). Планування заходів з метою запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти необхідно проводити на основі вивчення причин та умов виникнення можливих ситуацій, а також ймовірних ризиків проявів протиправної поведінки (насильницької поведінки). Вивчення ситуацій в закладі освіти та координація дій допоможе розробити такий план дій, який відповідатиме реальним потребам і враховуватиме реальні ресурси закладу освіти. У план заходів можна включити: тренінги, тематичні зустрічі та заняття, круглі столи, бесіди, консультації, спільні перегляди та обговорення тематичних відеосюжетів всіма учасниками освітнього процесу щодо ненасильницьких методів поведінки та виховання, вирішення конфліктів, управління власними емоціями та подолання стресу тощо.

План заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти, розробляється та затверджується керівником закладу освіти з урахуванням пропозицій територіальних органів (підрозділів):

- Національної поліції України;
- центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я (Міністерства охорони здоров'я);
- головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику (Міністерства юстиції);
- служб у справах дітей;
- центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Розгляд та неупереджене з'ясування обставин випадків булінгу (цькування) в закладі освіти відповідно до заяв, що надійшли.

Керівник закладу освіти повинен довести до відома здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, працівників, батьків та інших учасників освітнього процесу щодо їх обов'язку повідомляти керівника закладу про випадки булінгу (цькування), учасниками або свідками якого вони стали, або підозрюють про його вчинення по відношенню до інших осіб за зовнішніми ознаками, або про які отримали достовірну інформацію від інших осіб. Відповідно до такої заяви керівник закладу видає рішення про проведення розслідування із визначенням уповноважених осіб. Для прийняття рішення за результатами розслідування керівник закладу освіти створює наказом комісію з розгляду випадків булінгу (цькування) (далі – Комісія) та скликає засідання. До складу такої Комісії можуть входити педагогічні працівники, (у тому числі психолог, соціальний педагог), батьки постраждалого та булера, керівник закладу та інші заінтересовані особи. Якщо Комісія визнала, що це був булінг (цькування), а не одноразовий конфлікт чи сварка, тобто відповідні дії носять систематичний характер, то керівник закладу освіти зобов'язаний повідомити уповноважені підрозділи органів Національної поліції України (ювенальна поліція) та Службу у справах дітей.

У разі, якщо Комісія не кваліфікує випадок як булінг (цькування), а постраждалий не згодний з цим, то він може одразу звернутись до органів Національної поліції України із заявою, про що керівник закладу освіти має повідомити постраждалого.

Рішення Комісії реєструються в окремому журналі, зберігаються у паперовому вигляді з оригіналами підписів всіх членів Комісії.

Потерпілий чи його/її представник також можуть звертатися відразу до уповноважених підрозділів органів Національної поліції України (ювенальна поліція) та Служб у справах дітей з повідомленням про випадки булінгу (цькування).

Налагодження роботи психологічної служби закладу освіти, зокрема в частині підвищення кваліфікації практичного психолога, соціального педагога та формування вмінь і навичок щодо виявлення, протидії та попередження булінгу (цькування).

Варто пам'ятати, що булінг (цькування) негативно впливає на фізичне та психічне здоров'я всіх учасників цього процесу, тому керівник закладу освіти за будь-якого рішення комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг (цькування), стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування). Психологічний супровід таких осіб здійснює соціальний педагог у взаємодії із практичним психологом. З цією метою можна запровадити консультаційні години у практичного психолога і соціального педагога, скриньки довіри, оприлюднення телефонів довіри, зокрема:

- Національна дитяча «гаряча лінія» 116 111 або 0 800 500 225 (з 12.00 до 16.00);
- Гаряча телефонна лінія щодо булінгу 116 000;
- Гаряча лінія з питань запобігання насильству 116 123 або 0 800 500 335;
- Уповноважений Верховної Ради з прав людини 0 800 50 17 20;
- Уповноважений Президента України з прав дитини 044 255 76 75;
- Центр надання безоплатної правової допомоги 0 800 213 103;
- Національна поліція України 102.

Проведення регулярного моніторингу безпечності та комфортності закладу освіти та освітнього середовища шляхом опитування, анкетування та вжиття відповідних заходів реагування.

Просвітницький напрям – це системна робота з інформування, роз'яснення з метою формування навичок толерантної та ненасильницької поведінки, спілкування та взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Просвітницький напрям реалізується за участі педагогічних, науково-педагогічних працівників, здобувачів освіти, батьків та інших учасників освітнього процесу, шляхом організації тематичних заходів, зустрічей, бесід, консультацій. Принципи дотримання прав людини, толерантної поведінки, не-дискримінації, співробітництва та взаємоповаги рекомендовано зробити наскрізними темами для таких заходів та інших форматів роботи з попередження булінгу (цькування). Залучення громадських, батьківських, молодіжних організацій, представників служб у справах дітей та Національної поліції України (ювенальна превенція) дасть можливість урізноманітнити таку роботу та зробити її цікавішою. Результатом просвітницької роботи має бути знання всіма учасниками освітнього процесу своїх прав та можливостей, способів дій та реагування на випадки булінгу (цькування) свідками, учасниками або об'єктом якого вони стали або могли стати.

Керівник закладу освіти зобов'язаний забезпечити оприлюднення на веб-сайтах, на дошках оголошень та при проведенні інструктажів для всіх працівників закладу освіти:

- правил поведінки здобувачів освіти в закладі освіти;
- плану заходів закладу освіти, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню);
- процедури подання учасниками освітнього процесу заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти (форма заяви, примірний зміст, терміни та процедуру розгляду відповідно до законодавства тощо);
- порядку реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування).

До функцій засновника закладу освіти або уповноваженої ним особи відповідно до Закону належить здійснення контролю за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти та розгляд скарг про відмову у реагуванні на випадки булінгу (цькування) за відповідними заявами. Для виконання цих функцій рекомендовано призначити відповідальну особу з числа педагогічних працівників та на своїх веб-сайтах оприлюднити інформацію, хто виконує відповідну функцію та процедуру подання заяв.

Крім того, згідно з КУпАП булінг (цькування) учасника освітнього процесу тягне за собою накладання штрафу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів, або від 20 до 40 годин громадських робіт. Якщо булінг (цькування) вчинено групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, штраф становитиме від 100 до 200 неоподатковуваних мінімумів або громадські роботи на строк від 40 до 60 годин. Булінг (цькування), вчинений малолітньою або неповнолітньою особою, тягне за собою накладання штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють.

Неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу тягне за собою накладення на нього штрафу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до 1 місяця з відрахуванням до 20 процентів заробітку.

Принагідно зазначаємо, що Міністерством освіти і науки України разом із партнерами було розроблено онлайн курс «Протидія та попередження булінгу (цькуванню) в закладах освіти», на який вже відкрито реєстрацію за посиланням: <https://prometheus.org.ua/courses/> (розділ «Відкрито реєстрацію»).

Мета курсу – навчити освітян розпізнавати ситуації булінгу (цькування) та вчасно і правильно реагувати на його прояви в освітньому середовищі. Курс є повністю безкоштовним, а після успішного виконання завдань курсу можна буде отримати сертифікат про його завершення.

Т.в.о. Міністра

Павло ХОБЗЕЙ

Корисні посилання

Назва	Автори	Посилання
Безпечна школа – Нік Вуйчич (ВІДЕО)		https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/protidiya-bulingu/bezpechna-shkola-nik-vujchich-video
Заняття «Національна дитяча "гаряча лінія"» – для дітей та про дітей» для учнів та учениць 5-11 класів	ГО «Ла Страда-Україна»	https://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_showcategory_96.html
Запобігання та протидія домашньому насильству над дітьми та молоддю	UNICEF	https://www.unicef.org/ukraine/ukr/Domestic_Violence.pdf
Кампанія «Викресли булінг»	UNICEF, агентство Smartica/Skykillers	https://www.stopbullying.com.ua/partners
Кодекс безпечного освітнього середовища. Методичний посібник	Цюман Т. П	https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/21kbos.pdf
Комплект освітніх програм «вирішення конфліктів мирним шляхом. базові навички медіації»	ГО «Ла Страда-Україна»	https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/1-komplekt-programmediatsiya.pdf
Методичні рекомендації для практичних психологів і соціальних педагогів щодо профілактики насильницьких та агресивних форм поведінки серед учнівської та студентської молоді	Лист КЗ «КОІППО»	https://don.kyivcity.gov.ua/files/2018/5/22/mon.pdf
На сайті МОН розміщений у вільному доступі банк педагогічних технологій (інструментарію) у рубриці «Корисні посилання щодо теми антибулінгу» для використання в профілактичній роботі в закладах освіти		https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/protidiya-bulingu/korisni-posilannya-shodo-temi-antibulingu
Набір уроків «Навчатися у безпеці»	UNICEF #ENDviolence	https://drive.google.com/drive/folders/1rVrmYcXSuZYckOCX2VXpMAF880CB59LH
Навчіть дитину захищатися. Методичний посібник	Цюман Т. П., Нагула О. Л.	https://mon.gov.ua/storage/app/media/pozashkilna/bezpeka/manual-kindergarten.pdf
Небезпечні квести для дітей: профілактика залучення	ГО «Ла Страда-Україна»	https://la-strada.org.ua/ucp_file.php?c=efx0gcuLL5Vwjf7sJk3TPL95Vwjf7t
Недискримінаційний підхід у навчанні (електронний курс)	ГО «Студена»	https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra-Studena+Inc+1/about
Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі	Всеукраїнська громадська організація «Жіночий консорціум України»	https://wcu-network.org.ua/public/upload/files/1480677559_organizaciya_roboti_z_rozvyazannya_problemi_poperedzhennya_nasilstva_v_shkoli.pdf
Посилання на буклети, плакати	UNICEF, ГО «Ла Страда-Україна»	https://drive.google.com/open?id=1EGgP7-pl9CNW6SQ-m0iG-3GKjqSVfSJM
Посилання на відео: Цінуй життя, Викресли булінг, НДГЛ, Маніфест української молоді проти насильства, Як боротися з булінгом – поради для дітей, Як боротися з булінгом – поради для батьків	ГО «Ла Страда-Україна», UNICEF	https://drive.google.com/open?id=1EGgP7-pl9CNW6SQ-m0iG-3GKjqSVfSJM

Посилання на інфографіки: «Закон України про запобігання та протидію домашньому насильству», «Особливості застосування термінового заборонного та обмежувального приписів у випадку якщо однією з сторін є дитина; відповідальність дітей кривдників», «Хто і як відповідатиме за булінг в Україні?», «Виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодія педагогічних працівників з іншими органами та службами»	ГО «Ла Страда-Україна»	https://drive.google.com/open?id=1EGgP7-pl9CNW65Q-m0iG-3GKjqSVfSJM
Посібник для вчителя «Не смійся з мене». Профілактика булінгу.	Лора Паркер Рерден	http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/18336/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%9D%D0%B5%20%D1%81%D0%BC%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8F%20%D0%B7%20%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B5_%D0%A4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%B%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%96%D1%8F%202014.pdf
Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект	ГО «Ла Страда-Україна»	la-strada.org.ua/ucp_file.php?c=JqVlJfoFBStqlCLmi1wsfbXKGCUY1e
Спорт проти булінгу	UNICEF, В.В. Деревянко, О.В. Погонцева, І.Р. Захарчук	https://www.unicef.org/ukraine/ukr/17-172_sport_proti_bulingu.pdf
Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти	ГО «Ла Страда-Україна»	https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/porozuminnyala-stradametodposibniksayt.pdf
Формування навичок безпечної поведінки дітей. Методичний посібник	Цюман Т. П	https://mon.gov.ua/storage/app/media/pozashkilna/bezpeka/1.pdf
Як подолати булінг, на думку молоді	Проект U-report від UNICEF	https://ukraine.ureport.in/story/390/
Електронні курси		
Онлайн-курс з протидії булінгу в закладах освіти	МОН «Prometheus» Міжнародний фонд «Відродження».	https://courses.prometheus.org.ua/register?course_id=course-v1%3AMON%2BAB101%2B2019_T2&enrollment_action=enroll
«Протидія шкільному насильству»	Найменування ТОВ «Всеосвіта»	https://vseosvita.ua/course/protydiia-shkilnomu-nasylstvu-1.html
Освітній електронний курс «Вирішую конфлікти та будує мир навколо себе»	Андрєєнкова В. Л., Левченко К. Б., Матвійчук М. М.	http://course.la-strada.org.ua/story_html5.html

Нормативно-правовий документ	Посилання
Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19
Про освіту	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19
Про дошкільну освіту	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14
Про загальну середню освіту	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14
Про позашкільну освіту	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14
Про професійну (професійно-технічну) освіту	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80
Про вищу освіту	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18
Про запобігання та протидію домашньому насильству	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19
Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF
Про безоплатну правову допомогу	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17

Інформація про авторів/авторок та упорядників

ПІБ	Місце роботи, посада
Андреєнкова Вероніка Леонідівна	ГО «Ла Страда-Україна», директорка департаменту науково-методичної роботи та медіації, координатора Національної медіаторської мережі ГО «Ла Страда-Україна»
Батіна Яна Сергіївна	заступник директора з навчальної роботи Маріупольської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 36
Безверщенко Анжела Едуардівна	вчитель початкових класів Маріупольської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 36
Бурдун Світлана Іванівна	директор Іллінівського опорного закладу загальної середньої освіти, старший учитель
Бут Ірина Анатоліївна	Заклад дошкільної освіти №31 «Мир» Костянтинівської міської ради, вихователька-методистка
Верба Оксана Олександрівна	Заклад дошкільної освіти №31 «Мир» Костянтинівської міської ради, вихователька
Войцях Тетяна Володимирівна	КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», завідувачка навчально-методичного центру психологічної служби, медіаторка Національної медіаторської мережі ГО «Ла Страда-Україна»
Гайдук Валерія Ігорівна	ГО «Ла Страда-Україна», фахівчиня департаменту науково-методичної роботи та медіації
Головаш Маргарита Алімовна	вчителька, керівниця методичного об'єднання класних керівників
Головня Марина Борисівна	КЗ «Лисичанська спеціалізована школа №8», вчителька початкових класів, медіаторка Національної медіаторської мережі ГО «Ла Страда-Україна»
Губарева Ольга Володимирівна	ЗОШ № 10 міста Маріуполя, заступниця директора з НВР тренерка НУШ в Донецькій області; регіональна тренерка ГО «Ла Страда-Україна»
Демченко Олена Вікторівна	учитель зарубіжної літератури Іллінівського опорного закладу загальної середньої освіти
Єгорова Надія Миколаївна	заступник директора з навчально-виховної роботи Сєверодонецької ЗОШ I-III ступенів № 14
Журба Тетяна Олексіївна	вчитель зарубіжної літератури, керівник методичного об'єднання Сватівської ЗОШ I-III ст. № 8 Луганської області
Зьома Наталія Олександрівна	Маріупольської ЗОШ №10, директорка, медіаторка Національної медіаторської мережі ГО «Ла Страда-Україна»

Калашник Ольга Анатоліївна	президентка ГО «Ла Страда-Україна»
Кашуба Олена Іванівна	практичний психолог Іллінівського опорного закладу загальної середньої освіти
Колосова Любов Дмитрівна	вчитель початкових класів НУШ ЗОШ № 10 міста Маріуполя
Козьменко Інна Василівна	заступник директора з навчально-виховної роботи Сватівської ЗОШ І-ІІІ ст. № 8 Луганської області
Корнєєва Оксана Леонідівна	завідувачка ЗДОН №31 «Мир», кандидат педагогічних наук
Корякіна Тетяна Володимирівна	директор Сєвєродонецької ЗОШ І-ІІІ ступенів № 14
Лунченко Надія Вікторівна	Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи НАПН Україна, наукова співробітниця
Мальцева Вікторія Олександрівна	вчитель англійської мови Маріупольської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 36
Мацишина Світлана Володимирівна	вчитель початкових класів НУШ ЗОШ № 10 міста Маріуполя
Мельничук Вікторія Олексіївна	Інститут модернізації змісту освіти МОН України, завідувачка сектору соціально-педагогічної освіти, медіаторка Національної медіаторської мережі ГО «Ла Страда-Україна»
Мельничук Олена Костянтинівна	КЗ «Лисичанська спеціалізована школа №8», педагог організатор
Наumenko Вікторія Володимирівна	КЗ «Лисичанська спеціалізована школа №8», заступник директора з виховної роботи, керівник методичного об'єднання класних керівників
Поперека Вікторія Олександрівна	заклад дошкільної освіти №31 «Мир» Костянтинівської міської ради, вихователька
Селіванова Тетяна Володимирівна	вчитель початкових класів НУШ ЗОШ № 10 міста Маріуполя
Сосновенко Наталія Василівна	Український науков-методичний центр практичної психології і соціальної роботи НАПН Україна, наукова співробітниця, тренерка Національної тренерської мережі ГО «Ла Страда-Україна»
Хаджийська Лариса Олександрівна	вчитель початкових класів НУШ ЗОШ № 10 міста Маріуполя
Харківська Тетяна Андріївна	ГО «Ла Страда-Україна», фахівчиня департаменту науково-методичної роботи та медіації
Черпаха Катерина Вікторівна	Віце-президентка ГО «Ла Страда-Україна»
Чернець Катерина Олександрівна	ГО «Ла Страда-Україна», фахівчиня департаменту науково-методичної роботи та медіації
Шиняєва Олена Миколаївна	вчителька, керівниця методичного об'єднання класних керівників Сєвєродонецької ЗОШ І-ІІІ ступенів № 14

Нотатки

Нотатки

Нотатки

Методичний посібник
ПРОТИДІЯ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД

Упорядники:

Андрєєнкова В.Л., Гайдук В.І., Калашник О.А., Мельничук В.О., Харківська Т.А., Чернець К.О

Дизайн обкладинки: Харківська Т.А.

Верстка: Шнайдер О.І.

Формат 64х90/8

Ум. друк. арк. 15,35

Тираж 1500 прим. Зам. № 1/10

Надруковано у друкарні ТОВ «Агентство «Україна»
01054, м. Київ, вул. Гончара, 55
(Свідоцтво про реєстрацію серії ДК №265 від 30.11.2000 р.)

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

для кожної дитини

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ "ЛА СТРАДА-УКРАЇНА"

Київ, 03113, а/с 26

Тел./факс +380(044) 205 36 95

E-mail: info@la-strada.org.ua

Вебсайт: <https://www.la-strada.org.ua>

www.facebook.com/lastradaukraine

НАЦІОНАЛЬНА ДИТЯЧА "ГАРЯЧА" ЛІНІЯ

0 800 500 225 або 116 111

(дзвінки безкоштовні з мобільного та стаціонарного телефону)

www.facebook.com/childhotline.ukraine/

ПРЕДСТАВНИЦТВО ДИТЯЧОГО ФОНДУ ООН (ЮНІСЕФ) В УКРАЇНІ

Email: kiev@unicef.org

Вебсайт: <https://www.unicef.org/ukraine>

UNICEFUkraine

UNICEF_Ukraine

UNICEF_UA